

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKAR YARDIM
KURULUŞLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail AKYÜZ

**Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Din Sosyolojisi**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk KILIÇ

HAZİRAN – 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE MUHAFAZAKAR YARDIM
KURULUŞLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail AKYÜZ

**Enstitü Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Din Sosyolojisi**

Bu tez 10/06/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İsmail AKYÜZ

10.06.2008

ÖNSÖZ

“Türkiye’de Muhafazakar Yardım Kuruluşları” konusu, son dönemde doğal afetler, savaş, siyasi belirsizlikler, ekonomik yetersizlikler vb. faktörlerin ortaya çıkardığı mağduriyetlerin giderilmesi noktasında önemi artan sivil toplum kuruluşları bağlamında çalışılmaya değer bulunmuştur. Bilindiği gibi sivil toplum kuruluşları günümüzde oldukça geniş bir alanda faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu alanda dinin ve geleneğin de oldukça önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu anlamda faaliyetlerinde dini unsurlardan ve geleneksel yardımlaşma usullerinden sıkça istifade eden muhafazakar nitelikteki yardım kuruluşları, dinin sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında oynadığı rol, yoksulluk kavramının kapsam ve mahiyeti gibi hususların bir bütünlük içerisinde üzerinde çalışılması gereken bir konu olduğu kanaatinden hareketle böyle bir çalışmayı hazırlamış bulunmaktayız.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını benden esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk KILIÇ’a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca çalışmam boyunca bana her konuda destek olan sevgili eşim başta olmak üzere tüm aile fertlerime ve yakın arkadaşlarıma da şükranlarımı sunarım. Bu günlere gelmemde katkıları olan tüm hocalarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iv
TABLO LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
1.1. Muhafazakarlık	4
1.2. Sosyal Yardımlaşma ve Sosyal Dayanışma:	8
1.3. Yoksulluk ve Yoksulluğu Ortaya Çıkaran Nedenler	11
1.4. Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar).....	18
1.4.1. Sivil Toplum	18
1.4.2. Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar)	21
1.4.3. Türkiye'de Sivil Toplumun ve STK'ların Tarihsel Gelişimi	25
1.5. Dernek	27
1.5.1. Derneklerin Türkiye'de Örgütlenmeleri	29
1.5.2. Türkiye'de Kurulan Derneklerin Sınıflandırılması	34
1.6. Vakıf.....	35
1.6.1. Dini-Toplumsal Açıdan Vakıflar:	35
1.6.2. Tarihi Açıdan Vakıflar	38
1.6.3. Hukuki Açıdan Vakıflar	44
1.6.4. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV).....	49
1.6.5. SYDV'lerin Eleştirisi	51
BÖLÜM 2: İSLAM'DA SOSYAL DAYANIŞMA VE YARDIMLAŞMA	53
2.1. Dinin Toplumsal Boyutu.....	53
2.2. İslam'da Sosyal Dayanışma	57
2.3. İslam'da Sosyal Dayanışmayı Gerçekleştiren Başlıca İbadetler.....	61
2.3.1. Namaz ve Camiler	62

2.3.2. Oruç.....	65
2.3.3. Hac	67
2.4. İslam'a Göre Yoksulluk	71
2.5. İslam'da Sosyal Yardımlaşma	75
2.6. İslam'da Sosyal Yardımlaşmayı Gerçekleştiren Başlıca İbadetler	77
2.6.1. Zekat.....	78
2.6.2. Fıtır Sadakası (Fitre)	84
2.6.3. Kurban.....	86
2.6.4. Kefaretler.....	88
2.7. İslam'da Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşmayı Gerçekleştiren Ahlaki Davranış Örnekleri	91
2.7.1. Sadaka	92
2.7.2. İnfak	93
2.7.3. Karz-ı Hasen	95
BÖLÜM 3: MUHAFAZAKAR YARDIM KURULUŞLARI	97
3.1. Muhafazakar Yardım Kuruluşları	97
3.2. Muhafazakar Yardım Kuruluşlarının Genel Profili	98
3.2. Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Örneği.....	100
3.2.1. Derneğin Kuruluşu	103
3.2.1. Derneğin Örgütlenmesi, Şube ve Temsilcilikleri.....	104
3.2.3. Derneğin Çalışma Modeli	105
3.2.4. Bir Sistem Olarak Modelin İşleyişi.....	107
3.2.5. Derneğin Faaliyet Alanları.....	109
3.2.6. Derneğin Proje ve Sosyal Destek Çalışmaları	111
3.2.7. Derneğin Tanıtım Faaliyetleri.....	119
3.2.8. Deniz Feneri Yoksulluk Araştırma Merkezi (DEYAM).....	120
3.3. İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH) Örneği.....	121
3.3.1. İHH'nın Kuruluşu	123
3.3.2. Vakfın Örgütlenmesi.....	124
3.3.3. Vakfın Çalışma Sistemi.....	125
3.3.4. Vakfın Faaliyet Alanları.....	125

3.3.5. Vakfın Kampanya Örnekleri	126
3.3.6. Vakfın İnsani Yardım Örnekleri	128
3.3.6. Vakfın Yayın ve Tanıtım Faaliyetleri	130

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	132
-------------------------------	------------

KAYNAKLAR	137
------------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ.....	150
----------------------	------------

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
BM	: Birleşmiş Milletler
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DEYAM	: Deniz Feneri Yoksulluk Araştırma Merkezi
ECOSOC	: The Economic and Social Council (Ekonomik ve Sosyal Konsey)
HDR	: Human Development Report (İnsani Gelişme Raporu)
HPI	: Human Poverty Index (İnsani Yoksulluk Endeksi)
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
KOSGEB	: Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
NGO	: Non-Governmental Organisation (Hükümet Dışı Kuruluş)
SAÜ	: Sakarya Üniversitesi
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
SYDGM	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü
SYDV	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
UNDP	: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
VGM	: Vakıflar Genel Müdürlüğü

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: En Çok Dernek Kurulan Beş İl ve Türkiye Geneline Oranları.....	34
Tablo 2: Yeni Vakıfların Kuruluş Amaçlarına Göre Dağılımı.....	49
Tablo 3: Deniz Feneri Derneği 2007 Yılı Yardımları Dağılım Oranları.....	103
Tablo 4: İHH Vakfı'nın 2007 Yılı Yardımlarının Alanlara Göre Dağılımı.....	123

Tezin Başlığı: Türkiye’de Muhafazakar Yardım Kuruluşları	
Tezin Yazarı: İsmail AKYÜZ	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Faruk KILIÇ
Kabul Tarihi: 02 Mayıs 2008	Sayfa Sayısı: VII (ön kısım) + 150 (tez)
Anabilimdalı: Felese ve Din Bilimleri	Bilimdalı: Din Sosyolojisi
<p>Yoksulluk, günümüzde üzerinde yapılan araştırmaların yoğunlaştığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda sivil toplum kuruluşları da önemini gittikçe artırmaktadır. İslam dinin yoksulluk konusuna bakışı ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında ortaya koyduğu ilkeler bağlamında Türkiye’de faaliyet gösteren muhafazakar yardım kuruluşlarının ortaya çıkışı, çalışma alanları ve faaliyetleri hakkında literatürde fazla bilgi bulunmamaktadır.</p> <p>Bu çalışmanın temel olarak üzerinde durduğu konu, ülkemizdeki sivil toplum kuruluşlarının tarihi ve hukuki gelişimi ile İslam’ın ortaya koymuş olduğu yardımlaşma ve dayanışma ilkeleri çerçevesinde muhafazakar yardım kuruluşlarının en genel anlamda yoksulluk, yoksullukla mücadele ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında oynadıkları rol olarak ifade edilebilir.</p> <p>Bu bağlamda bu çalışmanın amaçlarını genel olarak şöyle ifade etmek mümkündür:</p> <ol style="list-style-type: none">Muhafazakarlık kavramının sosyoloji ve din sosyolojisi bağlamında kavramsal çözümlemesini yaparak, Türkiye’deki muhafazakar yardım kuruluşlarının genel profilini ortaya koymak.İslam dininin yoksulluk kavramına yaklaşımını sosyal yardımlaşma ve dayanışma ilke ve esasları çerçevesinde değerlendirerek toplumumuzun yardımlaşma algısına nasıl bir etkide bulunduğunu sosyolojik açıdan ele almak.Genelde sivil toplum kuruluşlarının, özelde ise muhafazakar yardım kuruluşlarının sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında oynadıkları rolü ortaya koymak. <p>Çalışma yapılırken literatür taramasının yanı sıra biri dernek biri de vakıf tüzel kişiliği altında faaliyet gösteren ve muhafazakar olarak nitelendirebileceğimiz iki yardım kuruluşu örnek olay olarak incelenmiştir. Yapılan araştırmada muhafazakar yardım kuruluşlarının faaliyet alanları, tüzükleri, kuruluş senetleri gibi hususlarda birbirlerine benzer yapıda oldukları görüldüğünden sadece iki yardım kuruluşu detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur.</p> <p>Bu çerçevede yapılan çalışma sonucunda İslam dininin ortaya koymuş olduğu yardımlaşma ve dayanışma prensiplerinin muhafazakar yardım kuruluşları aracılığıyla toplumsal açıdan daha verimli hale getirilebileceği görülmektedir. Nitekim toplumsal fonksiyonu haiz mali ibadetler, sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında büyük organizasyonlar ile küresel ölçekte değer ifade edebilmektedirler. Bu yönüyle çalışma sonucu elde edilen bulguların önemli açılımlar sağlayacağı söylenebilir.</p>	
Anahtar kelimeler: Muhafazakarlık, Yoksulluk, Sivil Toplum Kuruluşları, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma, İslam, Muhafazakar Yardım Kuruluşları	

Title of the Thesis: The Conservative Help organizations in Turkey	
Author: İsmail AKYÜZ	Supervisor: Associated Prof. A.Faruk KILIÇ
Date: 02 May 2008	Nu. of pages: VII (pre text) + 150 (main body)
Department: Philosophy and Religion Studies Subfield: Religious Sociology	
<p>Poverty is a term on which many studies concentrate nowadays. In this sense the importance of civil social institutions are getting more and more. There is not much information in literature on establishment of the conservative aid institutions in Turkey, working scope and their functions under the light of Islamic standpoint on poverty and principles on social aid and solidarity suggested by Islam.</p> <p>The subject of this study is basically the history of civil social institutions and their legal improvements and the role which conservative aid institutions in Turkey play on the point of poverty, fighting poverty and social aid and solidarity under the frame of principles on aid and solidarity suggested by Islam.</p> <p>In general, it is possible to express the aims of the study as below:</p> <ol style="list-style-type: none">To show the general view of conservative aid institutions by making a conceptual solution of the term "conservatives" under the lights of sociology and religious sociology,To consider how our society affects the aid perception from the sociological standpoint by evaluating the attitude to the term "poverty" of Islam under the principles and fundamentals of aid and solidarity.To reveal the roles that civil social institutions in general and conservative aid institutions in private play on the point of social aid and solidarity. <p>As well as scanning the literature, two aid institutions - one is a club and the other charitable foundation under juristic person- which can be considered as a conservative are examined as a model incident while the study is being done. Since it is seen that conservative aid institutions have the same structure on the subjects such as function scopes, regulations, establishment certificates, two aid institutions are examined in detail.</p> <p>As a result of the study made under the frame, it is seen that the principles of aid and solidarity suggested by Islam can be more efficient from a social perspective by means of conservative aid institutions. It is expressed that financial workshops having social functions own a great value with big organizations on the scope of social aid and solidarity on a spherical scale. From this facet the findings achieved after the study are said to provide crucial openings.</p>	
Keywords: Conservatism, Poverty, Civil Social Institutions, Social Aid and Solidarity, Islam, Conservative Aid Institutions	

GİRİŞ

Geçmişten günümüze tarihin her devrinde toplumsal bir sorun olarak varlığını sürdüren yoksulluk kavramı, günümüzde çok yönlü boyutlarıyla birlikte tanımlanmaya çalışılsa da sınırlarını kesin olarak belirlemek oldukça güçtür. Bununla beraber yoksulluk olgusu, bugün gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke ayrımı yapmaksızın bütün toplumlarda varlığını hissettirmektedir. Sorunun yaşanma boyutu ise ülkelerin sosyal, ekonomik, siyasal yapılarına, coğrafi konumlarına, uyguladıkları ekonomi ve sosyal politikaların etkinlik düzeyine göre değişmektedir. 1980'lerde başlayan ekonomik gelişmelerin yanı sıra, sosyal, siyasal ve kültürel değişimler, yoksulluk kavramını kalkınma ve gelişme tartışmalarında ön plana çıkarmıştır. Bu çerçevede, yoksulluğun özellikle Dünya Bankası tarafından hazırlanan 1990 yılı Dünya Kalkınma Raporu'nda ana tema olarak işlenmesi, yoksulluk çalışmalarını ve araştırmalarını hızlandırmıştır. Bu gelişmeler sonucu yoksulluğun ekonomik bir olgu olmanın ötesinde, sosyal, politik ve kültürel sorunları da içeren çok boyutlu bir sorun haline dönüşmesiyle, uluslararası kuruluşların da konuya olan ilgileri artmıştır.

Günümüzde yoksullukla mücadelenin temel olarak, kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülmekte olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda devlet bütün vatandaşları sosyal güvenlik şemsiyesi altına almaya çalışmaktadır. Ayrıca her devletin sosyal yardım, ücretsiz sağlık hizmetleri, parasız eğitim gibi sosyal politikaları mevcuttur. Ancak devletin taleplere cevap vermekte zorlandığı durumlar da vardır. İşte bu boşlukları da sivil toplum kuruluşları doldurma çabasıdadır.

Sivil toplum kuruluşlarını resmi ya da yarı resmi kuruluşlardan ayıran en belirgin fark, devlete bağımlı olmamaları ve tamamen gönüllü ilişkilere dayanmalaradır. Bu bakımdan, çevre, sağlık, kadın, gençlik, çocuk, özürllüler, hayır ve yardımlar, kentleşme, bilim ve teknoloji, tüketici, çalışma hayatı, insan hakları, kültür ve sanat gibi alanlarda ortaya çıkan sorunları ve bunların çözümüne yönelik çalışmaları amaç edinen gönüllü oluşumlar, gerçek sivil toplum kuruluşlarıdır (Öztürk, 2003: 10).

Yoksullukla mücadele noktasında toplumların yardımlaşma ve dayanışma olgularına yükledikleri anlam ve bu olguların beslendiği dini-tarihi dinamikler son derece

önemlidir. Bu anlamda İslam dininin ortaya koymuş olduğu yardımlaşma ve dayanışma ilke, esas ve müesseseleri; içerisinde yaşadığımız coğrafyanın sosyal yardımlaşma ve dayanışma algısını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır. Ülkemizde en az bin yıllık bir geçmişi bulunan vakıf müessesesi, toplumumuzun yardımlaşma düşüncesine nasıl baktığı konusunda bir fikir verebilir.

Temel dinamikleri gelenek ve din olan muhafazakar düşünce de, sahiplerinin yardımlaşma ve dayanışmaya bakışı açısından üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu anlamda muhafazakar düşünceye sahip yardımlaşma kuruluşlarının başarılı faaliyetleri dikkat çekmektedir.

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusu, genel anlamda dinin toplumsal boyutu ile özelde İslam dinindeki sosyal yardımlaşma ve dayanışma algısı bağlamında Türkiye’de faaliyet göstermekte olan, Müslüman muhafazakar çevrelerce kurulan, ulusal ve uluslar arası alanlarda insani yardım ve sosyal destek faaliyetleri yapan sivil toplum örgütleri/yardım kuruluşlarıdır. Çalışmada, bu kuruluşların ortaya çıkışları, faaliyetleri, çalışma usulleri vb. konular araştırılarak geleneksel yardımlaşma müesseselerinin günümüzde nasıl kullanıldığı incelenmeye çalışılmıştır. Bu anlamda yoksulluk, sivil toplum kuruluşları ve İslam’ın yardımlaşma ve dayanışma esasları ilişkisi çalışmanın ana konusunu teşkil etmektedir.

Çalışmanın Önemi ve Amacı

Küreselleşmeyle birlikte geleneksel sınırlar ortadan kalkmış, dünyanın her hangi bir yerinde yaşanan bir olumsuzluk, diğer bölgeleri eskiden olduğundan daha fazla etkiler hale gelmiştir. Dolayısıyla savaşlar, ekonomik krizler, doğal afetler vb. olumsuzluklar, birçok insanı mağdur etmekte, bu durum da insani, dini, tarihi, ekonomik, siyasi vb. konularda bağları bulunan diğer toplum mensuplarını mağduriyetlerin giderilmesi noktasında harekete geçirmektedir. Bu anlamda sivil toplum kuruluşları insani yardım ve sosyal destek konularında önemli bir rol üstlenmektedir.

Bu bağlamda Türkiye, stratejik konumu ve tarihi misyonuyla önemli bir yerde durmaktadır. Ülkemizde ve özellikle yaşadığımız coğrafyada yaşayan insanların dini

ve tarihi bir bağla birbirine olan bağlılığı mutlakdır. Dolayısıyla toplumumuzun geleneksel yardımlaşma anlayışı ve bunu şekillendiren önemli unsurlardan biri olan dini esaslar incelenmeli, yeni açılımlarla desteklenmelidir.

Çalışmanın Kapsamı

Çalışma, sosyal yardımlaşma ve dayanışma bağlamında kavramsal çözümlenmeleri, muhafazakarlık, sivil toplum ve sivil toplum kuruluşu kavramlarının sosyolojik açılımları ile İslam'da sosyal yardımlaşma ve dayanışma ilke ve araçları, Türkiye'de muhafazakar yardım kuruluşları; bunların çalışma alanları, faaliyetleri, temel dinamikleri ve sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında icra ettikleri fonksiyonları içermektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın kapsamı çerçevesinde birinci bölümde muhafazakarlık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, yoksulluk, sivil toplum kuruluşları, dernek ve vakıf kavramları tarihi, hukuki ve sosyolojik olarak incelenecek, ikinci bölümde dinin toplumsal boyutu ile İslam'da sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışı ve bunları gerçekleştiren bazı ibadetler din sosyolojisi bağlamında değerlendirilecek, üçüncü bölümde ise Türkiye'deki muhafazakar yardım kuruluşlarının ortaya çıkışı, genel profili, faaliyetleri, ülkemizde ve dünyada oynadığı rol gibi hususlar ortaya konacak, son olarak da Deniz feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği ile İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı bu bağlamda bir incelemeye tabi tutulacaktır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Muhafazakarlık

Siyasal anlamıyla muhafazakar sözcüğü 19. yüzyılın ilk otuz yıllık diliminde ortaya çıkmış ve çeşitli ülkelerde değişik biçimde oluşan farklı yazgısı birçok yan anlamlarla donanmasına sebep olmuştur (Raynaud, Rials, 2003: 919). Korumak ya da olduğu gibi muhafaza etmek anlamlarını taşıyan bu sözcük on dokuzuncu yüzyıldan beri en azından Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde bir dizi siyasal ilkeyle birlikte anılmaya başlanmıştır (Marshall, 1999: 512). Bir toplum ve siyaset görüşü olarak muhafazakarlık, reformcuların olanca iyi niyetlerine rağmen beklenmedik sonuçlara yol açabilen reformlara iyi gözle bakmayan, hele büyük ölçekli toplumsal değişimlere şiddetle karşı çıkarken, bir toplumun geleneklerine büyük bir değer atfeden görüş olarak tanımlanabilir (Cevizci, 2000: 661).

Düşünsel olarak muhafazakarlık, modern zamanda ortaya çıkan, bireyin kendini gerçekleştirmesinin araçları olduğuna inandığı aile ve din gibi sosyal kurumların korunması duyarlılığından hareket eden, devlete ve siyasete bu doğrultuda sınırlı bir rol biçen bir düşünce geleneği, bir siyasi ideoloji ve felsefi ve edebi bir akımdır (Yayla, 2003: 130). Toplumsal boyutu ile muhafazakarlık ise, bir milleti diğer milletten ayıran, fark ettiren özelliklerin korunması ve korunarak geliştirilmesidir. Milleti siyasi ve kültürel anlamda sürekli ve istikrarlı kılan unsurlara ve değerlere bağlı kalarak, onları canlı tutarak, kaynağı tahrip etmeden yenilikçi bir tavır takınmaktır (Erkal ve diğ., 1997: 204).

Muhafazakarların pek çoğunun, muhafazakarlığın soyut bir kuram ya da ideoloji olduğunu kabul etmeyerek kendi yargılarını geleneğe, tarihsel deneyimlere ve kademeciliğe dayandırarak savunduklarını iddia etmeleri, muhafazakarlık kavramını tanımlarken karşılaşılan sorunların başlıcalarından olsa da (Marshall, 1999: 512), muhafazakarlığı, geleneğe bağlı tarihsel tecrübe birikimine değer veren, yavaş ve tedrici değişimin gerekliliğine inanan bir ideoloji olarak tanımlayabiliriz (Cevizci, 2000: 661).

Muhafazakarlar geçmişin sosyal düzenini, düşüncelerini ve kurumlarını korumak isterler (Meydan Larousse, 1972: 29). Bu anlamda bir düşünce stili ve bir tutum olarak muhafazakarlığın başlangıcını insanlık tarihinin bilinebilir ilk dönemlerine kadar izlemek mümkündür. Ancak siyasi bir doktrin ve spesifik bir ideoloji olarak muhafazakarlığın tarihi Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan on sekizinci yüzyıldan ve onu izleyen büyük sosyal, siyasi ve iktisadi alt üst oluşların eleştirisinden başlatılabilir (Özipek, 2003: 66). Muhafazakarlık sosyolojik bakımdan sanayi devrimiyle birlikte ortaya çıkan yeni sosyal şartların eskiyi yerinden etmesine, bireyi yalnızlaştırmasına ve geleneksel sosyal yapıların çözülmesine yönelik eleştirilerden beslenmiş; felsefi bakımdan on sekizinci yüzyıla damgasını vuran Aydınlanma düşüncesine yöneltilen eleştirilerle, siyasi bakımdan da yine aynı yüzyılın sonlarındaki Fransız Devrimi'nde ifadesini bulan devrimci kopuşlara yönelik tepkilerle bir siyasi ideoloji halinde belirginleşmeye başlamıştır (Yayla, 2003: 130).

Fransız devrimi, Aydınlanma döneminde belirginleşen ve onun felsefi temellerine eleştiri getiren çok sayıda düşüncenin, iç tutarlılığı olan bir ideoloji olacak biçimde bir araya getirilmesinin (yani muhafazakarlığın doğuşunun) siyasi şartlarını sağlayan bir dönüm noktasını ifade etmektedir. Bu bağlamda muhafazakarlık, Fransız Devrimi'ne duyulan tepkiyle, bu devrimin felsefi ve fikri temellerini hazırlamakla suçlanan Aydınlanma filozoflarının fikir ürünlerine yöneltilen eleştirilerin vücuda getirdiği bir düşünce geleneği ve ideoloji olarak ortaya çıkmıştır (Özipek, 2003: 66). Özellikle, on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinin bir siyaset kuramcısı ve filozofu olan Edmund Burke'ün 1789 Fransız Devrimi'ne yönelttiği eleştirileri ihtiva eden "Fransa'daki Devrim Üstüne Düşünceler (Reflections on the Revolution in France)" adlı eseri, on dokuzuncu yüzyıldan günümüze kadar Batı siyasi düşünce ve pratiğine damgasını vuracak bir doktrin ve ideoloji olarak muhafazakarlığı belirginleştiren temel metinlerden ilki veya en önemlisi olarak kabul edilmektedir (Yayla, 2003: 131). Edmund Burke bu kitabında muhafazakar düşüncenin vasıfları olarak altı tema geliştirmiştir: Dinin önemi, reform adına kişilere haksızlık yapılması tehlikesi, rütbe ve görev ayrımlarının gerçekliği ve arzu edilirliliği, özel mülkiyetin dokunulmazlığı, toplumun bir mekanizmadan ziyade bir organizma olduğu görüşü, geçmişle kurulan sürekliliğin değeri (Zürcher, 2003: 40).

Kıta Avrupa'sı muhafazakarlığının seçkin temsilcisi Macar sosyolog Karl Mannheim yarı bilinçli geleneksellikten bilinçli siyasal muhafazakarlığa geçişi, sınıf temelli kapitalist toplumun ortaya çıkışının bir sonucu olarak görür. Bu dinamik hareketin dışavurumları zamana ve mekana göre değişiklik gösterir fakat belirleyici dünya görüşü bir dizi son derece istikrarlı tutuma dayanır. Bunlar, bireysel, somut, niteliksel, tarihsel ve organik olana kuvvetli bir bağlılık ve kolektif, soyut, niceliksel, programatik, mekanik ve evrensel olanın reddini içerir (Zürcher, 2003: 40).

Modern muhafazakarlık birbiriyle bir parça çelişkili olan iki entelektüel akım (Orta Çağların organik muhafazakarlığı ile Edmund Burke gibi yazarların liberteryan muhafazakarlığı) üzerinde yükselmeye eğilimlidir (Marshall, 1999: 512). Nitekim bir kopuş ve başlangıç anı olarak Fransız Devrimine yöneltilen muhafazakar tepki, başlıca iki biçimde kendini göstermiştir. Bunlardan ilki özellikle Kıta Avrupası'nda belirginleşen biçimiyle, devrimi bütün sonuçlarıyla reddeden ve devrim öncesi yapıyı olduğu gibi iade etmeyi amaçlayan tepkici muhafazakarlık, diğeri ise Anglo-Amerikan dünyasının ılımlı muhafazakarlığıdır (Özipek,2003: 67).

Kökleri ortaçağa uzanan organik (tepkici) muhafazakarlık, Ortaçağ'ın ideali olan ve mevkilerin başarı sonucu elde edilmekten çok doğumdan gelen bir hak olarak atfedildiği, yoksullara karşı aristokratik vesayetçiliğin (paternalizmin) egemen olduğu, istikrarlı bir toplumsal hiyerarşiyi yansıtan, ayrıca iyiliksever efendi ile itaatkar köleyi birbirine bağlayan karşılıklı haklar ve yükümlülükler ağından oluşan, sıkı sıkıya kenetlenmiş yerel cemaate dönüş özlemini duymaktadır. Buna karşılık Burke, laissez-faire¹ iktisadından, düzenlenmemiş kapitalizmden ve devletin iktisadi olaylara en az derecede karışmasından yanadır. Organik muhafazakarlık tek ulusu vurgularken, liberteryanlar, genellikle bireysel özgürlük, toplumsal adalet ve (uzun vadede) kolektif

¹ Laissez faire, "Bırakınız yapınlar" şeklinde çevrilen bu kalıp - deyiş kapitalist ekonomide müdahalenin olmaması gerekliliğini savunur. Fransızca "serbest bırakmak" anlamına gelen bir kalıptır. İktisadi anlamda Laissez Faire devletin ekonomi üzerinde olabildiğince az etkisi bulunması gerektiğini, böylece özel sektörün ve piyasa ekonomisinin ticaretin serbest kalmasıyla beraber ekonomik refaha kavuşacağını düşünür. Ekonominin Adam Smith'in de dediği gibi bir Görünmez el yardımı ile dengesini bulacağını ve etkin olarak işleyeceğini savunur. Bu düşünce özellikle Büyük Buhran sonrasında iktisadi çevrelerde popüler olmuştur. Bu popüler ekonomi mottosunun tamamı "Laissez faire, laissez aller, laissez passer" şeklindedir. Bırakınız yapınlar, bırakınız gitsinler, bırakınız geçsinler anlamındadır (kaynak: http://tr.wikipedia.org/wiki/Laissez_faire 17.11.2007).

refah gibi değerlere sarılarak kendi çıkarlarının peşinde koşturan özerk bireylerin bireyciliğini destekler (Marshall, 1999: 513).

Kıta Avrupası'nda ve özellikle de Fransa'da Joseph de Maistre ve Louis de Bonald gibi yeni olanı toptan reddeden ve yeni rejimin yerleşmesiyle birlikte tarih dışı kalan tepkici muhafazakarlığın aksine, Edmund Burke'den Russel Kirk'e uzanan geniş bir tarih çizgisinde daha ılımlı bir felsefi ve siyasi tarzı temsil eden Anglo-Amerikan dünyasının muhafazakarlığı kalıcı olmayı başarmış ve muhafazakarlığın ana rengini temsil etmeyi başarmıştır (Yayla, 2003: 132).

Türkiye açısından muhafazakarlığı ele alacak olursak; özellikle II. Meşrutiyet döneminin canlı fikir dünyası ve tartışmaları, diğerleri yanında bir siyasi akım olarak muhafazakarlığın belirginleşmesi için elverişli bir zemin teşkil etmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetime el koymasıyla başlayan süreçten itibaren, temelde Kıta Avrupası Aydınlanmasından ve özellikle de Fransız Devrimi ile onun ön plana çıkardığı düşünürlerden etkilenen yeni siyasi seçkinler, tedrici değişim, geleneksel kurumların muhafazası ve radikal olandan uzak durma gibi muhafazakar politikalarından uzak durmuşlardır (Özipek, 2003: 67). Bu durum muhafazakar düşünceye sahip olanları harekete geçirmiş ve geleneğe büyük değer atfeden muhafazakarların karşı siyaset üreterek ortaya çıkmalarına sebebiyet vermiştir.

Yönetici seçkinler açısından Türk toplumunu Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde, Tanzimat'tan beri gelen seçkin sınıflarıyla birebir karşılamak doğru değildir. Çünkü yüz senelik bir süreç içinde toplumun statik ve dinamik yapısında büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Yeni dönemde iktidar sabitesi etrafında oluşan yeni yönetici seçkin sınıfları her ne kadar seleflerinden büsbütün farklı değillerse de, onlarla tam bir mutabakat göstermezler. Bu yeni dönemde özellikle din-devlet ilişkilerine bakış açıları noktasında üç temel yönetici seçkin gurubu ortaya çıkmıştır. Bunlar; muhafazakar, kökten batıcı ve liberal batıcı seçkinlerdir. Çoğu asker ve ordu kökenli olan muhafazakar seçkinler, İstiklal Mücadelesinde dönemin karizmatik lideri Mustafa Kemal'in en yakınında yer almışlardır.

Muhafazakar seçkinler, genel olarak dini hassasiyeti yüksek, modern batı kurum ve değerleri ile geleneksel mirasın terkip olunabileceğine inanmaktadırlar. Bu itibarla batı

karşısında eklektik tavrı benimsemişlerdir. Bu şartla, bu seçkinleri batıcı olarak vasıflandırmak mümkündür. Milli devlet yanlısı, cumhuriyetçi ve demokratik toplum modelini savunmuşlardır (Kılıç, 2005: 41-42).

Türkiye’de modernleşme süreci, yaklaşık iki yüzyıldır yoluna devam eden bir eksprese benzetilecek olursa, geleneğin de bu ekspresin fren mekanizması olarak algılandığı söylenebilir (Atay, 2003: 154). Bu itibarla Türkiye’deki muhafazakar yapının ağırlıklı olarak, yukarıda bahsedilen, kökleri ortaçağa uzanan tepkici Kıta Avrupası muhafazakarlığından ziyade, Edmund Burke gibi yazarların taraftarı olduğu ılımlı Anglo-Amerikan muhafazakarlığına yakın olduğu söylenebilir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarında siyasi anlamda etkili olan muhafazakar seçkinlerin inkılaplara ve modernleşmeye açık oldukları görülmektedir. 1920-1925 yılları arasında yönetimde etkili olan muhafazakar seçkinlerin inkılap anlayışı şu başlıklar altında özetlenebilir (Kılıç, 2005: 139-143): Özgünlük, dini ve milli geleneklere bağlılık, yasama çalışmalarında millilik, denge ve süreklilik, hukuka riayet, taklit ve şekilcilik karşıtlığı, şekilde ifrat ve tefritten kaçınmak.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet’in ilk yıllarında etkin olan muhafazakar seçkinler -ki bunların arkasında büyük bir halk desteği vardır; kurtuluş mücadelesinde de geniş kitleleri peşlerinden sürüklemişlerdir- modernleşmeye ve inkılaplara karşı çıkmak bir tarafa, yenilikleri belirli bir anlayış içerisinde kabul etmiş ve uygulamaya çalışmışlardır.

1.2. Sosyal Yardımlaşma ve Sosyal Dayanışma:

Sosyal yardım denildiğinde yasal çerçevede, çalışma hayatında maaş ya da ücretin dışında çalışanların elde ettiği bazı sosyal haklar ve yine yasal çerçevede, devletin bir sosyal politika olarak yoksul vatandaşlara yönelik yaptığı ayni ve nakdi yardımlar anlaşılmaktadır (Seyyar, 2002: 559-560). Sosyal yardımlaşma dediğimizde ise bireylerin bireylerle, grupların gruplarla, zenginlerin fakirlerle yardımlaşmasını anlamaktayız. Sosyal yardım yukarıdan aşağıya doğru, verenden alana doğru resmi bir seyir gösterirken, sosyal yardımlaşma her ne kadar bir alan ve veren ilişkisi olsa bile daha sivil bir kavram olduğundan halkın karşılıklı yardımlaşmasını dolayısıyla da halkın dayanışmasını ifade etmektedir. Hilmi Ziya Ülken ise yardımlaşmayı, “birinin

ihtiyacı öteki tarafından temin edilen kimseler veya zümreler arasındaki karşılıklı yardım” şeklinde tarif etmiştir (Ülken, 1969: 324).

Sosyal yardımlaşmayı da içine alması ve sosyal dayanışma kavramına teorik temel teşkil etmesi bakımından genel çerçeve çizmek suretiyle dayanışma kavramı üzerinde durmamız gerekmektedir. Bir bütünü meydana getiren öğelerin birbirlerini kollayıp gözetmesi anlamına gelen dayanışma sözcüğü, toplumbilim terimi olarak, toplum üyelerinin birbirlerini koruyup gözetmeleri, bilimsel dilde de toplumun alt ve üst yapılarının birbirine uygunluğu anlamına gelir.(Hançerlioğlu,1993: 83) En genel anlamıyla dayanışma, bir grup içinde yer alan bireylerin aralarında veya grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde karşılıklı yardımlaşma, iş birliği, ortak tavır ve toplu hareket etmeye bağlı olarak gelişen bağlılık duygusu olarak ifade edilebilir (Acar & Demir, 1992: 81). Bir başka ifade ile, bir toplumsal grubun ya da bir toplumun üretim yapısı, kurumları ve değerlerinin birbiri ile tutarlı olması ve sürtüşmesiz işlemesidir (Ozankaya, 1975: 96). Dayanışma sosyalleşmenin bir göstergesi, dayanışma eksikliği de sosyalleşmemenin bir çeşidi olarak kabul edilir.(Erkal ve diğ., 1997: 243)

Durkheim’e göre toplumlarda işbölümünden önce bir mekanik dayanışma vardır, işbölümü geliştikçe bu, örgensel dayanışmaya (organik dayanışma) dönüşmüştür. Birinci tip dayanışma farklılaşmamış toplumlardaki dayanışmadır, ikinci tip dayanışmaysa farklılaşmış toplumlarda farklı örgenlerin bir işbölümü içinde birbirlerini tamamlamalarından doğan dayanışmadır. (Hançerlioğlu, 1993: 83) Mekanik dayanışma genellikle bölünmüş opak toplumlarda, organik dayanışma ise ahlaki yönü güçlü olan ve mesleki karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğu toplumlarda kendini göstermektedir.(Marshall,1999: 741) Durkheim'e göre, mekanik dayanışma gelişmemiş toplumlarda görülürken, organik dayanışma ise gelişmiş toplumlarda görülür (Bilgiseven, 1980: 33)

Özellikle kültürel ve ekonomik bakımdan içine kapalı, küçük köylerde açıkça göze çarpan mekanik dayanışmada bireyler, örf ve adetlerin çemberi içinde hep aynı davranışlara sevk edilmekle tıpkı bir makinenin hep aynı hareketleri yapan parçaları durumuna düşmektedirler. Bu dayanışma ortamında farklılaşma çok azdır. Aynı topluluğun üyeleri ortak kültürün elemanları olduklarından birbirlerine benzerler.

Organik dayanışma ise farklılaşma esasına dayalı bir dayanışma olup, iş bölümü arttıkça bireyler arasındaki farklılaşma çoğalır. Şehir hayatının hakim olduğu gelişmiş toplumlarda çeşitlenmiş olan iş hayatının herhangi bir alanındaki aksaklık, bütün toplumun hayatını etkiler (Bilgiseven, 1980: 32,33).

Kimi toplumbilimciler toplumsal dayanışmayı toplumsal bağlılıkla anlamdaş sayarlar ve bunu bir birlik ruhu olarak tanımlarlar. Dilimizde son yıllarda kullanılan milli birlik ve beraberlik deyimini bunun en yeni örneklerinden biridir. Toplumbilimi metafizik temeller üstüne oturtmak gerektiğini savunan Prof. Hilmi Ziya Ülken bu konuda şunları söylemektedir:

“Toplum dayanışması bir topluluğun içten birbirine bağlı olarak devamı demektir. Bu kelime toplum bağlılığının eş anlamıdır. Dayanışma topluluğun bütünleşme derecesine göre değişir. Birlik ruhunu, içten işbirliğini, topluluğu meydana getirenler arasındaki çatışmaların önceden görülmesi ve çözülmesi imkanı ve dışa karşı savunma tarzlarının tesirliliğini toplum dayanışmasının işaretleri gibi görebiliriz.” (Ülken,1969: 72).

İbn Haldun'da da, dayanışma anlayışının temelinde bütün çalışmalarının özünü oluşturan asabiyet kavramı yatar. Asabiyet; bir topluluk, cemaat veya toplumun bireyleri arasında yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayan, direnme ve atılım yapabilmeyi mümkün kılan sosyal bağlılık duygusu olarak tanımlanabilir (Acar & Demir, 1992: 35). İbn Haldun'un bu kavram ile kastettiği anlam, birlik ruhuna dayalı olan kuvvettir. Asabiyet iki kavramı birlikte kapsamaktadır. Bunlardan biri birlik ve dayanışma ruhu, diğeri de bu dayanışmadan doğan kuvvettir. Bu anlamda asabiyet hem dayanışmayı, hem de güç sahibi olmayı içerir (Kongar, 1981: 70-71)

Toplum halinde yaşamanın bir gereği olarak ilkel topluluklardan modern toplumlara kadar, her çağ ve toplumda dayanışmaya rastlamak mümkün olmakla birlikte, dayanışma olgusunun zamana ve toplumlara göre farklı biçimlerde karşımıza çıktığını görmekteyiz. İkel topluluklarda akrabalık ve kan bağına göre şekillenen dayanışma, modern toplumlarda akrabalık ve kan bağına aşarak, bir topluma mensup olma ve belirli hak ve sorumlulukları yerine getirebilmekle ölçülmektedir.(Erkal ve diğ., 1997:243) Bu konuda Fransız sosyolog E. Durkheim'in Toplumsal İşbölümü Üstüne (1893) adlı eserindeki şu saptamaları önemlidir:

“Soyut bir dayanışma yoktur. Toplumdan topluma değişen bir takım dayanışmalar vardır. Her toplumda kendine özgü bir takım dayanışmalar saptanabilir. Örneğin Roma sitelerinde bireyler arasındaki dayanışma, bizim bugünkü toplumlarda bireyleri birbirine bağlayan dayanışmaya benzemez. Aile dayanışması, meslek dayanışması vb. için de böyledir. Geçmiş çağların aile ve meslek dayanışması arasında da derin farklar vardır. Bundan ötürü dayanışma tam anlamıyla bir toplumbilim konusudur, ancak içinde bulunduğu toplumla birlikte incelenebilir.” (Hançerlioğlu, 1993: 83)

Biz de çalışmamızda Türkiye şartlarını göz önünde bulundurarak Türkiye’de sosyal dayanışma anlamında faaliyet gösteren yardım kuruluşlarını vakıf ve dernekler kapsamında sosyolojik bir değerlendirmeye tabi tutarak, vakıf ve dernek kavramlarının ortaya çıkışı ve tarihsel gelişimi ile bugünkü yasal statüleri, hukuki sınır ve yetkileri, çalışma prensipleri hakkında bilgi vereceğiz.

1.3. Yoksulluk ve Yoksulluğu Ortaya Çıkaran Nedenler

Günümüzde uluslar arası alanda oldukça önem kazanmış olan yoksulluk kavramının net bir tanımı yoktur. Bu durum yoksulluğun zamana, mekana ve toplumlara göre farklı anlamlar kazanabilmesinden ileri gelmektedir. Yoksulluk yalnızca ekonomik olarak ele alınamayacak kadar karmaşık bir olgu olup, insan hayatının tüm boyutlarını (ekonomik, siyasi ve sosyal katılım, eğitim, sağlık, insan hakları, çevre vb.) kapsamaktadır. Dünya üzerindeki eşit olmayan gelir dağılımlarından ve sosyo-kültürel yaşam standartlarındaki farklılıklardan kaynaklanarak meydana gelen yoksulluk kavramı ile ifade edilmek istenilen, sadece toplumların ekonomik refah düzeyleri olmamakta, toplumu oluşturan bireylerin; eğitim seviyeleri, sahip oldukları sosyal hakları, okuryazarlık oranları, nüfus yapıları gibi temel unsurlar da dahil edilmektedir (Kıvılcım, 2007: 869).

Yoksulluk kavramı, Dünya Bankası’nın 1990 yılı kalkınma raporunda önemli bir yer bulması ile 90’lı yıllar boyunca ve 2000’li yıllarda, üzerinde araştırmaların ve çalışmaların yoğunlaştığı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluk, en basit tanımıyla, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak maddi olanaklara sahip bulunmamaları olarak ifade edilebilir (Seyidoğlu, 1999: 343). Kavram olarak yoksulluk, maddi nitelikteki mahrumiyetler sebebiyle kaynaklara ve üretim

faktörlerine erişememe ve böylece asgari hayat düzeyini sürdürecektir gelirden yoksun bulunulma halidir (Aktan, 2002: 1043). Sosyal boyutuyla yoksulluk, insan haysiyetine ve şahsiyetine yaraşır bir hayat düzeyinin altında, maddi yönden tam anlamıyla veya nispi olarak yetersiz olma durumudur (Seyyar, 2002: 131). Sosyo-ekonomik açıdan yoksulluk, temel maddi ve sosyo-kültürel gereksinimlerin asgari yaşam standardının altında karşılanabildiği yaşamdır. Dolayısıyla bir ülkede ortalama gelir düzeyinin altında bir gelire sahip olanlar yoksulluk kapsamına girmekte ve beslenme, barınma, giyinme gibi temel ihtiyaçlarını yeterli düzeyde karşılayamamaktır (Uğur, 2006: 284).

Bu bilgiler ışığında yoksulluğu dar ve geniş anlamda olmak üzere iki türlü tanımlamak mümkündür. Dar anlamda yoksulluk, açlıktan ölme ve barınacak yeri olmama durumu iken, geniş anlamda yoksulluk, gıda, giyim ve barınma gibi olanakları yaşamlarını devam ettirmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalmayı ifade eder. (TÜİK, 30.12.2007)

Yoksulluk insanların, kabul edilebilir yaşam koşullarına; özgür ve insana yakışır, kendine ve başkalarına saygılı, uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat sürebilmeleri için gerekli insani, en temel öge olan fırsat ve olanaklara sahip olmamalarıdır (Gül ve diğ., 2007: 248). Daha genel anlamda, insanların temel gereksinimlerini karşılayamamaları olarak tanımlanabilen yoksulluk kavramını çok boyutlu olarak düşünürsek yoksulluğun standartlarını şöyle belirleyebiliriz (Ünal, 2004: 14): Düşük gelir düzeyi, yetersiz ve dengesiz beslenme ile sağlıksızlık, sosyal yalıtım ve düşük sosyal katılım, psikolojik ve ekonomik bireysel güvensizlik, şoklara açıklık, risk ve belirsizliğe cevap verememe, doğal çevrenin bozulması ve sosyal çevrede kısır döngü gibi bazı aksaklıkların bir bütün olarak algılanması yoksulluğun genel profilini ortaya koymaktadır.

Yoksulluğun ölçülmesinde genellikle “gıda-enerji alımı yöntemi” ve “temel gereksinimler maliyeti yöntemi” olarak iki farklı yöntem kullanılabilir. Her iki yöntemde de nüfusun temel gereksinimlerini karşılayabilmesi baz alınmaktadır. Bunlar günlük kalori gereksinimi ve temel gereksinimleri kapsayan bir sepetten oluşmaktadır. Kırsal alanlar için günlük kalori gereksinimi 2400, kentsel alanlar için 2100 olarak belirlenmiş ve bu yoksulluk çizgisi olarak kabul edilmiştir (Şenses, 2001: 63). Yoksulluk ölçümleri ülkelere göre farklılıklar göstermekle birlikte çok başvurulan

diğer bir yöntem de, “gelir ya da tüketime dayalı yetersizlik yöntemi”dir. Bu yaklaşıma göre eğer hane halkı geliri ya da toplam harcaması yoksulluk sınırı olarak verilen değerlerden az işe bu hane halkı yoksul olarak sınıflandırılır. Yoksulluk sınırı birim temel gereksinimleri karşılamak için gerekli olan tüm mal ve hizmetlerin toplamını temsil eder. Bu sınırı hesaplarken gerekli olan bilgiler: Temel gereksinimleri belirlemek, tatmin olmanın eşiğini belirlemek, gerekli mal ve hizmetlerin miktarını ve çeşidini seçmek, sonuçta belirlenen bu mal ve hizmet sepetini fiyatlandırmaktır (Erdoğan, 2003: 405).

Yoksulluğu belirlemede temel alınan ölçüt, toplumsal ahlaki değer yargılarından daha çok, insanların yaşaması için zorunlu görünen ihtiyaçlarıdır. Bununla birlikte, yoksulluk, ölçüm yöntemlerine göre farklı tanımlanabildiği gibi (Erdoğan, 2004: 23), yoksulluk kavramı ile ilgili olarak seçilen yaşam standardına göre de farklı tanımlamalar yapılmaktadır (Dumanlı, 1996: 6). Genel olarak kabul edilen tanımlara göre yoksulluk, temel olarak “mutlak yoksulluk” ve “görelî yoksulluk” olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır (Öztürk, 2004:665).

Mutlak Yoksulluk

Sosyolojik anlamda mutlak yoksulluk, kişilerin insan olarak varlıklarını devam ettirememeye, ettiremeyecek bir gelire veya edinime sahip oldukları bir yetersizlik halidir; mutlak yetersizlik halidir. Kişi olarak varlığını devam ettirememeye durumu en dar anlamıyla, açlık sınırında yoksulluk olarak tanımlanabilir. Yani bu, kişilerin fizyolojik olarak varlığını devam ettirmek için ihtiyacı olan gıdalara ulaşamamasıdır. Eğer yoksulluğu fizyolojik mutlak ihtiyaç eksikliği olarak tanımlayacak olursak -ki bu mutlak yoksulluğun en dar tanımıdır ve fizyolojik de dar anlamıyla, sadece gıdaya ilişkin mutlak ihtiyaç eksikliğidir- bu, mutlak yoksulluk kavramını direkt açlıkla ilişkilendirmemize ve mutlak yoksul kapsamına giren insanların aynı zamanda açlık sınırı altında yaşadıklarını söyleyebilmemize sebep olacaktır (İnsel, 2005).

Mutlak yoksulluk, hane halkları veya bireylerin, yaşamlarını fiziksel olarak devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları minimum tüketim seviyesini karşılayamamaları durumudur. Yani insanların hayatta kalabilmek için gerekli mal ve hizmetlere ulaşabilmesi bakımından yeterli kaynağa sahip olamamasıdır. Önceleri yoksulluk

sadece gıda yoksulluğu olarak ele alınırken günümüzde yoksulluğun çerçevesi biraz daha genişlemiştir. Mutlak yoksulluk tanımını da değiştiren bu yeni süreçte, minimum gıda harcamalarının yanı sıra giyim, barınma, ısınma, korunma gibi diğer temel ihtiyaçlar da dikkate alınmaktadır. Açlık sınırının altında olmak anlamına da gelen mutlak yoksulluk, fiziksel yeniden üretim için gereken asgari yaşam düzeyinin altına düşme durumudur (Şenses 2003: 60-62, 80). Mutlak yoksulluğun belirleyicisi bireyin veya hane halkının geliri ya da tüketim harcamalarıdır. Belirlenen bir seviyenin altında kalan gelir ya da tüketim miktarına sahip olanlar mutlak yoksul olarak nitelendirilmektedirler. Mutlak yoksulluk piyasa fiyatlar genel düzeyine bağlı olarak hesaplanan minimum tüketim seviyesi ya da bu tüketimin yapılabileceği minimum gelir seviyesine bağlıdır. Gıda tüketimi baz alındığında mutlak yoksulluk, kişinin biyolojik olarak kendini yenileyebilmesi için gereken asgari kalori düzeyindeki beslenmeyi sağlayacak gelire sahip olmama durumu olarak ifade edilebilir (Gürses, 2005: 498). World Bank (Dünya Bankası)'ın 1990'daki çalışmasında günlük geliri 2400 k/cal²'yi bulmayan insanlar mutlak yoksul olarak tanımlanmıştır. Yoksulluğun evrenselliği ve satın alma gücü paritelerinin farklılıkları da düşünülerek, ortalama bir hesaplama yöntemi ile mutlak yoksulluk sınırı az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 dolar kabul edilirken, Latin Amerika ve Karayipler için bu sınır 2 dolar, Türkiye'nin de içinde bulunduğu Doğu Avrupa ülkeleri için 4 dolar ve gelişmiş sanayi ülkeleri için 14,40 dolar olarak belirlenmiştir (Kaynak, 2005: 62).

Görelî Yoksulluk

Mutlak yoksulluk çizgisi yaklaşımına dair eleştirilerden yola çıkarak görelî yoksulluk tanımı geliştirilmiştir. Görelî yoksulluk bireyin toplumsal bir varlık oluşunu temel olarak minimum kalori ihtiyacının yanı sıra kültürel ve toplumsal açıdan tüketimi zorunlu olan malları da kapsamaktadır. Bu bağlamda görelî yoksulluk sınırı, toplumdaki genel yaşam düzeyini yansıtması ve içerisindeki eşitsizliği göstermesi açısından önemlidir. (Gürses, 2005: 498). Görelî yoksulluk toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olma durumudur (Gül ve Ergun, 2003:391). Buna göre toplumun genel düzeyine göre belli bir sınırın altında gelir ve harcamaya sahip olan birey veya hane halkı görelî anlamda yoksul olarak tanımlanır. Refah ölçüsü olarak amaca göre tüketim veya gelir düzeyi seçilebilir. (TÜİK , 30.12.2007)

Görelî yoksulluk, bir ferdin ya da hane halkının, içinde bulunduğu sosyal grubun ya da yerleşim biriminin içindeki diğerlerine göre yoksulluğunu incelediği gibi, bu sosyal grubun ya da yerleşim biriminin diğer grup ve birimlerle karşılaştırılmasını konu edinmektedir. Görelî yoksulluk sınırı kavramı, aynı toplumda yaşayan farklı sınıf ve kategoriler arasında ve aynı zamanda farklı toplumlar arasında bir karşılaştırma yapma olanağı sağlar. Bir diğer ifadeyle görelî yoksulluk, maddi kaynakların, toplumda gelenek haline gelmiş veya en azından özendirilen ve onaylanan normal etkinliklere katılımın ve konfora ve yaşam koşullarına sahip olmanın olanaksız veya son derece kısıtlı hale getirecek kadar yetersiz kalması olarak tanımlanabilir. (Karatepe, 2006)

Görelî yoksulluk, yoksulluğun ölçülmesinde minimum kalori ihtiyacının yanı sıra temel toplumsal ihtiyaçlardan barınma, eğitim, sağlık vb. kültürel ve toplumsal ihtiyaçları da göz önüne aldığından, kişinin kendisini toplumsal olarak yeniden üretebilmesi için gerekli tüketim ve yaşam düzeyinin saptanmasını içerir. (Aktan ve Vural, 2002: 5)

Ölçüm yöntemleri, ortaya çıkış sebepleri ve doğurduğu sonuçlar açısından mutlak yoksulluk ve görelî yoksulluk kavramlarının dışında insani yoksulluk, öznel yoksulluk ve kentsel yoksulluk tanımları da ortaya atılmış, bunlar üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bunları kısaca özetlemek gerekirse:

İnsani Yoksulluk

İnsani yoksulluk, gelir ve tüketim seviyesinden başka birçok faktörün yoksulluğu etkilediğini belirtmek amacıyla ortaya atılmış bir yoksulluk tanımıdır. Gelir düzeyinin dikkate alınmadığı insani yoksulluk, insanın yeterli sağlık hizmetlerine, temiz su kaynaklarına, eğitim hizmetlerine ve uzun bir yaşam sürme hakkına sahip olamaması olarak ifade edilmektedir (Kaynak, 2005: 63). BM Kalkınma Programı (UNDP)'nin tanımına göre "insani yoksulluk", iyi bir yaşam standardıyla özgür, onurlu, özgüvenli ve diğer insanlara da saygı duyabilir şekilde uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat sürdürebilme olanak ve seçimlerden mahrum" olma durumunu tanımlar. (Karatepe, 2006). UNDP tarafından yayınlanan İnsani Gelişme Raporları (HDR)'nda insani yoksulluk endeksleri (HPI) verilmektedir. Buna göre Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkeler için hesaplanan yoksulluk endeksi; 40 yaşın altındaki nüfus

yüzdesi, okuma yazma bilmeyen nüfus yüzdesi, temiz içme suyuna sahip olamayan nüfus yüzdesi, temel sağlık hizmetlerinden yoksun olan nüfus yüzdesi ve 5 yaşın altında, yeterli beslenemediği için ciddi düzeyde düşük kilolu olan çocukların nüfus yüzdesinden oluşmaktadır (Kaynak, 2005: 63). 334

Öznel Yoksulluk

Öznel yoksulluk ise asgari temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamadıkları konusunda yoksulların kendi algılamalarının ön plana çıkarılması gerektiğini söyleyen yaklaşımlara genel olarak verilen isimdir (Karatepe, 2006). Öznel yoksulluk, bireyin yaşadığı toplumca belirlenen yaşam standartlarına göre belirlenir. (Onat, 2003: 465). Öznel yoksulluk kavramında temel düşünce, yoksulluk sınırını belirlemek için büyük ölçekli anketler yaparak, toplumun bu konuda görüşünü ortaya çıkarmaktır. Bu anket sonuçlarından refah düzeyleri ile gelirler arasında bağlantı kurularak, kritik bir refah düzeyi seçilip, ona karşılık gelen gelir düzeyi yoksulluk sınırı olarak kabul edilmektedir (Kaynak, 2005: 62-63).

Kentsel Yoksulluk

Modern hayatla birlikte ortaya çıkan yeni kentleşme olgusu beraberinde bir takım sorunları da getirmiştir ki, bunlardan birisi de kentlerde, özellikle büyük kentlerin varoşlarında ortaya çıkan yoksulluk sorunudur. Kentsel yoksulluk, çeşitli yokluklardan acı çeken yoksulları, sosyal korumayı, sağlık, eğitim, konut, kişisel güvenlik, alt yapı gibi yoklukları kapsayan, dinamik ve potansiyel boyutları olan bir sorundur. Çalışma fırsatları ve gelire sınırlı erişim, yetersiz ve emniyetsiz iskan ve hizmetler, şiddete açık ve sağlıksız çevre, sosyal koruma mekanizmalarının az olması veya hiç olmaması, yeterli sağlık ve eğitim fırsatlarına sınırlı erişim gibi hususlar, kentsel yoksulluğun temel dinamikleri olarak sıralanabilir. Bununla birlikte kentsel yoksulluk, sadece karakteristiklerin bir toplaması değil, aynı zamanda korunmasızlığın dinamik bir hali veya risklere hassasiyettir. (Worldbank, 11.01.2008)

Yoksulluğu Ortaya Çıkaran Nedenler

Klasik anlamıyla insanların temel ihtiyaçlarını karşılamaktan mahrum olma durumunu ifade eden yoksulluğu ortaya çıkaran nedenler oldukça çeşitlidir. Bu nedenler çok

çeşitli olduğu gibi aynı zamanda karmaşıktır da. Bunun en önemli nedeni kuşkusuz, yoksulluğun zamana ve mekana göre değişmesidir. (Şenses, 2006: 146). Yoksulluk, bir ülkeden başka bir ülkeye, bir toplumdaki başka bir topluma, hatta bir zamandan başka bir zamana göre oldukça farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Yüksek nüfus oranı, yoksulluğun ortaya çıkmasını sağlayan temel etkenlerin başında gelir. Nüfus ile doğal kaynak kullanımı arasında önemli bir ilişki söz konusudur. Nüfus oranlarında meydana gelen bir artış kaynakların kullanımını olumsuz yönde etkilemektedir. Nüfus arttıkça kaynaklara olan talep de artmakta, başta toprak olmak üzere doğal kaynaklardan faydalanabilen insan sayısı o oranda azalmaktadır. Yoksulluğu ortaya çıkaran bir başka neden de yaşamı devam ettirmede kullanılan varlıkların eksikliğidir (Şenses, 2006: 153). Genelde yoksulluk gibi sosyal olayların sebeplerinin kaynaklarına inildiğinde üç boyut görülmektedir (Seyyar, 2003: 48):

1. Siyasi yönden etkilenmesi veya değiştirilmesi zor olan demografik, sosyal ve iktisadi süreçler-değişimler (sosyal yapıda ve aile hayatında bazı sosyo-kültürel olumsuz değişimler: sosyal yardımlaşma ve dayanışma anlayışındaki sapmalar; akraba ve komşuluk münasebetlerinin bozulması; toplumda boşanmaların, doğumların, dulların, yetimlerin sokak çocuklarının ve(ya) özürlü doğan çocukların artması).
2. Yoksulluk ve işsizlikle (veya bunlara yol açan faktörlerle) mücadelede sosyo-ekonomik politikaların yetersizliği (yoksulluğun yapısal sebepleri).
3. Kişilerin şahsi tercihleri, tutum ve davranışları.

Yoksulluğun kaynaklarından birisi de, fazla üretemeden ve aynı zamanda üretilen değerler karşılığında elde edilen değerlerin bireyler arasında, bölgeler arasında, sektörler arasında vs. adil bir şekilde paylaşılamamasıdır. İlk olarak, fazla üretim yapamamanın nedenlerini incelemek gerekir. En başta iklim ve doğa koşulları yönünden bazı ülkeler ya da bazı ülkeler içinde bazı bölgeler daha fazla üretme kapasitesinden yoksun olabilirler. Bu durumda o ülkede ya da bölgede yaşayan insanlar ister istemez daha yoksul olurlar. Hızlı nüfus artışı, bir yandan ülkelerin daha fazla üretim yapmalarına imkan sağlarken, öte yandan ülkelerin daha fazla tüketmelerine de neden olur. Üstelik iklim ve doğal koşulları açısından çok iyi konumda bulunmayan ülke ya da ülke içindeki bölgelerde hızlı nüfus artışı mevcutsa,

bu takdirde yoksullaşma kaçınılmaz olur. Yoksulluğun kaynakları arasında şu faktörleri de sayabiliriz (Aktan, 2002): Adaletsiz vergi sistemi, yüksek faiz ve rant ekonomisi, doğal afetler, çalışamayacak durumda olan özürlü sayısının fazla olması, bireyler arasındaki yetenek farklılıkları, miras yoluyla elde edilen gelirler, piyasada tekelleşmenin olması, devlet teşvikleri, enflasyon, işsizlik vs.

1.4. Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar)

Yeni dünya düzeninin tartışıldığı, ulus devletin eski önemini kaybetmeye başladığı, merkezi politikaldansa adem-i merkeziyetçi politikalara yönelindiği günümüzde, sivil toplumun da önemi gün geçtikçe artmaktadır. Bireyselleşmenin ve tüketimin arttığı, kişiler arası iletişimin zayıfladığı, bunun yerini cemaat ilişkilerinin aldığı modern ötesi toplumda, bireyler hem kendilerini ifade etmek hem de toplumdaki beklentilere, problemlere küçük çaplı da olsa bir yanıt vermek, tepki göstermek amacıyla sivil toplum içinde yer almaktadır. Sivil toplum bugün toplumsal yapı içinde gelişmenin, demokratikleşmenin ve ekonomik kalkınmanın önemli bir aktörü haline gelmiştir. Dolayısıyla sivil toplum kuruluşlarının öneminin hem nicel hem de nitel anlamda arttığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte, vatandaşların oluşturduğu gönüllü örgütlenmelerdeki vatandaş kavramı genişleyerek “dünya vatandaşlığına” doğru kaymaktadır. Böylece sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri ülke sınırlarının dışına çıkarak “sorumlu dünya vatandaşlığı” temeline kaymaktadır. Çünkü artık ilişkiler o kadar karmaşık bir hale gelmiştir ki, dünyanın herhangi bir ülkesindeki savaş, yoksulluk, çevre sorunları gibi sorunlar yalnız o ülkeyi değil, diğer ülkeleri de ekonomik ve sosyal alanda etkilemektedir. Bundan dolayı bu bilinç düzeyi gönüllü örgütlenmelerin bu kadar yaygınlaşmasının nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Şenkal, 2005: 333). Kavram olarak “sivil toplum” ve “sivil toplum kuruluşları” üzerinde ayrı çözümler yapmak, hem tarihsel gelişim, hem de modern anlamda sivil toplumun ve sivil toplum kuruluşlarının geldiği nokta açısından konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1.4.1. Sivil Toplum

Sivil toplum birçok düşünürü göre geçmişten günümüze gelinceye kadar farklı açılardan değerlendirilmiştir. Sivil toplumu tanımlayabilmek için önce “sivil”

kavramını kısaca açıklamamız gerekmektedir. Latince'deki "civilis" kelimesinden türeyen sivil sözcüğü, "ilk anlamıyla yurttaşa, hayatına ve haklarına ilişkin bütünü" belirlemek için kullanılır. Sivilden türeyen "sivilize" ya da "sivilleştirme", bir topluluğu daha gelişkin bir sosyal hale getirmek anlamına gelir. Onu izleyen "sivilizasyon" da maddi, sosyal ve kültürel gelişmeyi anlatır (Akal, 1990: 32). Sivil toplum kavramı ise, ilk olarak Antik Yunan'da Aristo tarafından kullanılmıştır. Politika adlı eserinde Aristo bu kavramı, "Politike Koinonia" olarak öngördüğü yasalarla koruma altına alınmış özgür ve eşit yurttaşların siyasal toplumu (polis) karşılığı kullanmış; daha sonra bu kavram Latince'ye "societas civilis" olarak geçmiştir (Onbaşı, 2005: 13). Bu tanımda sivil olanla siyasal olanın ayrılmadığı görülmektedir. Sivil toplum, devlet ve siyasal toplumla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Hegel sivil toplumu; belli bir eğitime, bilgi birikimine kültürel değerlere sahip olan kişilerden, kurumlardan oluşan, desteklemiş oldukları projeleri medeni hukuk kurallarına dayanan ve direkt olarak siyasal devlete bağlı olmayan bir yapı olarak tanımlamaktadır. (Keane,1994: 76). A. Ferguson, D. Hume ve Tocqueville gibi filozoflara göre sivil toplum, kendi özel ilgi alanlarını barışçıl ve özgür bir şekilde takip etmelerine olanak veren ihtiyati olarak yerleşmiş gelenekler düzenini oluşturan özgür bireyler toplumdur (Şenkal, 2005: 335).

"Sosyal hareketler", "üçüncü sektör", "kar amaçsız örgütler", "bağımsız savunma gurupları" gibi kavramlarla da açıklanan *sivil toplum* kavramı, bunlar içinde en eski kullanıma sahip olup Haddenius ve Uggala'nın deyişiyle, daha çok otonom ve kendini yönetir bir dernekler düzenini açıklamaktadır. (Şenkal, 2005: 333) 18. yüzyıl Avrupa'sında ortaya çıkan sivil toplum, mutlak monarşilerin baskılarından kaçarak özerk bir sürecin oluşmasını sağlayan kavramdı (Sönmezler ve diğ., 2007: 33). Ortaçağda özellikle şehirleşmenin ortaya çıkışı sivil toplumun gelişimi için büyük bir aşamadır (Şenkal, 2005: 334). Ortaçağda şehirlerde yaşayan bireyler şehirli kavramında birleşmiş ve sivil toplum fenomenini oluşturmuştur.

Modern anlamdaki sivil toplum ise, sanayi devriminin ardından ortaya çıkan yeni toplumsal ve siyasal arayışların sonrasında gerçekleşmiştir. Bugünkü biçimiyle "sivil

toplum” kavramı, ilk kez Adam Ferguson tarafından 1767’de "Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme" adlı çalışmasında kullanılmıştır. Ferguson’un liberal eğilimli yorumu, 19. yüzyılda Hegel ve Marx gibi düşünürleri rahatsız etmiş ve bu yaklaşımı tek taraflı ve önyargılı olmakla eleştirmelerine yol açmıştır. Bu düşünürler, sivil toplumu, daha çok burjuva ve bireyci dünya görüşü olarak tanımlamıştır. Liberalizm ve sosyalizm, sivil toplumun tanımına ilişkin kavgalarında zıt kutupları temsil etseler de, sivil toplum, siyasi alanın antitezi olarak tanımlanmaktadır: Liberalizm, sivil toplumu, bireysel özgürlüğün ve sözleşmeye bağlanmış ilişkilerin kalesi olarak görürken, sosyalizm, baskı ve sınıf ayrılığının ifadesi olarak yorumlamıştır (Gül ve Arısoy, 2007).

Sivil toplum, devletten önce gelen, onun içinde yaşayan, ama onunla özdeş olmayan, hatta ona karşı koyabilen bir tür insan ilişkileri yumağıdır (Tunçay, 2003). Sivil Toplumun Oluşumu için gerekli özellikler, hükümet dışı olma, bir örgütsel yapıya sahip bulunma, gönüllü birliktelik, toplumsal düzeyde otonomileşme ve baskı mekanizması oluşturma şeklinde sıralanabilir. (Çaha, 2000: 60-63).

Devletle toplum arasındaki ilişkilerle ilgili çözümlerinin temelinde, bu iki sosyolojik olgunun birbirinden farklı, fakat etkileşim halinde bulunduğu, tarihsel süreçte ilişkilerin aldığı biçimin ve örgütlenmenin değişebildiği gerçeği yatmaktadır. Sivil toplumla devlet arasındaki değişik bağ, her sosyolog tarafından farklı yorumlanmakla birlikte, birleştikleri nokta, bu iki olgunun farklı fakat etkileşim halinde olduğudur. Bu etkileşimden doğan sivil toplum örgütleri, değişik şekillerde ortaya çıkmaktadır. Anlamı gereği sivil toplum örgütleri, devletten bağımsız hareket etmelidir. Yani devletin herhangi bir müdahalesi ya da desteği gerçek sivil toplum kavramıyla bağdaşmaz. Sivil toplum örgütleri yalnızca demokratik bir ortamda yeşerip büyüebilmektedirler. Aslında sivil toplumu devlete alternatif bir örgütlenme olarak görmek yanlıştır. Çünkü sivil toplum ve devlet, bir bütünlük arz etmelidir. Devlet, asayiş ve güvenliği sağlamaktan ibaret olan asli görevlerini yerine getirirken, sivil toplum örgütleri bunların dışındaki alanlara yönelerek toplumsal hayata katkıda bulunmalıdır (Şenkal, 2005: 337-339). Bu bağlamda, farklı bir noktadan hareket ederek ‘özel alan/kamusal alan’ ayırımı aracılığıyla sivil toplumu tanımlamaya çalışan Sarıbay, Sivil toplumu, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk,

özel alan ile devlet arasında aracı niteliğinde örgütlü bir sosyal yapılanma olarak görür ve bu yapıyı, yasal düzen veya ortak kurallar dizisi gibi özgürlüklerin ve özerkliklerin güvencesi olan kurumsallaşmış bir temele oturtarak, bunun hem devlet iktidarını sınırlayıcı, hem de o iktidarı, hukuka dayandığı sürece, meşrulaştırıcı gücü bağrında taşıdığını ifade eder. Dolayısıyla, sivil toplum devletten özerk olmayı içerir ama ondan yabancılaşmayı zorunlu kılmaz. Bir başka deyişle, sivil toplum devlet iktidarına karşı dikkatli ama saygılıdır (Sarıbay, 1998: 29).

Sivil toplum tartışmaları ile ilgili sosyal bilimlerde üç yaklaşım üzerinde durulmaktadır: Liberal yaklaşım, toplumcu yaklaşım ve demokratik yaklaşım (Karadağ, 2003: 49-50).

Liberal yaklaşım vatandaşları hak ve ödevleri açısından tanımlanan ekonomik ve rasyonel unsurlar olarak görür. Vatandaşlar, çıkar grupları olarak kendilerini düzenlerler ve devlet de evrensel olarak geçerli bireysel hakları güvence altına alır. Sivil toplum, bireysel hakların hayata geçirildiği ölçüde gelişebilir.

Toplumcu teoriye göre, vatandaşlar, kendilerinin belirledikleri değerler esasında kurulmuş olan bir toplumun üyeleridir. Bireyler kendi işlevlerini, bireyle devlet arasındaki ilişkiler sisteminde yerine getirmeli, davranışlarını toplumun hedefleriyle örtüştürmelidir.

Demokratik yaklaşıma göre ise, sivil toplum, demokratik tartışmaların sadece fikir oluşturmakla kalmadığı, standartlar da getirdiği bir siyasi bilinçlilik yaratmaktadır. Böylelikle, bilgilendirme süreci, aynı zamanda bir karar oluşturma süreci haline gelmekte ve sivil toplum, ortak değerler üzerinde anlaşmaya varabilmektedir. Böylece sivil toplum demokrasinin ön koşullarından biri olduğu gibi, demokrasinin güçlenmesini de birçok yönlerden etkilediği söylenebilir

1.4.2. Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar)

Siyaset bilimcileri, insanların aile ve ulus gibi toplumsal kurumların içine doğduklarını, ordu ve baro gibi bazılarında belli koşullar altında katılmak zorunda olduklarını, siyasal parti ve dernek gibi bazılarınımsa katılıp katılmamayı seçebileceklerini saptamışlardır. Özellikle bu sonuncular, (gönüllü – voluntary =

iradi/ihtiyari – örgütler), sivil toplum kuruluşlarını oluştururlar. Bir başka sosyolojik yaklaşımla, her toplumda ortaklaşa çıkarların belirlediği çıkar gurupları vardır. Bunlar kamu otoritesi üzerinde daha etkili olmak için örgütlenince, baskı gurubu niteliğine bürünürler. Ve böylece toplumlarda sivil toplum kuruluşları meydana gelmiş olur (Tunçay, 1998: *xiv*).

Bugün devletin rolünün değişmesi ve küçülmesi dolayısıyla, devlet tarafından verilen hizmetlerde kısıtlamalara gidilmesi, demografik ve kültürel değişiklikler, bazı kesimler için ideal hayat standardının yakalanması ve insanların, yardıma muhtaç insanlara, hayvanlara yardım etmek, doğayı korumak, belirli bir görüşte birleşerek sosyal, siyasal, ekonomik anlamda kendilerini ifade etmek gibi amaçlar doğrultusunda toplanarak bir araya gelmesi ihtiyacı, başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere farklı yönetim yapılarını da beraberinde getirmektedir. Sivil toplum kuruluşları, sivil toplum mensuplarının, faaliyetlerini belli bir program ve düzen çerçevesinde sürdürmek amacıyla bir araya gelerek örgütlenmesi sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani sivil toplum kuruluşları adından da anlaşılacağı üzere “sivil toplumun” örgütlenerek kurumsal nitelik kazanmış şeklidir.

Sivil toplumun örgütlenmesi sonucu ortaya çıkan kuruluşlar İngilizcede “non-governmental organisations” (NGO) kavramıyla ifade edilmektedir ve bu kavramın Türkçede tam karşılığı bulunmamaktadır. Bu kavrama Türkçe olarak; hükümet dışı kuruluşlar, gayr-i resmi kuruluşlar, devlet dışı kuruluşlar, üçüncü sektör, gönüllü kuruluşlar, demokratik kitle örgütleri, kar amacı olmayan kuruluşlar, yurttaş örgütleri, özel gönüllü kuruluşlar, yönetim dışı kuruluşlar, gönüllü kalkınma kuruluşları gibi kavramlarla karşılık verilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunların içinde en yaygın ve kabul göreni ise “sivil toplum kuruluşları”dır (Yıldırım, 2004: 53).

STK’lar, farklı bir hukuki yapıya sahip, toplumsal refahın artması amacına hizmet eden; kar amacı gütmeyen profesyonel kuruluşlar olarak tanımlanmaktadır (Sönmezler ve diğ., 2007: 33). Toplum içerisinde idarenin bir parçası olmayan ve sivil toplum alanında etkinlik gösteren her örgütlenme sivil toplum kuruluşlarını oluşturmaktadır. Siyasi guruplar, esnaf ve işçi sendikaları, dini kurum ve kuruluşlar, loncalar, spor kulüpleri, sanat ve kültür dernekleri birlikler, odalar, küçük ve büyük özel sektör

girişimleri de STK kapsamına girmektedir (Arslan, 2001: 120). Ancak sivil toplum kuruluşları merkezi ya da yerel yönetimlerin denetimlerinin dışında ihtiyari kuruluşlar oldukları için siyasi partiler, ancak iktidarda olmadıkları zaman sivil toplum kuruluşu sayılmaktadırlar. Barolar, tabip ve mimar odaları gibi kuruluşlar belirli bir mesleği yapabilmek için üye olunması zorunlu kuruluşlar oldukları için, tam gönüllü nitelikte değildirler. Bu yüzden bu tür kuruluşların sivil toplum kuruluşu olup olmadıkları üzerinde farklı görüşler mevcuttur (Yıldırım, 2004: 55). STK'lar içinde dernekler, vakıflar ve sendikalar, hem yapısal, hem de işlevsel açıdan önemli bir yere sahiptir. “Sivil toplum kuruluşu nedir?” sorusunu cevaplayacak olursak, maddi çıkar değil, bir amaç etrafında bir araya gelen gönüllüler ve ücretli çalışanlardan oluşan, devlet, ordu gibi resmi makamlar ile toplum arasında ifadeyi kolaylaştırıcı, baskıyı azaltıcı bir sübap görevi gören, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda toplumsal boyuttaki problemlere cevaben sosyal hizmet sunan organizasyonlardır, diyebiliriz (Akbulut ve AYTEKİN, 2007: 952)

STK'lar temel olarak toplumsal sorunlar etrafında örgütlenmişlerdir ve toplumsal savunusu temel vurgularındadır. Toplumsal yaşamın demokratikleştirilmesi ve toplumsal sorunların bu bağlamda çözümlenmesini hedeflemektedirler. Yoksullukların, ezilenlerin, yani küreselleşme sürecinden olumsuz etkilenen toplumların, toplum kesimlerinin sesi olma iddiasını taşıyan STK'lar, küresel politikalar sonucunda yoksullaşan, sosyal güvencelerinden ve haklarından mahrum bırakılanların küresel ölçekte kendilerini ifade etmesi ve sorunlarını paylaşması ve küresel iktidara karşı ortak mücadele etmesinin olanaklarını yaratmaya çalışırlar (Çoban, 2007: 159). Belli sorumlulukları üstlenmesi beklenen STK'ların işlevleri kısaca şu şekilde sıralanabilir (Çağlar ve diğ., 2005: 347):

1. Toplum için ve toplumun çıkarları için kamuoyu oluşturarak bireylerin taleplerinin dile getirilmesini sağlamak,
2. Temel bazda projeler üretmek, bu projelere kaynak aktarımını sağlamak, uygulamaya geçirerek eğiti, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar üstlenmek,

3. oğulcu, katılımcı bir toplum yapısının oluşmasını sağlamak suretiyle piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur olmak,
4. STK'nın kendi içlerinde oluşturacakları çoğulcu ve katılımcı bir kültür ile beslenmiş ve aynı zamanda yönetim deneyimi de edinmiş bireylerin yetişmesini sağlamak,
5. Bireylerin aidiyet ve gönüllülük ihtiyaçlarını karşılamak.

Ayrıca bir STK var oluş nedeni ve görev tanımını net olarak yapmak, hedef, program, etkinlikler ve kaynak kullanımı konularında topluma karşı saydam olmak, kaynakları, beyan edilmiş bu görev tanımına uygun ve verimli olarak kullanmak, bütün program ve projeleri bu görev tanımına uyumlu olarak tasarlamak, STK'ların çalışmalarına ilgi duyan bireylere ve gelen taleplere yanıt vermek ve devletten bağımsız olmak gibi niteliklere sahip olmalıdır (Güder, 2004:11).

STK'lar yerel, ulusal ve küresel boyutta yer alan ve giderek karmaşık hale gelen etkileşimleri çerçevesinde sosyal anlaşma ve sosyal uzlaşmayı sağlayacak şekilde toplumsal kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. (Usta ve akıcı, 2007: 386).

Sivil toplum kuruluşları, devletlerin geleneksel sınırlarının önemini yitirdiği, devlet merkezli yaklaşımların rafa kalkmaya başladığı ve devlet dışında gelişen alanın olağanüstü büyüdüğü bu ortamda, ulusal ölçeği aşarak küresel ölçekte rol ve etkinlik kazanmaya başlamıştır. Çevre, eğitim, bilim, sağlık, yardım, kalkınma, sanat, spor, hukuk, siyaset, din, ekonomi, basın, iletişim, ulaşım vb onlarca alanda faaliyet yürüten binlerce STK'nın bir kısmının küresel nitelikli sorunlarla mücadelede inisiyatif sahibi olma çabasında olduğu göze çarpmaktadır. Özellikle çevre, insan hakları, insani yardım, fakirliğin azaltılması, kalkınma gibi alanlara ilgi duyan STK'ların küresel ölçekli yaklaşımlarla çözüm arayışına girişmeleri dikkat çekicidir (Yıldırım, 2004: 287). STK'lar tüm dünyada yaygınlaşan bir yapıda olmakla birlikte özellikle Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde son yıllarda meydana gelen artış çok hızlı olmaktadır. Bu artışın en önemli sebeplerinden bir tanesi STK'ların ekonomik kalkınma konusundaki öneminin artmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü gelişmiş ülkelerdeki sivil toplum örgütleri, kalkınmaya yönelik olan yardımları büyük ölçüde geliştirmekte olan ülkelerdeki sivil toplum örgütü olan partnerleri aracılığıyla yapmaktadırlar. (Sönmezler ve diğ., 2007: 33)

1.4.3. Türkiye'de Sivil Toplumun ve STK'ların Tarihsel Gelişimi

Tarihsel olarak Osmanlı'da ve genelde İslam aleminde sivil toplumun olup olmadığı tartışmaları çoğu platformlarda yapılmaktadır. Osmanlı döneminde padişahların güçlü otoritesi ve merkezi idari yapısı nedeniyle nispi özelliklere sahip ve kendi değerleri üzerinde bir bütünsellik gösteren sivil toplum örgütlerinin var olamayacağı iddia edilmektedir (Çaha, 2000: 158). Buna karşın, Osmanlı toplumunun monolitik bir toplum olmadığı, bu toplumda devletin uzantısı olmayan özerk bir toplumsal alanın mevcut olduğu ve vakıf sektörünün gerçekleştirdiği ve finanse ettiği çeşitli organizasyonlar örneklenmektedir (Yıldırım, 2004: 51). Bu anlamda, Osmanlı'da Sivil toplum potansiyeli taşıyan unsurlardan başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz (Tosun, 2001: 218-219):

Millet Sistemi

Osmanlı bir nevi şemsiye devlet gibi her tür sivil topluluğu barındırmıştır. Bu toplulukları ve şemsiyeyi bozmadan toprakları arasına ekleyen Osmanlı, onların kendi yasalarınca, vergi ve iç denetimden sorumlu olan kendi liderlerince yönetilmelerini kabul etmektedir. Böylece farklı milletlere özerk bir alan tanınmış olması örgütsel yapısı itibarıyla sivil toplum oluşumlarına temel olmaktadır.

Loncalar

Geleneksel Osmanlı idare sisteminde yerel kamu hizmetleri niteliği taşıyan işleri yürüten kurumlardır. Esnaf birlikleri şeklinde doğan loncalar İslami-tasavvufi düşünce ilkelerine bağlı kalarak işyerlerindeki usta-çırak ilişkisini oluşturan Ahilik teşkilatının devamı olarak da kabul edilmektedirler.

Dini Örgütlenmeler

Resmi ve halk düzeyinde olmak üzere iki şekilde yer almaktadır. Resmi kanatta Şeyhülislamın temsil ettiği ulema gurubu bulunurken, halk kanadında ise tarikatlar görülmektedir. Tarikatlar, Osmanlı'da devlet ile toplum arasında tampon görevi görerek etkileşimi ve iletişimi sağlayan kanatlar olarak dikkat çekmektedir.

Vakıflar

Kamusal alanda bir sivil toplum örgütlenmesi olarak tarihten devraldığımız vakıflar, dünyada henüz sosyal adalet, sosyal refah, dengeli gelir dağılımı, sosyal güvenlik ve sosyal hizmet gibi kavramların telaffuz edilmediği dönemlerde Osmanlı toplumunda sosyo-ekonomik v sosyo kültürel bir faaliyet alanı ve örgütlü sivil dayanışma örneği olarak yer almaktadır.

Türkiye’de ise modern anlamda STK bilinci oldukça yenidir. STK’ların Türkiye’de ortaya çıkışı çok eskilere dayanmamaktadır. Çok partili hayata geçiş ile birlikte STK’ların örgütlenmelerine imkan sağlanmaya başlanmıştır. 1985 sonrası dönemde Türkiye’de STK’ların gelişimi önceki döneme göre hızlanmıştır. (Usta ve Çakıcı, 2007: 386). Devletin bu dönemde küçülme sürecine girerek liberal politikaları kabullenmesi sivil toplumun gelişiminde önemli bir noktadır. Ayrıca askeri idarenin yönetimden çekilmesiyle başlayan demokratik ortam sivil toplum tartışmalarını da artırmıştır. Ancak sivil toplum kavramı bu yıllarda özellikle “asker” karşıtı bir söylem içerisinde gerçek anlamından uzak bir ifade olarak kullanılmıştır. Sivil toplum kavramının bu yıllarda demokratikleşmenin önemli bir fırsatı olarak tanımlanmasıyla birlikte, en az anlaşılabilir kavram olma özelliğini kazandığı düşüncesi de ileri sürülmektedir (Sarıbay, 1994: 131). 1990’lı yıllarda ise Türkiye’de sivil toplumun gerek yapısal, gerek toplumsal pratikteki karşılığı anlamında bir farklılaşma ve dönüşüm süreci yaşanmıştır.

Bugün Türkiye’de yasal olarak biçimsellik kazanmış başlıca sivil toplum kuruluşları, işçi sendikaları, odalar ve barolar gibi serbest meslek örgütleri, siyasi partiler, spor kulüpleri, çeşitli amaçlar güden vakıflar ve derneklerdir. Bunların dışında, bazen alternatif, platform, inisiyatif (girişim) gibi adlar altında formelleşmemiş gruplar da olmakla birlikte, bunların süreklilikleri daha azdır. Türkiye’deki mevcut durum böyle olmakla birlikte, bütün meslek grupları tam gönüllü kuruluşlar sayılmazlar. Bunların kimileri yarı resmi niteliktedir. Yine de meslek örgütleri, zaman zaman devlete karşı sivil toplum çıkarlarını savunmaktadırlar. Öte yandan şirket gibi ticari örgütlenmeler gönüllü kuruluşlar olmakla birlikte bunların tamamen kar amaçlı olmaları, sivil toplumun amaçları açısından yararlarını sınırlamaktadır. Üretici kooperatifleri, bu

bakımdan farklı bir özellik göstermekle birlikte Türkiye'de az gelişmişlerdir. Siyasi partiler ise demokrasinin vazgeçilmez unsurları sayılmalarına karşın, iktidarda oldukları zaman devletle fazla özdeşleşmekte, iktidara gelme şansları yüksek olduğu zamanlarda ise devlete fazla mesafe koyamamaktadırlar. Bu yüzden sivil toplum kuruluşu kavramına, küçük partilerin daha yakın oldukları söylenebilir (Tunçay, 1998: xv).

Günümüzde STK'lar daha çok vakıf, dernek tüzel kişilikleri altında yasal konumda faaliyet göstermektedir. Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarını tarihsel olarak incelediğimizde ilk olarak cemaatler ve milletlerden bahsedebiliriz. Daha sonra vakıflar, dernekler, sendikalar ve mesleki örgütlenmeleri sıralayabiliriz. (Usta ve Çakıcı, 2007: 386). Türkiye'de sivil toplum kuruluşu niteliğinde olan örgütlenmeler beş kategoride incelenebilir. Bunlar, cemaatler ve milletler, vakıflar, dernekler, sendikalar ve mesleki örgütlenmelerdir (Arslan, 2001: 173).

Türkiye'de faaliyet gösteren muhafazakar yardım kuruluşları dernek ve vakıf adı altında çalışmalarını yürüttüklerinden çalışmamızda sivil toplum kuruluşlarından, yalnızca dernek ve vakıf kavramları üzerinde çözümleme yapmakla yetineceğiz.

1.5. Dernek

Derneklerin sanayi toplumuyla birlikte ortaya çıktığı söylenebilir. Sanayileşme, ekonomik gelişmeyi, ekonomik gelişme de işbölümü ve uzmanlaşmayı beraberinde getirmektedir. İşbölümü ve uzmanlaşmayla birlikte, yatay ve dikey hareketlilik artar, yetenek ön plana geçer. Bunların sonucunda, çoğunluğun kentlerde oturduğu, karmaşık ilişkilerin olduğu bir toplumsal yapı ortaya çıkar. Bu durumda çıkarları ve düşünceleri birbirinden çok farklı ve birbiriyle çatışan grupların, kendi görüşlerini açıklayabilecekleri yeni örgütlenmelere gitmeleri kaçınılmazdır. Bu tür örgütlenmelerden biri de derneklerdir (Şahin ve Dönmez, 1997: 322)

Dernekler, kazanç paylaşma amacı gütmeyen kişi toplulukları olarak, daha çok sanayileşmenin ve kentleşmenin yabancılaştırdığı ve yalnızlaştırdığı halkın oluşturduğu örgütlerdir. Dernekler ayrıca, benzer görüşleri paylaşan insanlarla bir araya gelerek kendi varlığını sürdürmek ve ortak amacı gerçekleştirmek için oluşturulan örgütlenme biçimleridir. Dernekler bir kültür, hayır ve dayanışma örgütleri

olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dernekler, bireylerin tek başlarına gerçekleştiremeyeceği ideal amaçlarını uzun vadeli bir süreçte gerçekleştirmek için örgütlenme ihtiyacı hissetmelerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır (Aybay ve Aybay, 1991: 1)

Dernekler kural olarak, “ideal amaçlar” için kurulabilirler. Geniş anlamda, iktisadi olmayan her çeşit amaca ideal amaç denmektedir. Çoğulcu ve katılımcı demokrasilerde dernekler gibi sivil toplum kuruluşları, bütünleştirici ve tamamlayıcı işlevleriyle ulusal ve uluslar arası düzeyde hızla gelişip örgütlenmekte ve hükümetleri ve hükümetler üstü kuruluşları gittikçe daha büyük ölçüde etkilemektedirler. (Yıldırım, 2004: 105).

Genel çerçevesiyle, “kazanç dışı bir amaçla ikiden fazla kişinin, bilgilerini ve çalışmalarını birleştirerek bir ana tüzüğe göre tüzel kişilik kazandırdıkları kuruluş” olarak tanımlayabileceğimiz (Hançerlioğlu, 1986: 58) dernekler, toplum içinde grup ilişkilerini ve çıkarlarını yansıtır. Örgütlenmiş gruplar olan dernekler, toplum içerisindeki iktidar mücadelesine katılmakta, doğal olarak bir kısmının iktidarı paylaşmasına ve bunun da sonucu olarak sosyal ve siyasal hayata kendi görüşleri ve çıkarları doğrultusunda yön vermelerine sebep olmaktadır. İnsan guruplarını, insan zekasını, enerjisini, çıkarlarını, güdülecek amaçlara ulaştıracak azmi bir araya getirdikleri için “iktidar” yapıları olarak belirlemektedirler (Yücekök, 1998: 5-6).

Türkiye’de dernek kurma özgürlüğü ilk kez II. Meşrutiyet sonrasında 120. madde ile Anayasa’ya girmiş olmakla birlikte ilk dernekler 1856 Kırım Savaşı’ndan sonra kurulmuştur. Bu dönemde “cemiyet” sözcüğü ile ifade edilmekte olan dernek kavramının, genellikle olumsuz bir anlam taşıdığı görülmektedir. (Cemiyet sözcüğü bu dönemde Ceza Yasası’nda yıkıcı örgüt anlamında kullanılmaktadır) (Alkan, 1998: 83). Sivil toplum kuruluşları 1860’lı yıllarda fiili bir çerçevede bir olgu olarak, hatta basın, kamuoyu, siyasal muhalefet, yönetimde reform gibi konularda gelişmeler göstermiş olmakla birlikte, bu dönemde dernek kurmak padişah ve hükümet iznine tabi tutulmuştur. Yine bu dönemlerde, “Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye” adlı ilk Müslüman Türk derneğinin kurulduğu bilinmektedir (Yıldırım, 2004: 126). 1909’de değiştirilen anayasanın 120. maddesi ile toplantı kurma hakkı tanınmış ve kurulması yasak olan dernekler tanımlanmıştır. Derneklerle ilgili ilk düzenleme 1909 yılı “Cemiyetler

Kanunu” ile olmuştur. Aynı zamanda bu yasa ile bugüne dek süren derneklerin yapısı ve işleyiş kuralları ortaya konmuştur. 1924 Anayasası’nın 70. ve 79. maddeleriyle Anayasa’da toplantı ve dernek haklarına yer verilmiş olmakla birlikte bu dönemde dernekler üzerinde hükümete tanınan denetim ve dernek tüzüklerine müdahale yetkisinin oldukça geniş olduğu görülmektedir. 1938 yılında çıkarılan 3512 sayılı yeni bir yasa ile eski yasaya göre daha otoriter bir sistem öngörülmüş, 1946 yılında bu yasanın bazı hükümleri yumuşatılmıştır. 1950’den günümüze kadar gelen dönem, uzmanlaşmanın artması, siyasal katılımın yaygınlaşması, toplumsal hareketliliğin yoğunlaşması ile dernekleşmeyi de hızlandırmış, 1961 Anayasası’nın 28. ve 29. maddeleri de dernek kurma ve toplantı yapma özgürlüğünü genişleterek bu sürecin üst yapısını kurmuştur. Köyden kente göçün de katkısıyla şehirleşmenin hızlandığı 1960 sonrasında hemşerilik dernekleri, cami yaptırma dernekleri eski köylü-yeni kentlilerin uyum çabalarının sonucunda doğmuşlardır. 12 Mart 1971 muhtırasını izleyen dönemde, ilgili anayasa maddesine sınırlama getirmiş, sivil toplum üzerinde kontrolünü kaybettiğine inanan siyasal iktidar ertesinde yıl 1630 sayılı yeni dernekler yasasını çıkararak dernekler üzerinde devlet kontrolünü artırmıştır. 1983 yılında, Anayasa’nın 33. maddesine dayanılarak çıkarılan, daha yasağcı nitelikteki 2908 sayılı yasa yayınlanmıştır. 1980-83 arasında neredeyse durma noktasına gelen dernekleşme, 1984 sonrasında yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu dönemde dini derneklerin, çevreci kuruluşların ve kadın kuruluşlarının sayıca arttığı ve aktifleştikleri görülmektedir. Anayasa’nın 33. maddesinin 1995 yılında değiştirilmesiyle birlikte, dernekler yasasının bazı kısıtlayıcı hükümlerinin anayasal temelini yitirdikleri görülmektedir (Gönel, 1998: 3-4).

1.5.1. Derneklerin Türkiye’de Örgütlenmeleri

Türkiye’de vakıf kurmaya nazaran daha pratik olması nedeniyle “dernek” adı altında örgütlenme tercih edilmekte ve en yaygın örgütlenme biçimi haline gelmektedir. Derneklerin örgütlenme biçimi anayasa ve yasalar olmak üzere iki hukuki boyutta düzenlenmiştir. Anayasa’nın “Dernek Kurma Hürriyeti” başlığını taşıyan 33. maddesi sivil toplum kuruluşlarının büyük bir bölümünü düzenlemektedir. Bu maddenin son fıkrasının uygulamayı vakıflara ve vakıf niteliğindeki kuruluşlara teşmil etmesi, düzenleme yaygınlığını artırmıştır (Yıldırım, 2004: 127).

Anayasa güvencesi altında bulunan dernekler hakkında 4721 sayılı Medeni Kanun ile 5253 sayılı Dernekler Kanunu hükümleri uygulanmaktadır. Derneklerin toplum düzenindeki önemine paralel olarak, diğer birçok ülkede olduğu gibi, kanun koyucu, derneklerin kuruluş ve faaliyetlerini denetim altına aldığı, gerektiğinde sınırladığı kamu makamlarının, dernekler karşısında yetki ve görevlerini tartışmaya yer vermeyecek biçimde düzenlemeye çalışmış ve bu nedenle, Medeni Kanun'un yanında dernekleri düzenleyen ayrı bir özel kanun, Dernekler Kanunu, oluşturulmuştur. Buna ek olarak, kamuya yararlı dernekler ve özel kanunlarla kurulan dernekler hakkındaki özel hükümler saklıdır. Medeni Kanunun ikinci bölümü derneklere ilişkin hükümleri içermektedir. Söz konusu düzenlemeler 2001 yılında kabul edilen Yeni Medeni Kanun ile esaslı ve sistematik bir değişikliğe uğramıştır. Buradaki öncelikli amaç, derneklerin kamusal yönü de gözetilerek Dernekler Kanunu'ndaki hükümlerle Medeni Kanun'daki derneklere ilişkin hükümleri uyumlu hale getirmektir. Öte yandan, AB uyum paketleri ile Dernekler Kanunu'nun da belirli maddeleri değiştirilerek yahut yürürlükten kaldırılmak suretiyle, dernek kurma özgürlüğü üzerindeki sınırlamalar azaltılmıştır.

Bu değişiklikler, esas itibarı ile, AB Komisyonu İlerleme Raporlarında altı çizilen eksikliklerin tamamlanmasına yönelik olup, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Buna göre, bu reformlar ile gelen köklü değişikliklerden biri bundan böyle tüzel kişilerin de dernek üyesi olmalarına izin verilmesidir. Ayrıca, derneklerin gayri resmi yazışmalarında herhangi bir dili kullanmalarına imkan verilmesi yönünde değişikliğe gidilmiştir. (TOBB, 25.12.2007).

AB Müktesebatına uyum çerçevesinde hazırlanarak yürürlüğe konulan 03.08.2002 tarih ve 4771 sayılı Kanunun 3. maddesi ile 2908 sayılı Dernekler Kanununun 46. maddesinde yapılan değişiklikle; Dernekler ile ilgili hizmetleri yürütmek üzere İçişleri Bakanlığı bünyesinde Dernekler Dairesi Başkanlığının kurulması ve aynı Kanununun 73. maddesinde yapılan değişiklikle de; İçişleri Bakanlığınca, derneklere ilişkin iş ve işlemleri yürütmek, hizmetleri görmek üzere illerde valilikler, ilçelerde de kaymakamlıklar bünyesinde derneklerle ilgili bir birim oluşturulması hükmü getirilmiştir. Derneklere ilişkin bilgi, belge ve dokümanların Emniyet Genel Müdürlüğünden devralınması yapılarak, Dernekler Dairesi Başkanlığı'nın merkez teşkilatı 9 Ekim 2003 tarihi itibarıyla faaliyete geçirilmiş olup, derneklerle ilgili iş ve

işlemler yürütülmeye başlanılmıştır. Dernekler Dairesi Başkanlığının taşra teşkilatları da bu tarihten sonra hızla oluşturularak dernekler ile ilgili iş ve işlemler taşra güvenlik birimlerinden devralınmıştır.

AB Müktesebatına uyum çerçevesinde 31.07.2003 tarihinde çıkartılan 4970 sayılı yasa ile 3152 sayılı İçişleri Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun'da yapılan düzenleme ile İçişleri Bakanlığında Dernekler Dairesi Başkanlığının yeri ve görevleri belirlenmiştir. Bu yasa ile dernek ve birlikler ile ilgili olarak Dernekler Daire Başkanlığının dernek ve birlikler ile ilgili görevlerinden bazıları şunlardır (DDB, 14.01.2008a):

1. Dernek ve birliklerin kuruluş is ve işlemlerini izlemek, kayıtlarını tutmak, dosyalamak ve arşivlemek,
2. Derneklerin, izne tabi kelimeleri kullanma taleplerini sonuçlandırmak,
3. Derneklerin, kamu yararına çalışan derneklerden sayılma taleplerini sonuçlandırmak,
4. Dernek ve birliklerin amaç ve faaliyet alanlarına göre tasnifini yapmak,
5. Dernek ve birliklerin faaliyetleri ve üyeleri hakkında ilgili kuruluşlarla koordineli çalışma yapmak,
6. Dernek ve birliklere kütük numarası verilmesi, kütükten silinmesi ile ilgili işlemleri yürütmek ve izlemek,
7. Dernek ve birliklerin tüzel kişiliğinin sona ermesi ve tasfiyesi ile ilgili işlemleri yürütmek,
8. Dernek ve birlikler hakkındaki ihbar şikayet ve denetim taleplerini incelemek ve değerlendirmek, gerekli görülen hallerde Dernekler Denetçileri tarafından denetlenmesini sağlamak,
9. Vakıfların faaliyetten alıkonması ile ilgili işlemleri yürütmek,
10. Derneklerin yardım toplama faaliyetleriyle ilgili işlemleri yürütmek,
11. Görev alanına giren konularda mevzuatla verilen diğer görevleri yapmak.

Derneklerin devlet tarafından denetim altında bulundurulması esası kabul edilmiş olup, denetim, yönetim yerleri, müesseseleri, bütün işlemleri, defterleri, hesapları ve faaliyetlerini kapsamaktadır. Bu denetim, İçişleri Bakanlığınca veya dernek merkezi veya şubesinin bulunduğu yerin en büyük mülki amiri tarafından yapılmaktadır. Derneğin amacı ile ilgili bulunan bakanlık veya bakanlıklar da derneği denetlemek yetkisine sahiptir. (TOBB, 25.12.2007)

23.11.2004 tarihinde yürürlüğe giren 5253 sayılı Dernekler Kanununun 2. maddesinde derneğin tanımı; "Kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek veya tüzel kişinin, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi toplulukları" olarak yapılmıştır. Yine aynı kanunun 3. maddesine göre Fiil ehliyetine sahip gerçek veya tüzel kişiler, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Tüzel kişiler, kanuna ve kuruluş belgelerine göre gerekli organlara sahip olmakla, fiil ehliyetini kazanırlar. (DDB, 14.01.2008b)

Anayasa ve kanunlarla açıkça yasaklanan amaçları veya konusu suç teşkil eden fiilleri gerçekleştirmek amacıyla dernek kurulamaz. Derneğin amacı; kazanç paylaşma dışında, kanunlarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir gayeyi gerçekleştirmeye yönelik, anlaşılabilir ve süreklilik arz etmelidir. Hukuka veya ahlaka aykırı olmamalıdır.

Dernekler, kuruluş bildirimini, dernek tüzüğünü ve gerekli belgeleri yerleşim yerinin bulunduğu yerin en büyük mülki amirine verdikleri anda tüzel kişilik kazanırlar. Dernekler Mevzuatı gereğince derneğin tüzüğünde aşağıda gösterilen hususların belirtilmesi zorunludur:

Derneğin adı ve merkezi belirtilir, amacı ve bu amacı gerçekleştirmek için dernekçe sürdürülecek çalışma konuları ve çalışma biçimleri ile faaliyet alanı belirlenir. Derneğe üye olma ve üyelikten çıkmanın şart ve şekilleri ile genel kurulun toplanma şekli ve zamanı, genel kurulun görevleri, yetkileri, oy kullanma ve karar alma usul ve şekilleri, yönetim ve denetim kurullarının görev ve yetkileri, ne suretle seçileceği, asıl ve yedek üye sayısı dernek tüzüğünde açıkça ifade edilir. Bunlardan başka, derneğin şubesinin bulunup bulunmayacağı, bulunacak ise şubelerin nasıl kurulacağı, görev ve yetkileri ile

dernek genel kurulunda nasıl temsil edileceği, üyelerin ödeyecekleri giriş ve yıllık aidat miktarının belirlenme şekli, derneğin gelir kaynakları, borçlanma usulleri, iç denetim şekilleri, tüzüğün ne şekilde değiştirileceği, derneğin feshi halinde mal varlığının tasfiye şekli ve dernek geçici yönetim kurulu üyelerinin adı, soyadı, görev unvanı tüzükte bildirilir.

Her derneğin zorunlu organları vardır. Bunlar, genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kuruludur. Genel kurul, derneğin en yetkili karar organı olup; derneğe kayıtlı üyelerden oluşur. Genel kurul, dernek organlarını seçer ve derneğin diğer bir organına verilmemiş olan işleri görür. Yönetim kurulu, derneğin yürütme ve temsil organıdır; bu görevini kanuna ve dernek tüzüğüne uygun olarak yerine getirir. Denetim kurulu, denetleme görevini, dernek tüzüğünde belirtilen esas ve usullere göre yapar; denetleme sonuçlarını bir raporla yönetim kuruluna ve genel kurula sunar. (DDB, 14.01.2008c)

Türk Medeni Kanunu'nun 4721 sayılı kanunun ilgili maddelerine göre hiç kimse, bir derneğe üye olmaya ve hiçbir dernek de üye kabul etmeye zorlanamaz. Fiil ehliyetine sahip bulunan her gerçek kişi, derneklere üye olma hakkına sahiptir. Hiç kimse, dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Her üye altı ay önceden yazılı olarak bildirmek kaydıyla, dernekten çıkma hakkına sahiptir. Dernek üyeleri eşit haklara sahiptirler. Dernek, üyeleri arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, din ve mezhep, aile, zümre ve sınıf farkı gözetemez; eşitliği bozan veya bazı üyelere bu sebeplerle ayrıcalık tanıyan uygulamalar yapamaz. Her üyenin, derneğin faaliyetlerine ve yönetimine katılma hakkı vardır. Dernekler, amaçlarını gerçekleştirmek üzere, tüzüklerinde belirtilen çalışma konuları ve biçimleri doğrultusunda faaliyette bulunurlar. Yasaklanan veya izne bağlı faaliyetlerle ilgili kamu hukuku nitelikli özel kanun hükümleri saklıdır.

Dernekler, gerekli görülen yerlerde genel kurul kararıyla şube açabilirler. Her şubede genel kurul ve yönetim kurulu ile denetim kurulu veya denetçi bulunması zorunludur. Dernekler, tüzüklerinde gösterilen amaçları gerçekleştirmek üzere, uluslararası faaliyette bulunabilirler ve yurt dışında şube açabilirler.

Türkiye'de kurulan dernekler, amaçları doğrultusunda uluslararası alanda işbirliği yapılmasında yarar görülen hallerde, Bakanlar Kurulunun izniyle yurt dışında kurulmuş dernek veya kuruluşlara üye olarak katılabilirler.

Yabancı dernekler, uluslararası alanda işbirliği yapılmasında yarar görülen hallerde ve karşılıklı olmak koşuluyla kültürel, ekonomik ve teknik konularda bilgi veya teknolojilerinden yararlanılmak üzere, Bakanlar Kurulunun izniyle Türkiye'de faaliyette bulunabilirler, şube açabilirler, üst kuruluşlar kurabilirler, kurulmuş üst kuruluşlara katılabilirler. Dernekler, gerekli görülen yerlerde genel kurul kararıyla şube açabilirler. Her şubede genel kurul ve yönetim kurulu ile denetim kurulu veya denetçi bulunması zorunludur. Federasyonlar, kuruluş amaçları aynı olan en az beş derneğin, amaçlarını gerçekleştirmek üzere üye sıfatıyla bir araya gelmeleri suretiyle kurulur. Her federasyonun bir tüzüğü bulunur. Federasyon, kuruluş bildirim, tüzük ve gerekli belgelerin yerleşim yerinin en büyük mülkî amirine verilmesiyle tüzel kişilik kazanır. (TBMM, 13.01.2008)

1.5.2. Türkiye'de Kurulan Derneklerin Sınıflandırılması

Türkiye'de faaliyet gösteren dernekler incelendiğinde en çok kurulan dernekleri genel olarak şu şekilde sınıflandırmak mümkündür (Yücekök, 1998: 75-78):

Sosyal Yardımlaşma Dernekleri, Spor Dernekleri ve Kulüpleri, Dini Dernekler, İşveren Sendikaları, Yabancı ve Azınlık Dernekleri, Tarım dernekleri, İşçi Sendikaları, Kültür Dernekleri, Serbest Meslek Dernekleri, Kamu Personeli Sendikaları, Esnaf Dernekleri, Güzelleştirme Dernekleri, Diğer.

İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı verilerine göre şu ana kadar Türkiye'de 195.597 dernek kurulmuş, bunlardan 117.893 tanesinin faaliyeti sona ermiştir. Faaliyeti devam eden dernek sayısı 77.704 olup, bunların 439 tanesi kamu yararına çalışan, 431 tanesi de izne tabi isim kullanan derneklerden oluşmaktadır. Merkezi yurtdışında olup Türkiye'de etkinliklerde bulunmasına izin verilen yabancı kuruluşların ve kar amacı gütmeyen kuruluşların sayısı ise 46'dır (DDB, 14.01.2008d). İllere göre faal dernek sayısına göz attığımızda en çok derneği bünyesinde barındıran ilk beş ildeki dernek sayıları ve bunların Türkiye geneline oranları şu şekilde sıralanmaktadır:

Tablo 1. En çok dernek kurulan beş il ve Türkiye geneline oranları

İl adı	Kurum sayısı	Yüzde
İstanbul	16.286	% 20,95
Ankara	8.088	% 10,40
İzmir	4.016	% 5,16
Bursa	2.917	% 3,75
Kocaeli	2.215	% 2,85

Kaynak: (DDB, 14.01.2008e)

Türkiye’de STK’lar içinde dernekler büyük bir öneme sahiptir; Türkiye’de sivil toplum kuruluşları türleri içinde derneklerin oranı yaklaşık %95 civarındadır (Usta ve Çakıcı, 2007: 386).

1.6. Vakıf

Kelime olarak “duruş”, “durmak”, “alıkoymak” ve “ayakta bekleme” gibi anlamlara gelen vakıf, terim olarak çok daha farklı anlamlara gelmektedir (Kazıcı, 2006). Vakıf (vakf) kelimesinin bir başka anlamı da "bir şeyi daimî olarak durdurmak"tır. Bu 'durdurma' manasından genişleme yoluyla vakıf kelimesi, "bir malı mülkiyetten çıkarıp çıkarlarını müebbeden bir hayır işine tahsis ederek saklamak" şeklindeki terim anlamını kazanmıştır (Armağan, 2006). Vakıf, bir taşınmaz malın; mülkiyeti hükmen ilk sahibinde kalmak suretiyle, gelirinin bir gaye için sürekli olarak hayır işlerine harcanmasıdır. Vakıflar dernek değildir. Bir vakfın kurulması için yalnızca gaye ve bu gayeyi güden kişilerin bulunması yeterli değildir. Ayrıca vakfı oluşturan bir mal varlığının da bu gaye için tahsis edilmesi, diğer bir deyişle “vakfedilmesi” gerekmektedir. Bu yüzden bağış toplayarak vakıf kurulmaz (Erkal ve diğ., 1997: 309). Hilmi Ziya Ülken ise vakfi, “ferdi mal ve mülkün bir kısmını belirli bir toplum amacı ve iyilik için sarf etmek üzere miras bölümünden, devlet karışması ve herhangi bir ele geçirmeden koruyan toplum kurumudur” şeklinde tanımlamıştır (Ülken, 1969: 315).

Vakıf, kökleri çok eski çağlara dayanan, tarihimizde derin izleri olan, medeniyetimizde büyük bir yeri bulunan son derece önemli bir toplumsal kurumdur. Tarihsel olarak incelendiğinde vakıfların birçok sosyal hizmette öncülük ettiği, toplumsal dayanışma ve yardımlaşma, toplumsal adalet, şehirleşme vb. konularda kilit rol oynadığı

görülebcektir. Tarihimize toplumsal sorumluluğun en güzel örneklerinden biri olarak karşımıza çıkan vakıf kavramını dini-toplumsal, tarihi ve hukuki açılardan ayrı ayrı ele alarak kavramın tanım ve tahlilini bu açılardan yapmak konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağından, vakıf kavramını bu üç başlık altında açıklamaya çalışalım:

1.6.1. Dini-Toplumsal Açıdan Vakıflar:

Vakıf, en başta dini ve sosyal bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıflar, insanların sosyal yardımlaşma ve dayanışma ihtiyacından doğmuştur (Dülger, 2006).

Toplumun, daha sağlıklı ve huzurlu bir şekilde yaşamasını temin gayesiyle, insanlara yardım prensibini kanun haline getiren İslam, maddi imkan sahibi olanların bu prensibe riayet etmelerini istemektedir. Gerek Kur'an-ı Kerim'in ayetlerinde, gerekse Hz. Peygamber'in sünnetinde maddi yardımlaşma ile ilgili pek çok emrin bulunduğu görülmektedir. Kur'an'ın ve Sünnet'in öngördüğü bu yardımlaşma Müslümanlar tarafından benimsenmiş ve bu doğrultuda çeşitli müesseseler meydana getirilmiştir. İslam toplumunda sosyal dayanışmayı ve bunun sonucu olarak sosyal bütünleşmeyi sağlayan bu müesseselerin başında vakıflar gelmektedir. İslam'ın, yardımlaşma ile ilgili emir ve prensiplerinden doğmuş olan vakıf sistemi, Kur'an ve sünnete dayanmaktadır. Ebû Hüreyre (r.a.)'den nakledilen bir Hadis-i Şerif'te Hz. Peygamber: "İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amelleri kesilir. Ancak devam eden sadaka (sadaka-i cariyeye) sahibi, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden evlat bırakanların amel defterlerinin hayır hanesi açık kalıp kapanmaz." diye buyurmaktadır. Hadisçiler, *sadaka-i cariyeyi* vakıf kelimesi ile tefsir etmiş ve yapılan eser ile sadaka devam ettiği müddetçe kişinin sevabının da devam edeceğine kani olmuşlardır (Şeker, 2003: 143). Müslümanlar öldükten sonra da kendilerine sevap kazandırmaya devam edecek hayırlar yapmak gayesiyle çok sayıda vakıflar kurmuş, bu vakıflar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine yardım edilmek suretiyle İslam dünyasında sosyal dayanışmanın en güzel örnekleri vücuda getirilmiştir.

Vakıflar sayesinde Müslüman-Türk dünyasının her yöresinde binlerce şahsiyet, çaba ve gayretleriyle kazandıkları kendi öz mallarını toplumun diğer fertlerinin yararına hizmet sunacak hayratlar kurmak suretiyle toplumsal dayanışmaya katkıda bulunmakla beraber gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesinde ve sosyal adaletin

sağlanmasında büyük rol oynamışlardır. Bu sayede Müslümanlar hem (Kur'an ve Sünnetin gereği olarak ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi noktasında) dini bir vecibeyi yerine getirmiş, hem de içinde yaşadıkları toplumda maddi kazanımlarını diğer insanlarla (maddi) bir karşılık beklemezsizin paylaşarak sosyal sorumluluk gereği toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında kilit bir rol oynamışlardır.

Bu anlamda, sosyal müesseselerin kurulup gelişmesinde önemli derecede rol oynayan ve sadece geniş halk kitlelerine değil, çevreye ve hayvanlara da hizmet götüren vakıf teşkilatı, milletlerin sahip olduğu manevi güç ve değerlerin tanımlanmasına yardımcı olan başlıca eserlerden biridir (Erdoğan, 1998: 474). İslam dinini kabul etmelerinden sonra Türklerin, ekonomik ve sosyal hayatında asırlar boyu etkin bir rol oynamış bulunan vakıf teşkilatı, sadece fakirlere yardım etmek gibi dar bir çerçevede kalmamış; aynı zamanda fikir, kültür, irfan ve imar gibi kurumlar üzerinde de derin izler bırakmıştır. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nin genel yaşayışında bir iskan ve imar metodu olarak vakıfların oynamış olduğu rolden kimse şüphe etmemektedir. Şehirlerimizin her türlü amme hizmetleri, sosyal yardım, ilmî, dinî ve medenî hayatın her türlü tezahürleri, hep vakıf tesisler yolu ile tanzim ve idare edilmiş bulunmaktadır. Bu bağlamda vakıflar; bilim, kültür, sanat ve medeniyetin koruyucusu olmuş, muhtaçların, fakirlerin, öğrencilerin, dulların ve gariplerin ellerinden tutmuştur. Toplumda sosyal adaleti ve barışı temin eden bir "üçüncü sektör" yani sivil toplum örgütleri (gönüllü kuruluşlar) olarak kabul görmüşlerdir. Sel, yangın, deprem ve savaş gibi olaylar karşısında çaresiz ve ümitsiz kalmış kişilere sığınak olmuş, onların hayata yeniden tutunmasını sağlamıştır (Erkal ve diğ., 1997: 310). Ayrıca Vakıf yoluyla vücut bulan Mektep, Medrese ve Kütüphaneler kültür taşıyıcısı, aktarıcısı kurumlar olarak, uzun yıllar sadece Müslüman toplumlara değil, aynı zamanda tüm insanlığa hizmet vermiştir. Osmanlı döneminde vakıflar, ortak bir görüş olarak "Kamu hizmetlerini ifa eden, ancak kendileri kamu kurumu olmayan sivil kurumlar"dır (Dülger, 2006). Dolayısıyla kamuyu teşkil eden herkes, Müslüman olsun, Gayr-ı Müslim olsun vakıf müessesesinin hizmetlerinden faydalanmıştır. Kabaca vakıfları tasnif edecek olursak ilgi alanlarına göre şöyle bir sınıflandırma yapmamız mümkündür (Kazıcı, 2006):

1. Dinî saha ile ilgili olan vakıf eserler: Cami, mescit, tekke ve namazgah gibi eserler.

2. Eğitim ve öğretim ile ilgili vakıf eserler: Mektep, medrese ve kütüphane gibi eserler.
3. Sosyal alanla ilgili vakıf eserler: Hastane, kervansaray, imaret, darülaceze ve çocuk emzirme evleri gibi eserler.
4. İktisadi saha ile ilgili olan vakıf eserler: Çarşı, dükkan, bedesten ve kapan gibi eserler.
5. Sivil ve askerî saha ile ilgili olan vakıf eserler: Kışla, saray, tophane, bahçe ve silah evleri gibi eserler.
6. Su tesisleri ile ilgili olan vakıf eserler: Çeşme, sebil, hamam, suyolları ve su bentleri gibi eserler.
7. Spor tesisleri ile ilgili vakıf eserler: Pehlivan ve kemankeş tekkeleri (kulüp) ile ok meydanları gibi eserler.

Belirtilen bu tasniflere girmeyen daha birçok vakıf eser bulunmaktadır. Nitekim Müslüman ölülerin defni için makbereler (mezarlıklar) yapmak, zayıf ve sahipsiz hayvanların otlaması için çayır ve meralar oluşturmak, hasta veya uçamayan göçmen kuşlara kışın bakmak, yaşlı ve çalışamaz duruma gelmiş hamal ve kayıkçılara yardım etmek, köle ve cariyelerin azat edilip kurtulmalarını sağlamak ve bayramlarda fakirlere elbise almak üzere kurulmuş vakıflar söz konusudur. Ayrıca kitapların el ile yazıldığı bir dönemde divitine mürekkep bulamayanların istifadesine sunulan mürekkep vakıfları, oyuncağı bulunmadığından arkadaşlarıyla oynamayan çocukların yararlanmaları için kurulan oyuncak vakıfları gibi çok değişik hizmetleri yerine getiren vakıflar da bulunmaktadır (Kazıcı, 2006).

Aslında vakıflar, dünyada yönetici elitlerin henüz, sosyal adalet, sosyal refah, dengeli gelir dağılımı ve sosyal güvenlik gibi kavramları telaffuz etmedikleri ya da çok fazla önemsemedikleri dönemlerde, İslam toplumlarında, özellikle de Osmanlı'da devletten bağımsız, ama devletin bilgisi dahilinde sosyoekonomik ve sosyokültürel bir faaliyet alanıdır. Başka bir ifade ile vakıf kurumu, devletin resmi devlet bütçesine bağlı olmaksızın, halkın bir sivil sosyal politika olarak kendi kendine uyguladığı ucu açık sosyal yardımlaşma ve dayanışma kurumudur (Abay, 2004).

Osmanlı dünyasında, insanların yararına olan ve aklımıza gelebilecek her sahada vakıfların yapıldığı bilinmektedir. Vakıfların el attığı sahaları ve bunlarla ilgili olarak ortaya çıkan eserleri, tamamıyla olmasa bile, aşağıdaki şekilde bir sınıflandırmaya tabi tutabiliriz (Kazıcı, 2006).

1.6.2. Tarihi Açıdan Vakıflar

Dini inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu müesseseler olarak asırlar boyunca toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanmasında en büyük görevi üstlenen vakıfların ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı hususunda bilim adamlarınca çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bir kısım araştırmacılar vakfın İslamiyet'ten önce de var olduğu fikrini savunarak, eski Türklere, Roma ve Bizans İmparatorluğuna ya da Cahiliye devrine kadar dayandırmaktadır. İslam açısından ilk vakıf, Hz. İbrahim tarafından Kabe'nin vakfedilmesi ile ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte sosyolojik anlamda eski kavimlerde de vakıfların mevcut olduğu görülmektedir. İskenderiye Kütüphanesi, Kudüs Havuzları, Cahiliye Devri'ndeki Zemzem Kuyusu, insanların ihtiyaçlarını karşılamak gayesiyle yapılan yollar, köprüler, mabetler vs. birer vakıf olarak değerlendirilmektedir (Şeker, 2003: 146).

Tarihçesi konusunda farklı değerlendirmelerin yapıldığı, Hz. Ömer'in Medine'deki Semğ hurmalığını vakfetmesiyle İslam tarihinde ilk defa kurulan ve İslam'la kurumsal kimliğine ve sağlam bir hukuki yapıya kavuşabilen vakıf müessesesi Türk-İslam tarihinde, ilk defa Karahanlılar döneminde ve Karahanlı Emiri Ebû İshak İbrahim b. Nasr Tamgaç Buğra Han tarafından kurulmuştur. Tamgaç Buğra Han, vakıf bir medrese tesis etmiştir. Bu vakfın dikkat çeken yönü, Selçuklu Veziri ve önemli bir siyaset ve devlet adamı olan Nizamülmülk'ün 1067'de Bağdat'ta tesis ettiği ve yine bir vakıf medrese olan Bağdat Nizamiye Medresesi'nden önce kurulmuş olmasıdır (Yüksel, 2003: 24).

Emeviler (661-750) ve Abbasiler (749-1258) döneminde hem vakıflarla ilgili hukukî ve idarî statü gelişmiş hem de sayı bakımından vakıflar artmıştır. Bilhassa Abbasiler zamanında devlet işlerinin görüldüğü divanlar arasında bir Divanü'l-ahbas (Divanü'l-evkaf)'ın mevcudiyeti vakıf meselelerinin en yüksek seviyede idare edildiğini göstermektedir. Abbasi merkezî otoritesinin parçalanmasıyla İran ve Maverâünnehr'de

ortaya çıkan Samaniler (819-1005), Harzemşahlar, Gazneliler (963-1186) gibi devletlerde vakıf müessesesinin her bakımdan gelişmelere mazhar olduğu görülmektedir. Moğol istilası vakıf kurumuna bir sekte olmuş, ancak kısa zamanda bu durgunluk bertaraf edilmiştir. Hatta Moğol soyundan gelen İlhanlılardan (1256-1353) Ahmed Tegüder (1282- 1284) vakıfların gelişmesi ve ıslahı konusunda önemli çalışmalar yaptığı gibi Mahmud Gazan Han da (1295-1304) muazzam vakıflar tesis etmiş ve bunlara zengin gelir kaynakları tahsis etmiştir. Memluklar devrinde (1250-1517) de vakıflar sayıca ve tür olarak çok gelişmiş ve bu konuda pek çok hukuki/idari müessese kurulmuştur (İşpirli, 2006: 62).

Emeviler ve Abbasiler döneminde hızla gelişerek Abbasiler döneminde hukuki esasları da belirlenen vakıflar ilerleyen dönemlerde bütün İslam alemine yayılarak Selçuklu İmparatorluğunun kuruluşu ile birlikte ayrı bir önem kazanmıştır. Aynı zamanda Müslümanlığın yayılmasına önemli katkıda bulunan Türkler, İslam'ın beraberinde getirdiği hayrî, dinî, sosyal niteliklere sahip bir müessese olan vakıfların en büyük savunucusu ve uygulayıcısı olmuşlardır. Öyle ki Selçuklu Sultanları ile devlet adamları vakıf konusunda her alanda birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir (SAÜ Vakfı 22.01.2008). Selçuklular ile birlikte toplumsal yapıda önemli bir aktör haline gelmiş olan vakıflar, devlet ve milletin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Selçukluların ve onlardan doğan devletlerin, Tuğrul Beğ'den itibaren İslam dünyasının her tarafını cami, medrese, kütüphane, tıp mektebi, hastane, imaret, zaviye ve kervansaraylar ile doldurmuş, bu müesseselere de büyük vakıflar yapmış oldukları görülmektedir. Selçuklular devrinde sultanlar ve vezirler tarafından yapılan ve zengin vakıfları bulanan kervansaraylarda zengin-fakir, hür-köle, muslim ve gayr-i muslim farkı gözetilmeden bütün yolcuların gıdası için vakıf koyun sürüleri ve geniş bir memur ve müstahdemler kadrosu tahsis edilmiştir. Vakfiyelerde, gıda ihtiyacı yanında imaret ve kervansaraylardaki hastalanan misafirlerin tedavisi için, doktor ve ilaç masraflarına vakıftan tahsisat ayrılması, Selçuklu devri vakıflarının ehemmiyet ve mahiyetini ifade etmesi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir (Kıraç ve Kıraç, 1993).

Bu dönemde büyük bir yaygınlık kazanarak, toplumun eğitim, sağlık vs. ihtiyaçlarını karşılamak için Selçuklularca kurulan pek çok vakıf müessesesi, daha sonra Osmanlılar zamanında da kuruldukları gaye doğrultusunda hizmet vermeye devam

etmiştir. İktisadi ve kültürel bakımdan çok ileri bir durum arz eden Selçuklu Türkiye'sinde tıp konusuna da son derece önem verilmiş, bir çok hastane kurulmuştur. Selçuklu dönemindeki hemen her şehir ve kasabada mevcut hastanelerin her birine büyük vakıflar tesis edilmiş, bu suretle hastaların bütün tedavi masrafları vakıflarca karşılanmıştır. Ayrıca bayındırlık hizmetlerinin, sanatın, mimarinin ilerlemesini de vakıf müessesesindeki gelişme ile açıklamak mümkündür. Vakıf eserlerin çoğaltılması, mimar, usta, tezyinatçı gibi birçok sanatkarın istihdamına ve yetişmesine imkan vermiştir. Bu büyük gelişme sonucu, Selçuklularda çok sayıdaki vakıfların idaresinin düzenli bir şekilde yürütmesini sağlamak için bir "Evkaf Nezareti"nin kurulması yoluna gidilmiştir (Kozak, 1994: 15).

Selçuklulardan sonra kurulan beylikler de buldukları yerlerde vakıf müessesesini geliştirmişler ve Selçuklulardan devraldıkları vakıflara yenilerini eklemişlerdir. Vakıflar, en mükemmel ve en görkemli dönemini ise Osmanlı devrinde yaşamıştır. Sayıları yüz binleri aşan, insanlığa hizmette geniş alanlara yayılan Türk-İslam Vakıflarının sanat yönüyle de zirveye ulaşması bu dönemde olmuştur. (SAÜ Vakfı, 22.01.2008).

Osmanlılarda vakıfların Selçuklular dönemine göre çok daha büyük bir gelişme gösterdiği, toplumun eğitim, sağlık, sosyal güvenli gibi en temel ihtiyaçlarının ötesinde son derece ayrıntılara dönük alanlara bile yöneldiği görülmektedir. Bu durum öyle bir hal almıştır ki, batılı sosyal siyasetçiler XVI. yy Osmanlı toplumu için "vakıf cenneti" tabirini kullanmışlardır (Kozak, 1994: 15). İslam dünyasında çok rağbet gören vakıf müessesesi Osmanlıda sağlanan teşvikler, kolaylıklar ve muafiyetlerle müstesna bir gelişmeye mazhar olmuştur. Devletin büyümesine paralel olarak vakıfların da hukuki, mali, idari ve mimari açıdan çok yönlü geliştiği gözlenmektedir. Osmanlı külliyesi bu gelişmenin en mükemmel örneğidir. Osmanlı döneminde vakıfların gelişmesinde en önemli husus vakıfların bir devlet politikası olarak çok yönlü teşvik edilmesidir. Padişahlar ve diğer sultanlar (padişah validesi, hanımları, kızları ve oğulları) büyük külliye inşaa edip, buralara zengin gelir kaynakları tahsis ederek topluma örnek olmuşlardır. Orhan Gazi'nin İznik ve Bursa'da vücuda getirdiği vakıf eserlerle başlayan bu gelenek giderek sistemleşmiş ve daha sonraları mimarisi, çok yönlü hizmetleri ve gelir kaynaklarıyla mükemmel örneklerini vermiştir (İşpirli, 2006: 61,

63). Osmanlı padişahlarının vakıf kurmaya önem vermeleri, diğer devlet ricalini de etkilemiş, bunlar da kendilerini vakıf kurmaya zımnen mecbur hissetmişlerdir. Osmanlılarda da Selçuklularda olduğu gibi vakıf eserler arasında fonksiyonlarının büyüklüğü açısından külliyelerin ön plana çıktığı görülmektedir. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı dönemi külliyesi şehrin sosyal ve ekonomik merkezi olup şehirler bu külliyelerin çevresinde büyümüştür.

Osmanlı vakıfları incelendiğinde vakıfların genel olarak eğitim-öğretim, sağlık, bayındırlık, şehircilik ve belediye, askerlik ve talim (spor) ve dini hizmetler verdikleri görülmektedir. Bunların yanı sıra hayvanlara gıda ve su verilmesi, yaralı leyleklere bakılması, sivrisineklerle mücadele, nadide çiçek ve gül yetiştirenlere mükafat verilmesi Van Gölü'nde gemi işletilmesi için de vakıfların kurulduğu kaynaklarda geçmektedir (Kozak, 1994: 16-21).

Vakfa ait işlerin idaresi için görevlendirilen nazırlara genel olarak “mütevelli-i vakf” denmektedir. Vakıf mütevellilerine “nazır” da denmekle beraber nazır unvanı mütevellilerin hallerine ve vakıfların umumi idarelerine bakan kimseler için kullanılmaktadır. İslam tarihinde kendi vakıflarına ilk defa nezaret edenin Hz. Ömer olduğunda birleşilmektedir. Hz. Peygamber de kendi vakfettiği hurmalığa nezaret görevini Hz. Ebubekir'e vermiştir. Hicretin I. ve II. Asrında Emeviler devrinde vakıflar, vakıf sahibi tarafından tayin edilen mütevellilerce yönetilmiştir. Nazır, mütevellilerin kontrolcüsü durumunda onun işlerini tamamlama görevini üstlenmiştir. Bunların umumi murakabesi ise Emirü'l- Mü'minin olan Halife'ye aittir. Abbasiler döneminde ise bu işi halife adına kadıların yapmakta olduğu görülmektedir. Baş kadı, emri altındaki teşkilat ile bütün vakıfları teftiş ve idare etmektedir. Bunun için de, naiplerin amillerin, mütevellilerin, müşriflerin (müfettişlerin), hesapların tetkiki için muhasiplerin tayinine ve bunların tahsisatını vakıflar hasılatından vermeye yetkisi vardır. Aynı uygulamanın Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklularda da devam ettiği görülmektedir. Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı zamanında da vakıflar idari anlamda eski dönemlerde olduğundan pek fazla fark göstermemiştir (Şeker, 2003: 149,150,151).

Osmanlı Devleti'nde vakıfların idaresini nezaret öncesi ve sonrası şeklinde iki önemde incelemek uygun olacaktır. 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin kurulmasından önce vakıf yapanların koydukları şartlara göre vakıfların yönetim ve denetiminin (tevliyet ve nezaret) çok değişik makam ve yetkililerin ellerinde olduğu görülmektedir. Orhan Gazi'nin Bursa'da yaptırdığı cami ve zaviye vakıflarının nezaretini dönemin veziri Sinan Paşa'ya vermesi, II. Bayezit'in İstanbul ve diğer şehirlerde tesis ettiği vakıfların nezaretini Şeyhülislam Ali Efendi'ye vermesi, Kanunî Sultan Süleyman'ın zevcesi Hürrem Sultan'ın İstanbul'da tesis ettiği cami, medrese, imaret, hamam gibi vakıfların nezaretini kapı ağası Hadım Mehmet Ağa'ya vermesi Osmanlı döneminde vakıf nezaretinin değişik makam ve yetkililer tarafından yapıldığına örnek olarak gösterilebilir (İşpirli, 2006: 67).

Evkaf Nezareti'nin kurulmasından önce Osmanlı'da vakıfların idaresi için kurulmuş olan nezaretleri şu şekilde sıralayabiliriz (Şeker, 2003: 151):

1. Haremeyn Nezareti: Haremeyn (Mekke ve Medine)'ye bağlı vakıflara, Ayasofya, Sultanahmet, Nuruosmaniye, Yeni Cami, Üsküdar'da Çinili ve Atıkvalide Camileri vakıflarından ibarettir.
2. Vezir Nezareti: Sadrazamların nezaretiyle idare olunan vakıflar; Fatih, Yavuz ve Kanuni vakıfları mülhakatından ibarettir.
3. Şeyhülislam Nezareti: Sultan Bayezit vakfiyle mülhakatından ibarettir.
4. Tophane Ümerası Nezareti: Sultan Bayezit, Halidiye, Laleli, Selimiye, Mihrişah Valide, II. Sultan Mahmut vakıflarının mülhakatından ibarettir.
5. İstanbul Kadıları Nezareti: Meşruta olan vakıfların hepsine İstanbul Kadıları nezaret etmekteydi.

Zamanla artan vakıf hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlamak üzere 1241 H./1826 M. tarihinde "Evfak-ı Humayûn Nezareti" resmen kurulmuş ve Darphane Nazırı Hacı Yusuf Efendi ilk nazırlığa atanmıştır (SAÜ Vakfi, 22.01.2007). Evkaf nezareti'nin kurulmasıyla da Haremeyn nezareti hariç, bütün vakıflar birleştirilerek bir nezaretin idaresine verilmiş, daha sonra Haremeyn'in idaresi de bu nezarete dahil edilmiştir (Şeker, 2003: 152).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulmasından sonra 2 Mayıs 1920 yılında "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" çıkartılarak 11 kişilik İcra Vekilleri Heyetine Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti de alınarak vakıf işleri bu Vekalet tarafından yürütülmüştür. Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nin 3 Mart 1924 gün ve 429 sayılı Yasa ile kaldırılmasıyla görevleri Başbakanlığa bağlı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiştir. Vakıflar İdaresinde asıl değişiklikler, 5 Haziran 1935 tarihinde yürürlüğe giren "2762 sayılı Vakıflar Kanunu" ile yapılmıştır. Bu Kanununun 1. maddesine göre vakıflar; yönetim biçimine göre, Mazbut, Mülhak, Cemaat ve Esnafa Mahsus Vakıflar olmak üzere üç kategoride toplanmıştır. (VGM, 24.01.2008a). 1954 yılında vakıflarla ilgili mali sorunlarla ilgilenmesi amacıyla Vakıflar Bankası kurulmuş, bankaya eski vakıfların taşınmaz ve işletmelerinin yönetimi verilmiştir. Ancak bütün bu düzenlemeler vakıflaşmayı önemli ölçüde artıramamıştır. 1967 yılında çıkarılan 903 sayılı yasa ile bu alan yeniden düzenlenmiştir. Bu yasanın birden fazla kurucuya olanak tanınması, vakıflara genel kurul gibi idari organların oluşturulabilmesini olanaklı kılması gibi nedenlerle, bu dönemden sonra birçok vakıf kurulmuştur.

1.6.3. Hukuki Açıdan Vakıflar

Eski toplumumuzda vakıfların hukuki dayanağı İslam Hukuku'nun belirlediği esaslar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yüzden vakıfları hukuki açıdan incelerken, önce vakıfların İslam Hukukundaki durumuna kısaca değinmekte fayda olacaktır.

İslami kaynaklarda yardımlaşmanın üzerinde önemle durulması ve bu doğrultuda vakıfların kurulması ve tavsiye edilip rağbet görmesi ilk dönem İslam hukukçularını vakıf hukukunu tedvine sevk etmiştir. Ancak bu müessesenin Kur'an ve hadiste açık olarak zikredilmemiş olması vakfın statüsünü tespitinde mezhep imamlarının (alimlerin), hatta aynı mezhebe mensup hukukçuların dahi farklı görüş ve içtihatlarına sahip olmalarına yol açmıştır.

Bir fıkıh terimi olarak vakıf en genel anlamıyla şöyle tarif edilmiştir: "Bir akarı ya da akar hükmünde olan bir mülkü, geliri insanlara ait olmak üzere mülkiyetin nakli sonucunu doğuran tasarruflardan men edip, ebedi olarak alıkoymaktır (Döndüren, 1998: 21). Bir başka ifadeyle vakıf, bir mülkün menfaatini halka tahsis edip, aynını

Allah Teala'nın mülkü hükmünde olmak üzere temlik ve temellükten sonsuza kadar men etmektir (Erdoğan, 1998: 474).

Benzer şekilde, İslam hukukunda farklı tarifleri yapılan vakıfların bu tariflerinin bazı ortak noktaları bulunmaktadır. Buna göre vakıf, “kişinin, sahibi bulunduğu bir mülkü sadece Allah rızasını kazanmak için kendi mülkiyetinden çıkarıp ibadullahın (Allah'ın kullarının) yararına sunmak suretiyle onu Allah'ın mülkü haline getirmesidir.” Bu tariften anlaşıldığına göre vakıflar, sadece Allah'ın rızasını kazanmak için mali imkan sahibi olan kimseler tarafından kurulan ve geliri ihtiyaç içinde bulunanlara tahsis edilen müesseselerdir. Tariflerde *ibadullah* kelimesinin bulunması ve bunun çoğul olarak kullanılması, vakıf gelirinin tek bir ferde bırakılmasından ziyade topluma hasredilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Zira vakfın gayesi, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için şartları uygun olan herkese hizmettir. (Kazıcı, 2006). Bu bağlamda en kapsamlı tanım şöyle yapılabilir (Öztürk'ten alıntı):

“Vakıf, taşınır veya taşınmaz bir değer belirlenmiş gayelerle bir amaca tahsisinden doğan, hukuki statüye ve süreklilik kavramına sahip, malın doğrudan kendi kendini temsil ettiği, tescilinden sonra kurucusu ve devlet dahil herkesi bağlayan hukuki bir muameledir” (Döndüren, 2006).

İslam hukuku'na göre her şeyden önce vakfın vakfeden tarafından verildiğini gösteren ifadenin bilinmesi gerekmektedir. Mesela, “malımı vakfettim, habs ettim, tasadduk ettim” ya da “sadaka-i müebbede ile sadaka etim” gibi vakfa işaret eden sözler vakfın rüknünden sayılır. Ancak vakfın kuruluşu, yani sıhhati için aranan şartlar, kesin çizgilerle birbirinden ayrılamazlar. Bununla beraber konuyu, vakfedende aranan şartlar ve vakfedilende aranan şartlar olmak üzere iki başlıkta özetleyebiliriz (Şeker, 2003: 147-148):

1. Vakfedende Aranan Şartlar:

- a) Vakfedenin temlik ve teberrua ehil olması şarttır. Yani vakfeden; akıl sahibi, hür ve baliğ olmalıdır.
- b) Vakfetmenin, vakfedenin rızasıyla olması şarttır.

c) Vakfedenin borcundan ya da sefehinden (akılsızlık) dolayı mahcur (hacrolunmuş) bulunmaması şarttır.

d) Vakfedenin, vakfettiği şeyi, itikadına göre hayır ve sevap kazanmak niyeti ile vakfetmesi şarttır.

2. Vakfedilende Aranan Şartlar:

a) Vakfedilen şeyin ayn (vakfedenin elinde bulunan mal) olması şarttır.

b) Vakfedilen aynın akar (ev, dükkan, tarla vs. gibi gelir getiren mülk) olması şarttır.

c) Vakıfta müebbetlik şarttır.

d) Vakfedilen şeyin muayyen ve malum olması şarttır.

e) Vakfın münces (yerine getirilmiş ve sonuçlandırılmış) olması şarttır. Vakıfta mevcut ve muhakkak olmayan bir şeye bağlı olarak vuku bulan vakıf sahih olmaz.

f) Vakfedilecek bina ve ağaçların mustahiku'l-kal (yıkılmaya veya sökülmeğe mahkum ve eninde sonunda sökülecek ve yıkılacak) olmaması şarttır.

g) Vakfedilen şeyin vakıf sırasında vakfedenin malı olması şarttır.

h) Muhayyerlik (seçime bağlı) şartı ile yapılan bir vakıf sahih olmaz.

i) Vakfın "meşrutün leh"i (vakfeden tarafından vakıftan yararlanması şart koşulan) belli edilmesi şarttır.

j) Vakfın hayır yolunda yapılması şarttır.

Günümüzde ise vakıfların idaresi Başbakanlığa bağlı Vakıflar genel müdürlüğü'ne verilmiş, vakıflarla ilgili meseleler Türk medeni Kanunu'nun üçüncü bölümünde düzenlenmiştir. 1984 yılında çıkarılan 227 sayılı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'nin ikinci maddesinde Vakıflar Genel müdürlüğü'nün görevleri şu şekilde sıralanmıştır (VGM, 24.01.2008b):

1. Vakıf mallarını ekonomik şekilde işletmek, mimari veya tarihi değeri olup yönetimi vakfa ait olan eski eser yapıları muhafaza ve imar etmek,

2. Vakfa ait müesseseleri gayelerine göre yaşatmak,
3. Vakıf paraları nemalandırmak,
4. Mütevellileri tayin, gerektiğinde azletmek,
5. Görev ve hizmetleri ile bütün vakıfların vakfiyelerinde veya vakfiye yerine geçen Hüccet, Berat, Ferman gibi belgelerden veya vakıf senetlerinde yazılı hayri, sosyal, kültürel ve ekonomik şart ve hizmetleri yerine getirmek,
6. Vakfiyelerde öngörülen hizmetlerin en iyi bir şekilde yerine getirilebilmesini sağlamak için vakıf hükmü şahsiyetini korumak şartı ile gerektiğinde vakıf gayrimenkulleri değiştirerek daha fazla gelir getirici yatırımlara tahsis etmek,
7. Kanun, tüzük ve yönetmeliklerle kendisine verilen diğer görev ve hizmetleri yapmak.

2001 yılında kabul edilen 4721 sayılı Türk medeni Kanunu'nda vakfın tanımı, kuruluş senedi, denetimi, örgütlenmesi ve sona ermesiyle ilgili konularla ilgili en son düzenlemeler yapılmak suretiyle vakıflarla ilgili genel çerçeve belirlenmiştir. Buna göre vakıflar, gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal toplulukları şeklinde tanımlanmışlardır. Bir malvarlığının bütünü veya gerçekleşmiş ya da gerçekleşeceği anlaşılan her türlü geliri veya ekonomik değeri olan haklar vakfedilebilir. Vakıflarda üyelik olmaz. Cumhuriyetin Anayasa ile belirlenen niteliklerine ve Anayasanın temel ilkelerine, hukuka, ahlaka, millî birliğe ve millî menfaatlere aykırı veya belli bir ırk ya da cemaat mensuplarını desteklemek amacıyla vakıf kurulamaz. Vakıf kurma iradesi, resmî senetle veya ölüme bağlı tasarrufla açıklanır. Vakıf, yerleşim yeri mahkemesi nezdinde tutulan sicile tescil ile tüzel kişilik kazanır. Özgülenen malların mülkiyeti ile haklar, tüzel kişiliğin kazanılmasıyla vakfa geçer. Her vakfın senedi olmak zorundadır ve vakıf senedinde vakfın adı, amacı, bu amaca özgülenen mal ve haklar, vakfın örgütlenme ve yönetim şekli ile yerleşim yeri gösterilir. Vakfın bir yönetim organının bulunması zorunludur. Vakfeden, vakıf senedinde gerekli gördüğü başka organları da gösterebilir. Haklı sebepler varsa mahkeme, vakfın yönetim organı veya denetim makamının istemi üzerine diğerinin yazılı görüşünü aldıktan sonra

vakfın örgütünü, yönetimini ve işleyişini değiştirebilir. Durum ve koşullardaki değişimler yüzünden vakıf senedinde yazılı amaca bağlı kalınması vakfedenin arzusuna açıkça uymayacak hale gelmiş ise mahkeme, vakfın yönetim organı veya denetim makamının başvurusu üzerine diğerinin yazılı görüşünü aldıktan sonra vakfın amacını değiştirebilir.

Vakıfların, vakıf senedindeki hükümleri yerine getirip getirmediği, vakıf mallarını amaca uygun biçimde yönetip yönetmediği ve vakıf gelirlerini amaca uygun olarak harcayıp harcamadıkları Vakıflar Genel Müdürlüğüne ve üst kuruluşlarınca denetlenir. Vakıfların üst kuruluşlarınca denetimi özel kanun hükümlerine tabidir. Denetimin nasıl yapılacağı, sonuçları ve bu Kanuna göre kurulmuş olsun veya olmasın bütün vakıfların Vakıflar Genel Müdürlüğüne ödeyecekleri denetim giderlerine katılma payı, vakfın safi gelirinin yüzde beşini geçmemek üzere tüzükle belirlenir. Amacın gerçekleşmesi olanaksız hale geldiği ve değiştirilmesine de olanak bulunmadığı takdirde, vakıf kendiliğinden sona erer ve mahkeme kararıyla sicilden silinir. Yasak amaç güttüğü veya yasak faaliyetlerde bulunduğu sonradan anlaşılan veya amacı sonradan yasaklanan vakfın amacının değiştirilmesine olanak bulunmazsa; vakıf, denetim makamının ya da Cumhuriyet savcısının başvurusu üzerine duruşma yapılarak dağıtılır. Vakıfların malları üzerinde zilyetlik yoluyla kazanma hükümleri uygulanmaz. Derneklerin uluslararası faaliyette bulunmalarına ve üst kuruluş kurmalarına ilişkin hükümler kıyas yoluyla vakıflar hakkında da uygulanır (TBMM, 13.01.2008).

Vakıf kurumu ülkeden ülkeye gerek faaliyet alanları gerekse işleyişi bakımından büyük farklılıklar göstermektedir. Ancak dünyanın her yerinde bu önemli kurumun ortak paydası ve gücü, özel sermayenin ve toplumun varlığının kamu yararı için yönlendirilip kullanılmasını sağlaması olmuştur. Günümüzde bu durum hala geçerliliğini korumakla birlikte özellikle batıda vakıf kurumu ve sosyal yatırım anlayışları, yeni yaklaşım ve fikirlerin de etkisiyle önemli bir değişim noktasına gelmiştir (Bikmen, 2006).

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre Ocak 2008 itibariyle Türkiye'de kurulmuş bulunan yeni vakıfların sayısı 4614 olup bunların faaliyet alanlarına göre dağılımı ve yüzdeleri şu şekildedir¹:

Tablo 2. Yeni vakıfların kuruluş amaçlarına göre dağılımı

Amaçları	Sayısı	Yüzde
Sosyal Yardım	1901	%42
Eğitim	1102	% 24
Kültür	602	% 14
Hayır	516	% 12
Sağlık	257	% 6
Diğer	75	%2
TOPLAM	4614	%100

Kaynak: Vakıflar Genel Müdürlüğü

1.6.4. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları (SYDV)

Çağdaş toplumlarda sosyal devlet kavramının ön plana çıkması ile sosyal politikaların da buna paralel olarak değiştiğini ve geliştiğini görmekteyiz. Gelişmiş ülkeler bütün vatandaşlarını sosyal güvenlik şemsiyesi altına almaktadırlar. Türkiye ise gelişmekte olan bir ülke olarak bütün vatandaşlarını, henüz sosyal güvenlik şemsiyesi altına alabilmiş değildir. Bununla birlikte, 1986 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu ile merkezde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu ile il ve ilçelerde de fonun uzantısı görünümünde olan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları kurulmuştur (Abay, 2004).

1986 Yılında kabul edilen 3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu incelendiğinde, kanunun amacının; fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan vatandaşlar ile gerektiğinde her ne suretle olursa olsun Türkiye'ye kabul edilmiş veya gelmiş olan kişilere yardım etmek, sosyal adaleti pekiştirici tedbirler olarak gelir dağılımının adilane bir şekilde tevzi edilmesini sağlamak, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek olduğu görülmektedir. Yine kanunun ilgili maddelerinde kanun kapsamı; fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan

¹ 16.01.2008 tarih ve 165 sayılı elektronik posta ile yapılan bilgi edinme başvurumuza Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından verilen cevaptır.

kanunla kurulu sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olmayan ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir almayan vatandaşlar ile geçici olarak küçük bir yardım veya eğitim ve öğretim imkanı sağlanması halinde topluma faydalı hale getirilecek, üretken duruma geçirilebilecek kişiler şeklinde belirlenmiştir. Bununla birlikte; sosyal güvenlik kuruluşlarına tabi olan ve bu kuruluşlardan aylık ve gelir alan özürhüherin, tedavi giderleri ile fonksiyon kazandırıcı ortopedik ve diğer yardımcı araç ve gereçlerin kurumlarca karşılanamayan kısmı da kanun kapsamına dahil edilmiştir. Bu Kanunda öngörülen hizmetlerin gerçekleştirilmesi için Başbakanlığa bağlı ve T.C. Merkez Bankası nezdinde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu kurulmuştur (SYDGM, 24.01.2008a).

Yine bu kanunun amacına uygun faaliyet ve çalışmalar yapmak ve ihtiyaç sahibi vatandaşlara nakdî ve aynî yardımda bulunmak üzere de her il ve ilçede sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları kurulmuştur. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğünün taşradaki faaliyetleri Türkiye çapında 931 il ve ilçede her ilde vali ve her ilçede kaymakam başkanlığında oluşturulmuş Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla yürütölmektedir. Böylece bu Vakıflar, devlet ile yoksul vatandaşlar arasında sosyal yardımların doğrudan ve en kısa sürede vatandaşa ulaştırılması açısından bir köprü görevi görmektedirler. Vakıfların karar organları, “Vakıf Mütevelli Heyeti”dir. İl ve ilçelerdeki tüm yardım programları, bu mütevelli heyetlerin kararları ile yürürlüğe girmektedir. Valilerin başkanlığındaki İl Vakıflarının Mütevelli Heyetleri; Belediye Başkanı, Defterdar, İl Milli Eğitim Müdürü, İl Sağlık Müdürü, İl Tarım Müdürü, İl Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Müdürü, İl Müftüsü, bir köy muhtarı, bir mahalle muhtarı, 3294 sayılı Kanunda belirtilen amaçlara yönelik faaliyette bulunan iki sivil toplum kuruluşu temsilcisi ve iki hayırsever vatandaştan oluşmaktadır. Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları ile Genel Müdürlük arasında hiyerarşi olmayıp, Vakıflar Özel Hukuk Tüzel Kişiliği şeklinde örgütlenmişlerdir. Vakıfların denetimi ise, hesap yönünden Vakıflar Genel Müdürlüğü’nce; idari yönden ise İçişleri Bakanlığı’na yapılmaktadır. Ayrıca, 5263 sayılı Kanunla Vakıfların harcamalarını, iş ve işlemlerini araştırmak ve incelemek, izlemek ve denetlemek görev ve yetkisi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü’ne de verilmiştir. Bunun için SYDGM, Vakıfların yürüttükleri yardım

programları ile proje uygulamalarının yerindelik yönünden denetimini Sosyal Yardım Uzman ve Uzman Yardımcıları aracılığıyla yapmak üzere gerekli çalışmaları yürütmektedir.

3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu'nun ilgili maddesine göre SYDV'nin gelirleri; her nevi fitre, zekat, kurban derileri ve bağırsak yardımlarından, (elde edilecek nakdi ve aynı gelirin toplanması ve Türk Hava Kurumu, Türkiye Kızılay Derneği, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu, Diyanet Vakfı ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları arasında paylaşılması usul ve esasları bir yönetmelik ile düzenlenir.), işletme ve iştiraklerden elde edilecek gelirlerden ve diğer gelirlerden oluşmaktadır (SYDGM, 24.01.2008b).

1.6.5. SYDV'lerin Eleştirisi

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik kanunu'nun kapsamı kısmında açıkça belirtilmemiş olsa bile, devletin hızlı nüfus artışı, ekonomik bunalım ve dengesiz gelir dağılımı gibi olumsuz şartlardan ötürü sosyal güvenlik şemsiyesi altına alamadığı kesimleri sosyal güvenlik şemsiyesi altına almak gibi bir gerekçenin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak devlet eliyle kurulan sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının Türk toplumunun tarihten tevarüsen getirdiği vakıf kurma geleneğine ters düştüğü gibi, kuruluş biçimi yönünden de, vakıf kurumunun amaç ve fonksiyonları ile çatışan bir görünüm arz ettiği görülmektedir. Vakıf iyiliği sürekli kılmak amacı ile genellikle de dini duygularla, bir malın, belli bir amaca, sürekli olarak tahsis edilmesi sureti ile bir ya da birkaç kişi tarafından kurulmaktadır. Vakfın kuruluşunda gönüllülük ve maddi fedakarlık ilkesi esastır. Devletin kendi eli ile kurduğu sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarında ise, kişilerin kendi mal varlıklarından bir bağışlama yapılmamaktadır, devletin gelirlerinden bir bölümünün tahsis edilmesi söz konusudur. Ayrıca vakfedenin birey ya da bireylerden oluşması gerekirken, bireylerin yerini devlet almaktadır. Her ne kadar mütevellî heyetlerinin valinin ya da kaymakamın başkanlığında bir gruptan oluştuğu ileri sürülse bile, vakfın mal varlığını oluşturan kuruluş sermayesi bütünü ile devlet tarafından sağlandığından, yukarıda sözünü ettiğimiz, vakfın olmazsa olmaz şartlarından olan vakfeden şahsın malını gönüllü olarak sonsuza kadar özel mülkiyetinden çıkarması ve bağışlaması şartı yerine gelmemektedir. Ayrıca vakfî kuran ve tescilini yapan mütevellî heyeti üyeleri bunu

ortak ve gönüllü girişimleri ile değil, devletin merkezîyetçi nitelikteki planlayıcı ve buyurucu gücü ile yapmaktadırlar (Abay, 2004).

Bununla birlikte uygulamada da sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıflarının kuruluş amaç ve kapsamı dışına çıkıldığı tespit edilmektedir. Kanunun amaç ve kapsam maddeleri ile uygulamalar dikkatlice incelenecek olursa Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu, siyasal iktidarlara bütçe talimatları ve yasal sınırlamalar dışında serbestçe ve keyfice tasarrufta bulunma imkanı ve esnekliği sağlamakta olduğu, kanunun yürürlüğe girmesinden bu tarafa gelmiş geçmiş bütün iktidarların popülist politikalarını bu kanun üzerinden yürüttüğü görülmektedir. Kanun, her ne kadar fakru zaruret içinde olanları kollamayı ve sosyal adaleti sağlamayı hedef alıyorsa da uygulamada iktidarlar fonu, bütçe açıklarını kapatmak, piyasa ekonomisini desteklemek, savunma sanayisine ek kaynak aktarmak, devlet memurlarının maaşını ödemek ve seçim dönemlerinde seçmeni yönlendirmek gibi, amacının ve kapsamının dışında kalan amaçlar için kullanmışlardır (Sarı, 2006).

Vakıflar Genel Müdürlüğü müfettişlerinden Bilal Sarı, SYDV'lerin mevcut uygulamalarda ne gibi sorunları olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu vakıfları denetlemekle sorumlu Vakıflar Genel Müdürlüğü Müfettişleri olarak yaptığımız çalışmalarda çoğu zaman bu vakıfların, kamuya yararlı vakıflar statüsünde, vergi muafiyeti tanınmış vakıflar için belirlenen, yıl içerisinde elde edilen brüt gelirlerin asgari 2/3 oranında amaca yönelik olarak harcanması şeklindeki temel düzenlemeye dahi yeterince uygun hareket etmedikleri, bu vakıflarca sahip olunan nakit mal varlığı ile fondan aktarılan kaynakların önemli bir kısmının bankaların vadeli hesaplarında nemalandırılmak için bloke edildiği, bunlar haricindeki gelirlerinin ciddi sayılabilecek bir kısmının valilik ya da kaymakamlıkların demirbaş eşya, mefruşat, büro malzemeleri ve kırtasiye, resmi araçların yakıt giderleri, telefon ve ısıtma gibi cari ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanıldığı, valilik ve kaymakamlıkların personel ihtiyacına binaen istihdam ettikleri memur statüsü dışındaki insan kaynağı masraflarının vakıf bütçesinden karşılandığı, hatta bazen az da olsa kaymakamlık lojmanının beyaz eşya masraflarını karşılamak gibi tamamen alakasız işler için kullanıldığı ve müessesenin zaman zaman suiistimale konu olduğu esefle müşahede edilmiştir” (Sarı, 2006).

BÖLÜM 2: İSLAM'DA SOSYAL DAYANIŞMA VE YARDIMLAŞMA

2.1. Dinin Toplumsal Boyutu

Dinin iki büyük dile göre kelime manalarını incelersek, Arapça'da “yol, hüküm, mükafat, itaat, hesap verme, saltanat, mülk, adet, baş eğmek, ferman, hal, kaza, takva”, Latince'de (religare'den religio) “bağlanmak” ve “cemaat” manalarına gelmektedir (Sezen, 1993: 21). Yine religio kelimesi, “bir şeyi vazife edinmek, tekrar tekrar okumak, yapmak” ve “insanları tanrıya bağlayan bağ” anlamlarına gelmektedir.

Kavram olarak ise dinin pek çok farklı tanımı yapılmıştır. Çağdaş Batılı sosyal bilimcilerin birbirinden farklı olarak ortaya koyduğu din tanımlamaları, büyük ölçüde ferdi tecrübe ile zihni, hissi, taabbudi ve içtimai elemanlardan ibaret beş unsurun birini ya da bir kaçını öne çıkararak yapılmıştır. Ferdi tecrübe dışında kalan mevcut bu dört unsuru şu şekilde açıklamak mümkündür (İlmihal I, 2000: 1-4):

Zihni Unsur: İnsanın kendisinden üstün bir güç ve kudretin mevcudiyetini zihnen kabulü. Tanrı kavramı veya çok genel ifadesiyle kutsal kavramı bütün dinlerin özündeki temel unsurdur.

Hissi Unsur: Zihnen varlığı kabul edilen bu üstün güç ve kudrete karşı kalben duyulan bağlılık duygusu.

Taabbudi Unsur: Zihnen varlığı kabul edilen, kalben kendisine bağlanılan yüce kudrete karşı bazı davranışları yapma yükümlülüğü. Buna davranış faktörü de denilmektedir ki çok genel olarak ibadeti veya kulluk gereklerini ifade etmektedir.

İçtimai Unsur: Aynı zihni, hissi, taabbudi unsurları paylaşan insanların oluşturduğu sosyal gurup.

Bu bağlamda Hegel'e göre din, “kendi özünden haberli ruh”tur; “sonludan sonsuza yükselmektir”. Bergson'a göre, “zekanın dağınıklığı ve çaresizliği karşısında tabiatın koruyucu tepkisi ve daha ileride hayatın bütününe bağlanma, hayat hamlesinin en derinidir” (Arslantürk ve Amman, 2001: 305). Schleiermacher'e göre ise dinde ne akli,

ne ahlaki görüŖe ihtiyaç vardır. Dinin esası kavramak değil, hissetmektir. Din sonsuza karŖı duyulan bir duygu ve heyecandır (Sezen, 1993: 25).

İslam bilginleri ise dinin tarifini Kur'an'da yer alan açıklamaları ve İslam inançlarını göz önünde bulundurarak yapmıŖlardır. Buna göre hak dinin ortak kabul gören tarifi Ŗöyledir: "Din, akıl sahibi insanları, kendi tercihleriyle, bizzat hayırlı olan Ŗeylere götüren ilahi bir kanundur" (İlmihal, I, 2000: 4). İslam'a göre dini tarif ederken doğrusunu yanlıŖını, hak olanla olmayanı ayırt etmek ön Ŗarttır. İslam alimleri arasında yaygın olarak kullanılan yukarıdaki ve benzeri tariflerde dinin Allah tarafından vaz' olunmuŖ bir kanun olduğu, insanlara saadet yollarını gösterdiği, yaratılıŖlarındaki gaye ve hedefi bildirdiği, insanları iyi iŖlere sevk ettiği belirtilmekte, vahiy esas alınmaktadır.

Sosyologlar ise dini toplumla açıklamak gayretindedir. Sosyoloji, dine, "kutsalın cemiyet hayatındaki tecrübesi" olarak bakar. "din aŖkın bir varlığa bağlanma ve buna ait inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünü; bir inanç, ibadet ve ahlak sistemidir" (Arslantürk ve Amman, 2001: 306).

Din, aŖkın varlığa bağlanma ve buna ait inancın gerektirdiği düşünce ve uygulamaların bütünüdür. Bir inanç, ibadet ve ahlak sistemidir. Din tabiatüstü varlık ile ilgili bir takım iŖaretler, davranıŖlar, duygular ve dilin bütünüdür. Bütün sosyolog ve din sosyologlarınca varılan müŖterek kanaat Ŗudur ki, her inanç sistemi, din tarifindeki belirli esaslara göre uygun olsa bile, sosyoloji açısından din olarak nitelendirilemez. Ancak sosyal geçerliliği olan inanç sistemleri sosyolojik manada dindir. Bu aynı zamanda herhangi bir inançla dini ayırmanın önemli bir ölçüsüdür. Wach, Max Scheler'in Ŗus sözünü nakleder: "Bir tek Hristiyan, Hristiyan değildir" (Sezen,1993: 21, 33-34).

Nitekim Tanrı merkezli bir düşünce yapısı ve davranıŖ olgusu diğer sosyal olay ve olguları; yapıları etkiler. Böylece din, Tanrı-insan iliŖkisinden çıkıp, insan-insan iliŖkisi halini aldığı vakit, sosyolojik bir olgu olur. Diğer bir ifadeyle din bir yandan sosyal olay ve olguları etkilerken, diğer yandan kendisinin bir sosyal olgu ve kurum olarak toplumda yerini alması, onun diğer sosyal olgularla ve kurumlarla iliŖkisini gündeme getirmektedir (Arslantürk ve Amman, 2001: 148).

Bu bağlamda Din Sosyolojisinin konusunu kısaca “toplumun ortaklaşa dini hayatının, din ve toplum münasebetleri ve bu münasebetlerden doğan etki ve tepkilerin ve dini gurupların incelenmesi” şeklinde tarif etmek mümkündür. Çünkü dini hayat ve olayların tek tek kişileri ilgilendiren ferdi yönünün yanı sıra toplumu ilgilendiren tarafları da bulunmaktadır. Dini düşünceler, inançlar, ibadetler, davranışlar, guruplar ve cemaatlerin ferdi karakterlerinin ötesinde toplumu alakadar eden ve pek çok sosyal şartlardan ileri gelen bir takım etkileşimlerle de karşı karşıya oldukları; üstelik onların başka toplum olaylarına etkilerde buldukları görülmektedir (Günay, 2001: 52).

Tarihi ve sosyal varlık alanı içerisinde dinin rolü inkar edilemez. Hatta sosyologlar ve antropologlar arasında genel kabule göre diğer bütün sosyal normlar ve kurumlar dinden doğmuşlardır. Bu nedenle toplum hayatını düzenleyen esaslar içerisinde din kurallarının toplamı bugün dahi oldukça fazladır. Dinin en önemli görevi ferdi huzuru ve toplumsal huzuru sağlamaktır. Bunu yaparken tabiat üstü bir inançlar sistemi ile, grup amaçları ve bunların üstünlüğü hususunda bir açıklama getirir. Ortak ayinlerle inananları bir araya getirir; ortak duyguların güçlenmesini ve güçlü kalmasını sağlar. Belirlediği kutsal şeyler vasıtasıyla değerler yaratır ve bu değerler etrafında insanları bütünleştirir. Sınırsız ödül ve cezalar sistemi vasıtasıyla vicdanları kontrol altında tutar; sosyal sapmaları önler ve sosyal bütünleşmeyi sağlar. Nitekim eski çağlardan beri din, toplumun ayakta kalması, istikrarı ve işleyişi konularında çok önemli görevler üstlenmiş; belirli dönemlerde dini kurumlar toplumun her alanında yol gösterici olmuştur. Din insanların tabiat ve toplumla ilgili olguları açıklama çabalarında onlara yardımcı olmuştur. İnsanlar arası ilişkileri düzenlemek için bir çok dini norm ortaya çıkmıştır. Bu normlar zamanla kristalleşerek, kemikleşerek, sistemleşerek dini kurumları oluşturmuşlardır. Böylece din, toplumların muhtevasını oluşturmada önemli bir rol oynamıştır. Dini kurumlar, ahlaki değerler ve prensipler için temel teşkil ederler ve bu sayede toplumsal politik ve sosyal politığın teşvikini veya frenlenmesi görevini yerine getirirler. Dini törenler ve kurallar vasıtasıyla bir değerler sistemi, gurup birliği ve dayanışması oluşur. Bu dini merasim ve kurallar vasıtasıyla insan, gerilimler ve tehlikelerden arındırılır (Arslantürk ve Amman, 2001: 262-263, 309-310).

Batı’da özellikle Protestan ilahiyatçı ve filozofların etkisiyle XVIII. Ve XIX. Yüzyıllar boyunca ortaya çıkan aşırı Sübjektivizm, dini tamamen ferdi bir olaymış gibi

anlama eğilimini doğurmuştu. Gerçekte ise din psikolojik bir vakıa olması dolayısıyla ferdi alakadar ettiği gibi aynı zamanda sosyal bir olay olması dolayısıyla da toplumu ve sonuç olarak da sosyolojiyi ilgilendirmektedir. Zira toplumların dini tarihine baktığımızda ferdi özellik ve tecrübenin en eski uygarlık düzeylerinde bile kendini göstermesine karşılık, kolektif tapınmanın da en gelişmiş ve en ileri din, kültür ve medeniyetlerde dahi önemli bir rol oynadığını görürüz. Nitekim sosyologların XIX. yüzyılın ortalarından itibaren dini olayların incelenmesine verdikleri önem ve XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarından itibaren ilmi ve tecrübî metotlarla mücehhez bir Din Sosyolojisi disiplininin bilim alanında kendini kabul ettirerek ortaya koyduğu başarılı çalışmalar, dinin toplumsal ve objektif yönünün önemini açıkça ortaya koymuş bulunmaktadır (Günay, 2001: 207, 208).

Dinin faili ve taşıyıcısı olarak temel birim fert olmakla beraber, dinin o kadar zengin bir fikir ve sosyal muhtevası vardır ki, getirdiği muayyen ruh, mensup olanların hepsi paylaşır. Onlar üzerinde başlayan tesir, hayatlarına şuurlu veya şuur dışı olarak girer. Onları birbirine yaklaştırır. Dini olmayan meselelere karşı dahi onları belirli ve müşterek tavırlara götürür. Doğumdan ölüme kadar bütün faaliyetlerde belirli tavırları ve iştiraki sağlar. Farkında olunsun veya olunmasın, dini hayatla bezenmeyen faaliyet pek enderdir. Yapılanlar, hep müşterek işler, birlikte hareketlerdir (Sezen, 1993: 76-77).

Din kavramını sosyolojik olarak incelerken, dinin sübjektif ve objektif olmak üzere iki boyutu karşımıza çıkmaktadır. Sübjektif din, dinin fertte derinleşen, fertte kök salan tarafıdır. Cemiyet içinde ferdin dini tecrübesidir. Dıştan görülmeyen sahası vardır. İbadet, ahlak, ayin vb. ile cemiyet hadisesi halini alan, başkalarınca görülebilen dini tarafa da objektif din denmektedir. Temel hadise olarak dini tecrübe, yani sübjektif din, içten karaktere sahip bir birliğin esasını teşkil eder ve bütün insanlarda müşterek olan ilcalar, heyecanlar ve düşünceler tabakasını deler. Objektif din ise, dini davranışların tümü ile bitlikte, soy, meslek, iktisadi seviye, mülkiyet, mevki, sınıf gibi sosyal farklılaşmalar veya köy, şehir, millet gibi sosyal yapılarla birleşen, bunlarla karşılıklı ilişki içinde bulunan din tarafıdır.

Dinin objektif yönü, bir topluma mal olma ya da cemaat teşkil etme özelliğini içinde bulundurur ki, dinin en önemli temel vasıflarından biri de budur. Dini tecrübelerdeki cemaat teşkil edici tesirin başlangıcı, onların tek bir ferde inhisar edip başkalarına sirayet etmeleri, yani onların açığa çıkararak ilk hamillerinden ayrılmak suretiyle başka şahıslarla biliniyor duruma geçmeleri vakasında yatmaktadır. Bu duruma göre kutsalla kurulan bağla belirlenen din, yaşanan ve objektifleşen bir şey olmak nedeni ile bir toplum olayı, sosyal bir realite ve tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yaşanan bir din, tabiatı icabı sosyal münasebetler kurmak ve sürdürmek zorundadır. Çünkü sosyolojik bakımdan bakıldığında din, içerisinde karmaşık toplumsal ilişkileri besleyen bir sosyal sistemdir ki, bu sistemin unsurları dini inançla değerler, kurumlar, pratikler, ayinler ve teşkilatlardır (Sezen,1993: 33-35).

2.2. İslam'da Sosyal Dayanışma

En genel anlamıyla dayanışma, bir grup içinde yer alan bireylerin aralarında veya grupların birbirleriyle olan ilişkilerinde karşılıklı yardımlaşma, iş birliği, ortak tavır ve toplu hareket etmeye bağlı olarak gelişen bağlılık duygusu olarak ifade edilebilir (Acar & Demir, 1992: 81). Bu anlamda dayanışma, ya da dayanışmak; toplum fertlerinin, kişilerin ortak çıkarlarının sağlanması, bütünlüğün korunması için karşılıklı olarak birbirlerine bağlılık göstermeleri, birbirlerine dayanıp çeşitli alanlarda yardımlaşarak birbirini tamamlamaları olarak anlaşılabilir. Sosyal dayanışma, çalışma güç ve kudretinde olmayan ya da çalışmakla ihtiyaçlarını tamamen karşılayamayan fakir ve yetimlerin, muhtaç ve düşkünlerin temel ihtiyaçlarının toplum tarafından karşılanmasıdır. Kısaca sosyal dayanışma; toplumdaki her bir ferdin, kendi üzerinde topluma karşı yerine getirilmesi gerekli olan bir takım görev ve sorumluluklarının olduğunu bilmesi, hissetmesi ve bu uğurda üzerine düşen görevi yapması demektir.

Toplum halinde yaşamak insanlar için bir ihtiyaç (ya da zaruret) olduğundan, birlikte yaşamının fertler üzerine bir takım sorumluluklar yüklemesi kaçınılmazdır. İnsanlar bu sorumlulukları yerine getirdikleri ölçüde belli bir düzen içerisinde, kaosa sürüklenmeden yaşamlarını devam ettirebilmektedirler. Bu anlamda toplumu oluşturan fertlerin, birbirlerine ve dolayısıyla topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmesi anlamına gelen dayanışma, sosyalleşmenin bir göstergesi; dayanışma eksikliği de

sosyalleşememenin bir çeşidi olarak kabul edilir (Erkal ve diğ., 1997: 243). Dolayısıyla her toplumda dayanışmaya rastlanmakla birlikte bu dayanışmanın, toplumların yaşadığı zaman ve mekana, mensup oldukları dine, dünyayı algılayış biçimlerine, sosyalleşme derecelerine, yaşadıkları tarihsel tecrübeye, ekonomik yapılarına vb. etkenlere göre farklılıklar gösterdiği görülmektedir.

Konuya İslam Dini açısından bakacak olursak; İslam'ın, inananlar arasında dayanışmanın oluşmasına ve sürdürülmesine büyük önem verdiğini, dayanışmayı sağlayacak ilkeler, vasıtalar ve müesseseler koymuş olduğunu, yardımlaşma ve dayanışmayı engelleyen her türlü negatif/olumsuz davranışları yasakladığını görmekteyiz. Bu nedenle iyilik ve hayırda yarışmak, Allah yolunda harcamada bulunmak ve toplumdaki kimsesiz, fakir ve düşkünlere yardım elini uzatmak, Kur'an-ı Kerim'in en çok üzerinde durduğu ve teşvik ettiği hususlardandır. Bir çok ayet ve hadis, kalıcı olanın, bu tür dayanışma ve yardımlaşmalar olduğunu bildirmektedir.

İslam'ın iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet, emir, yasak ve tavsiyelerle çerçevesini çizmek suretiyle İslam toplumunda kuvvetli bir dayanışma tesis etmeyi amaçlamıştır. Kur'an'a göre kişi dayanışma ve yardımlaşma faaliyetlerine en yakınlarından başlayarak bunu, toplumun tamamını kapsayacak şekilde yaymaya çalışmalıdır. Böylelikle sosyal birlik ve bütünlüğün fertlerin kendilerinden, ailelerinden, en yakın çevrelerinden, komşularından ve akrabalarından başlayarak çevreye doğru yaygınlaştırılması sağlanmış olur. Çünkü kendi yakınlarının ve komşusunun halini bilmeyen ve onlarla ilgilenmeyen bir Müslüman'ın, uzaktakilerle ilgilenmesi söz konusu olamaz. Bu konu Nisa Suresi'nde açıkça ifade edilmiş ve; ana-baba, akrabalar, yetimler, yoksullar, yakın komşular, uzak komşular, yakın arkadaşlar, yolcular ve kişinin eli altında bulunan (çalışanlar) şeklinde sıralanan kimselere iyiliklerde bulunulması emredilmiştir (Nisa, 4/36-37).

İslam'ın ilk yıllarında gerçekleşen Hicret olayı da İslam toplumundaki sosyal dayanışma olgusunun ilk ve en önemli örneklerinden birini teşkil etmektedir. İslam tarihinde son derece önemli bir hadise olan hicret esnasında, Mekke'den Medine'ye göç eden Müslümanlar büyük sıkıntılara maruz kalmış, zahmetli bir yolculuğun sonunda, tüm varlıklarını Mekke'de bırakmış oldukları halde Medine şehrine

ulaşmışlardır. Onları Medine’de karşılayan halk, muhacirlere yardım ve ikram konusunda adeta birbiriyle yarışmış, sahip oldukları her şeyi Mekke’den gelen bu insanların ihtiyaçlarını karşılamak için ortaya koymuşlardır. Medineli Müslümanların sergilemiş olduğu bu dayanışma örneği Kur’an’da övülmüş ve diğer Müslümanlara örnek gösterilmiştir (Haşr, 59/9).

Yine Kur’an’da sevilen şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe erişilemeyeceği bildirilmiş ve yapılan her iyiliğin Allah tarafından karşılık göreceği ifade edilmiştir (Al-i İmran, 3/92). Bu da Müslümanları karşılığını Allah’tan beklemek suretiyle iyilik yapmaya ve insanların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaya yöneltmiştir. Yine Nahl suresinde de sosyal dayanışma, yardımlaşma ve sosyal düzeni sağlayacak üç temel görev emredilirken; bunları ihlal edecek ve ortadan kaldıracak davranışlar da yasaklanmaktadır. Bu üç temel görev, adaletle muamele etmek, iyilik yapmak ve yakınlarla yardım etmek, yasaklanan şeyler de hayasızlık, fenalık ve haddi aşmak şeklinde ifade edilmiştir (Nahl, 16/90).

Dayanışma kavramı çerçevesinde ele alabileceğimiz Hadislerden bazıları ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

Müslümanlar arasında kuvvetli bir bağ oluşturmayı hedefleyen Hz. Muhammed, İslam toplumunda sosyal dayanışmanın temelini teşkil eden bir yaklaşımla, birbirlerine merhamet, şefkat ve sevgi konusunda mü’minleri bir vücuda benzetmiş, vücudun bir organının rahatsız olması durumunda diğer organların da bundan etkileneceğini ve rahatsız olan organa karşı ilgisiz kalamayacaklarını ifade etmiştir (Buhari, 2003: 725 – Adab/2015). Sosyal dayanışmanın önemli halkalarından biri olan aile ve akrabalık ilişkilerine de değinen Hz. Muhammed, akraba ile ilişkiyi sürdürmenin önemine işaret ederek, kişinin, akrabalık ilişkisi kesildiği halde yakınlarından kopmayarak bu ilişkiyi devam ettirmesinin gerekliliğine işaret etmiştir (Buhari, 2003: 724- Adab/2004).

İslam’da sosyal dayanışmanın temel taşlarından birisi de komşuluk ilişkilerine verilen önemdir. Bu anlamda komşuluk ilişkilerine o kadar önem verilmiştir ki Hz. Muhammed komşusunun kendisine karşı güven duymadığı kimsenin tam manasıyla iman etmiş olamayacağını bildirmiştir (Buhari, 2003: 726- Adab/2019).

Müslümanlar arasındaki dayanışmanın zarar görerek ortadan kalkmasına engel olarak Müslümanlar arasında bir kardeşlik anlayışının yerleşmesi için de Müslümanlara birbirlerine kızmamalarını, hasetlik etmemelerini ve birbirlerine arkalarını dönmemelerini tavsiye ederek, Müslümanların birbirleriyle kardeş olmalarını istemiş ve üç günden fazla kardeşine (diğer müslümanlara) küsmenin hiçbir müslümana helal olmayacağını söylemiştir (Buhari, 2003: 728 – Adab/2031).

Veda Hutbesi'nde de Müslümanlar arasındaki dayanışmanın önemine işaret edilmiş, sadece Müslümanların değil, bütün insanlığın ortak bir yaşayış içinde uyması gereken kurallar açık bir şekilde ifade edilmiştir. Nitekim Veda Hutbesi'nde tüm insanlara hitap edilerek “ey insanlar” şeklinde bir hitap tarzı kullanılmıştır. Veda hutbesi'nde göze çarpan ilk esas; insanların canlarının her türlü tecavüzdten korunmuş olduğunun ilanıdır. Ayrıca bir kimsenin mülkünde, onun rızası olmadıkça başkasına hak tanınmamıştır. Hz. Muhammed, burada bütün insanların Rabbi'nin bir olduğunu, herkesin Ademin çocukları olduğunu, ademin ise topraktan yaratıldığını ve hiçbir kimsenin takva dışında bir başkasına üstünlüğü olmadığını belirtmiştir. Yine bu hutbede kadının önemine binaen kadın haklarından bahsedilerek, toplumun çekirdeğini oluşturan aile müessesesinin en önemli aktörü olan kadınlara iyi muamele edilmesi ve haklarının verilmesi istenmiştir (Şeker, 2003: 67-68).

Bu konudaki bir çok ayet ve hadislerle birlikte Hz. Peygamberin fiili örneği, Müslümanlarda kesintisiz hayır işleme bilincini ve dayanışma anlayışını geliştirmiş ve bunun bir sonucu olarak da vakıflar ortaya çıkmıştır. Bizzat Hz. Peygamber kendileri, Medine-i Münevvere'de yedi parça mülkünü vakfettiği gibi Sahabe'nin ileri gelenleri de birçok vakıf bırakmışlardır. Vakıfların Müslüman toplumdaki dayanışma olgusuna katkılarını bir önceki bölümde ele aldığımızdan burada sadece ismen zikretmekle yetineceğiz.

İslam'a göre dayanışma kavramını iki açıdan ele alabiliriz. Bunlar, dayanışmaya engel olan davranışlar ve dayanışmayı sağlayan davranışlar olarak ifade edilebilir. İslami kaynaklarda dayanışmayı sağlayacak davranışlar emir ve tavsiye edilmiş, dayanışmaya zarar verecek davranışlar ise yasaklanmıştır. Bu anlamda İslam, toplumun dayanışmasını engelleyen davranışları yasaklayarak, insan için ideal olan yaşayış

tarzını gerçekleştirebilmek için gerekli tedbiri almaya çalışmıştır. İki kişiyi ilgilendiren fertler arası davranışlar toplumun üyesi olmaları bakımından topluma da yansıtacağından, adam öldürmek, haset etmek, israf ve cimrilik yapmak, yalan söylemek, iftira etmek, gıybet ve suizanda bulunmak gibi ferdi davranışlar yasaklanmıştır. Bunlardan başka; fuhuş, zina, hırsızlık ve gasp, içki, kumar, rüşvet ve faiz; şahısların işledikleri davranışlarsa da aynı zamanda doğrudan doğruya toplumu ilgilendiren ve zararları sebebiyle toplumun bünyesini kemiren, arttığı ve yaygınlaştığı zamanlarda ise bütün toplumu etkileyebilecek özellikleri bulunan davranışlar olduklarından İslam bunlara da karşı çıkmıştır (Şeker, 2003: 71-72).

Konuya bir başka açıdan bakacak olursak; İslam'ın ortaya koymuş olduğu emir, yasak ve tavsiyeler incelendiğinde bütün hükümlerin, altı değeri korumaya yönelik olduğu görülmektedir. Bunlar: Hayat, akıl, mal, din, nesil ve namus. İslam dininde bunların korunması bakımından genel olarak müslüman ile gayr-i müslim eşit haklara sahiptir. Hukuk kaidelerine göre hak etmedikçe gayr-i müslimlerin de bu değerlerine tecavüz edilemez, aksine korunur (Karaman, 2002: 286). Bu değerlerin korunması emredilerek toplumda meydana gelebilecek her türlü karışıklığın önüne geçilmek istenmiştir. Böylece Müslümanlar bu altı değeri korumak adına birbirleriyle olan ilişkilerine çeki düzen verecek ve aralarında bir dayanışma teşekkül edecektir.

2.3. İslam'da Sosyal Dayanışmayı Gerçekleştiren Başlıca İbadetler

Din Sosyolojisi'nin üzerinde durduğu başlıca hususlardan biri de, birleştirici ve bütünleştirici fonksiyonu, yani cemaat teşkil edici tesiri içinde bulunduran ibadetler ve ibadetlerin sosyal fonksiyonlarıdır. Her din, mukaddesatlarla ilgili bir takım inançlar, tasavvurlar ve düşüncelerle irtibat halindedir. Ancak, hiçbir dini sadece bir takım tasavvurlar, fikirler ve inançlar mecmuundan ibaret saymaya imkan yoktur. Aksine her din bir duygu ve davranış meselesi olarak da ortaya çıkmaktadır. Din aynı zamanda bir tutum, dıştan belli olan yahut sadece içten bir yöneliş şeklinde ortaya çıkan tasavvurdan da ibarettir ki, tezahür eden bu tutumlara davranış adını vermekteyiz. Mesela bir dini ayin veya merasimin yapılması, ibadet eylemlerinin icrası dini bir emrin yerine getirilmesi vs. bu cümledendirler.

Bir davranışı, bir hareket tarzı ve mesela bir hürmet ifadesi ya da ibadetin yahut da bir dini ayin veya merasimin en başta gelen etkisinin o davranışı yapan, o ibadeti icra eden, o ayine katılan kişi üzerinde olacağına şüphe yoktur. Ancak bu davranışın zorunlu olarak fertleri aşırp diğer şahıslar üzerinde de tesirle ortaya çıkaracağını unutmamak gerekir. Hatta ibadetin, onu yerine getirenlerde, müşterek inançlara sahip oldukları ve onları aralarında ortaklaşa olarak paylaştıkları inancını canlandırdığına kuşku yoktur. Zihni bir nitelikte olan inanç, daha geniş bir cemaat içinde ayrılma ve farklılaşma sebebi olduğu halde ibadet, dini gurubu kaynaştırmaya, birleştirmeye ve geliştirmeye yarar (Günay, 2001: 211-230).

İbadetler, yalnızca kul ile Allah arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda, ferdin hem kendisini hem de toplumla olan ilişkilerini doğrudan veya dolaylı olarak etkiler. Bu sebeple, bilinçli olarak ifa edilen ibadetler, kişiliğin gerek içe, gerekse dışa dönük yönünün gelişmesini yardımcı olur. Bununla birlikte topluca yapılan ibadetler hem toplumsal eşitliğin sağlanmasına ve güçlenmesine katkıda bulunur hem de ibadet edenler arasındaki makam, mevki veya ırk üstünlüğü gibi duygu ve ayırımları ortadan kaldırarak sosyal bütünleşmeye ve sosyal dayanışmaya yardımcı olur (Koca, 2007: 262, 264).

İslam'daki ibadet müesseseleri sosyal dayanışmayı sağlayan önemli unsurlardandır. İbadetlerde insanları kaynaştıran bir hava söz konusudur. Müslümanların birbirlerine karşı yakınlık duymasını temin eden bu hava, fertler arasındaki farklılıkları azaltır, insanlar arasında sevgi ve muhabbet bağlarını; dolayısıyla toplumdaki dayanışmayı kuvvetlendirir.

İslam'da Namaz, ramazan ayı ve orucu, hac, zekat, sadaka (Fıtır sadakası, fidiye ve kefaretlar) ve kurban ibadetleri sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın temelini teşkil eden başlıca ibadetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ibadetleri değerlendirirken motive edici (psikolojik) ve uygulamaya yönelik (ekonomik) olarak iki kısımda incelemek konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bunlardan ilkinii; yani sosyal dayanışma noktasında motive edici özellikleri bulunan ibadetleri (namaz, oruç, hac) dayanışma başlığı altında, uygulamaya yönelik olan ibadetleri de (zekat, sadaka, kurban) yardımlaşma başlığı altında ele alabiliriz.

2.3.1. Namaz ve Camiler

Her din yaratıcı kudret karşısında boyun eğmek ve kutsal ile bağlantı kurmak temeli üzerine kurulur ve her dinde bunu sağlamak üzere öngörülen merasimler bulunur. İslam dininde yaratıcı ile bağlantı kurmanın ve Allah'a yaklaşmanın en etkili yolu, namaz ibadetidir. Kelime-i Şahadetten sonra İslam'ın en önemli rüknü olan namaz, günde beş ayrı zaman diliminde olmak üzere kadın ve erkek her Müslüman için yerine getirilmesi zorunlu olan bir görevdir. Namaz, Allah'a olan kulluk borcunun edası olarak ifa edilen, Allah ile kul arasındaki diyalog olmakla beraber, cemaatle kılındığında toplu olarak gerçekleştirilen bir diyalog olur. Kulu Allah'a yaklaştıran namaz, ırk, dil, renk, ülke, fakir ve zengin ayrımı yapmaksızın mü'minleri bir safta toplar ve toplum şuurunu güçlendirir. Sosyal kaynaşmayı ve dayanışmayı gerçekleştirerek toplumda birlik ve beraberliği kuvvetlendirir.

Bireysel yönüyle kul ile yaratıcı arasında bir iletişim özelliği taşıyan namaz ibadeti, kişinin günde beş defa kulluk ettiği varlığa yönelerek, bir nefis muhasebesi yapmasını ve davranışlarını kontrol altında tutarak her zaman aşırılıktan uzak durmasını sağlamaktadır. Böylece her Müslüman, fert olarak kötü davranışları terk ederek her yönden düzenli ve kuvvetli bir toplum oluşturmak üzere hayatına devam edecektir. Toplu olarak yerine getirilmesi tavsiye edilen namaz ibadeti, bu özelliğiyle de toplumsal bir fonksiyon icra ederek Müslümanlar arasında bir birliktelik oluşmasını sağlamaktadır.

Nitekim günde beş defa cemaat halinde kılınan namaz ibadeti Müslüman toplumları diğer toplumlardan ayıran en temel özelliklerden birisidir. Müslümanlar arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasına son derece önem veren İslam dini, bunu gerçekleştirmek için son derece etkili bir ibadet sistemi ortaya koyarak günde beş vakit namazın bir arada eda edilmesini teşvik etmiştir. Bununla birlikte haftada bir Cuma namazının ve senede iki kez olan bayram namazlarının topluca kılınmasının gerekli görülmesi, mü'minlerin görüşüp halleşmelerine, birbirleriyle yardımlaşmalarına vesile olmak gibi bir anlam taşımaktadır. Bu bakımdan cemaatle namaz olgusu, oluşturulmak istenen toplumsal dayanışmanın ve birlik ruhunun hem bir göstergesi ve hem de o birlik ruhunun sağlamalaştırıcısı ve devam ettiricisi olmaktadır (İSAM, 2000: 270).

Nitekim yaşadığı bölgede, kendi yöresindeki Müslümanlarla günde beş vakit cemaat halinde namaz kılarak bütünleşen Müslümanlar, Cuma namazları için daha kalabalık ve daha büyük camilere giderek diğer Müslümanlarla da tanışma fırsatı bulur, fikir alış-verişi yaparlar. Bayram namazları ise daha kalabalık Müslümanlar gurubunu bir araya getirmektedir.

Müslümanların kutsal günü olan Cuma günü kılınan Cuma namazı, namaz ibadetinin sosyal boyutunu açıkça gözler önüne sermektedir. Nitekim Cuma, İslam dininde çok önemli kabul edilen haftalık toplu ibadet günüdür. Nitekim Cuma kelimesi Arapçada “toplanmak” anlamına gelir ki, Müslümanlar da bu günde cemaatle kılınması farz olan Cuma namazı için camilerde kalabalıklar halinde toplanarak, hem kulluk borcu olan namaz ibadetini yerine getirirler, hem de bir araya gelerek toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin sağlanması noktasında önemli bir fonksiyonu ifa etmiş olurlar.

Kısaca namaz ibadeti ile insanların günde beş kez birlikteliği temin edilmekte, aynı saflarda kenetlenerek kaynaşmaları ve bütünleşmeleri sağlanmaktadır. Haftada bir günde aynı sosyal ortamda bulunan bütün inananların birlikteliği, Cuma Namazı ile pekiştirilmektedir.

Müslüman toplumların vazgeçilmez müesseselerinden biri de camilerdir. Müslümanların namaz kılmak için inşa ettiği bu ibadethanelerin toplumsal hayattaki fonksiyonları da oldukça önemlidir. Bizzat ‘Cami’ kelimesinin anlamı, aslında camilerin işlevi hakkında önemli ipuçları vermektedir. Cami kelimesi ‘Toplayıcı, toplayan, bir araya getiren’ anlamına gelmektedir. Camiler, bulunduğu yerdeki insanları, bir araya getiren, ortak bir gaye etrafında birleştiren, onları, İslam’ın özünde yer alan birlik, beraberlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhu içinde eriten mekanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Camiler, Allah’a bağlılık bilinciyle insanları bir safta birleştiren, her türlü mesleki, sosyal, kültürel statü farklarını ve imtiyazlarını bir kenara bırakarak onları kenetleyen ve adeta bir vücut haline getiren bir işleve sahiptir. bu özellikleri ile camiler, Müslümanlar arasında toplumsal kaynaşmayı, birlikteliği, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlama işlevini yerine getiren mekanlardır (Keleş, 2005).

İslam müesseselerinin en eskisi ve en devamlısı olan camilerin birinci fonksiyonları, namazın cemaatle ifa edildiği mekanları oluşturmalarıdır. Bununla birlikte zaman içerisinde camilere, coğrafyanın ve ihtiyaçların farklılaşmasıyla paralel olarak değişik işlevler yüklenmiştir. Müslümanlar için bu alanda uyulması gereken ilk ve en esaslı örnek, Medine-i Münevvere'deki Mescid-i Nebevî ve onun bizzat Hz. Peygamber döneminde üstlenmiş olduğu fonksiyonlardır. Yani dine uymayan fiiller olmadıkları takdirde camiler, İslam toplumlarının bütün ihtiyaçları için kullanılabilmişlerdir/kullanılabilirler (Yazıcı, 2005).

HZ. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicreti sonrası Medine'de ilk yaptığı işin Mescidi Nebi'nin inşa edilişi olması, İslam şehir mimarisinde en temel yapının cami ve mescidler olması sonucunu doğurmuştur. İslam şehir mimarisinde en temel yapının cami olması sebebiyle yeni kurulan şehirlerde ve fethedilen beldelerde cami merkezli bir yerleşim oluşmuştur (Güngör, 2005). İslam'ın yayılmasıyla camilerin sayısında da bir artış yaşanmıştır. Adeta camiler yerleşim merkezlerinin teşekkülünde belirleyici bir rol oynamışlardır. Yeni kurulacak olan yerleşim merkezlerinde önce cami yeri belirlenmiş, sonra şehrin diğer kısımları onun çevresine kurulmuştur (Özdemir, 2000).

2.3.2. Oruç

Oruç kelimesi, Farsçadaki “ruze” kelimesinin Türkçeleşmiş şeklidir. Arapçası “savm” ve “sıyam”dır. Savm kelimesi de Arapçada “bir şeyden uzak durmak, bir şeye karşı kendini tutmak, engellemek” anlamına gelmektedir. Kavram olarak ise, imsak vaktinden iftar vaktine kadar, bir amaç uğruna ve bilinçli olarak, yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durmak anlamına gelir (İlmihal, I, 2000, 381).

Orucun farz olmasının arka planında, müslümanın cinsel arzularını, konuşmalarını, yemesini ve içmesini kontrol altında tutması, huyunu ve ahlakını güzelleştirmesi ve nefesine sahip çıkabilme yeteneğini kazanması vardır. Bu sebeple Kur'an ve sünnette, Müslümanlar oruç tutmaya teşvik edilmiş, oruç tutanlar övülmüş ve onlara Allah'ın rahmeti, rızası, sevap ve mükafatı va'd edilmiştir (Bardakoğlu, 2003).

Oruç, belirli bir süre basit bir aç kalma olayı değildir. Onu sadece bu yönüyle değerlendirmek son derece yanlış olur. Oruç, köklü bir irade terbiyesi, insanı kötü

alışkanlıklardan temizleyen, çirkin davranışlardan uzaklaştıran ve iyi huylar kazandıran bir ahlak eğitimidir.

Oruç yerine getiriliş bakımından bedensel bir ibadettir; bazı bedensel işlevlerin belli bir süre askıya alınmasıdır. Fakat oruç tutmanın asıl amacı beden kontrol altına alınması yardımıyla benliği eğitmek ve denetlemektir. Oruç bir sabır eğitimidir; saldırgan eğilimler ve kötü alışkanlıklarla başa çıkmak için bilinçli bir çaba ve gayrettir. Anlamına uygun olarak bu ibadeti yerine getirebilmek için bir Müslümanın orucu bozan maddi sebepler kadar davranışlarına da dikkat etmesi gerekmektedir. Nitekim bu konuda Hz. Peygamber uyarıda bulunarak şöyle söylemiştir: “herhangi biriniz oruçlu olduğunuz zaman, artık bu kimse o gün kötü söz söylemesin ve bağırıp çağırmasın. Eğer biri kendisine söver yahut sataşursa hemen ‘ben oruçluyum’ desin (Müslim, Sıyam, 163)”. Yine bir başka hadiste “kim yalan söylemeyi ve bu yalana göre davranışta bulunmayı ve düşüncesizce hareket etmeyi bırakmazsa, Allah’ın da onun yiyip içmeyi bırakmasına ihtiyacı yoktur (Buhari, Savm, 8)” (İslam’a Giriş, 2007: 305). Bu hadislerden de anlaşılacağı üzere oruç, uygulama olarak ferdi bir ibadet olmakla beraber, ferde kazandırması hedeflenen davranışların kişinin günlük hayatına etkileri göz önüne alındığında, aslında oruç ibadetinin toplumsal anlamda bir çok fonksiyonu olduğu görülecektir. Nitekim ramazan ayında Müslüman toplumlarda suç oranlarının diğer zamanlara göre nispeten azaldığı, insanların toplumun huzurunu bozacak davranışlardan bu ayda uzak durmaya çalıştığı çeşitli rapor, anket, görsel ve yazılı medya haberleri vs. aracılığıyla kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır.

Oruç, “Ey iman edenler! Sizden öncekilere olduğu gibi, size de oruç tutmak farz kılınmıştır, umulur ki bu sayede takvalı olursunuz (Bakara, 2/183).” ayeti ile farz kılınmıştır. Ayet oruç tutmanın hedef ve amacını, takva sahibi olmak şeklinde ortaya koymaktadır. Takva, kelimesinin bir çok anlamı olmakla beraber, en çok sakınmak ve korunmak anlamlarında kullanılmaktadır. Muhammed Esed, takva kelimesi için “sorumluluklarının bilincinde olmak” demektedir. Buna göre oruç, kötülüklerden, çirkin işlerden ve haramlardan sakınmanın bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Oruç insanı sorumluluğunun bilincinde kılmayı amaçlar. İnsan, var oluşunun amacını, sormak, aramak ve bilmekle kendisine karşı olan sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Kendisine karşı olan sorumluluğunun şuurunu kavrayan insan diğer

canlılara, eşyaya tabiata, evrene ve nihayet yaratıcısına karşı olan sorumluluklarını hissedecek ve bunun gereklerini yerine getirecektir (Ahatlı, 2007: 286, 287).

Bununla birlikte zenginler, oruç sayesinde fakir, yoksul, zayıf ve muhtaç olanların durumunu daha iyi idrak ederler. Böylece Müslümanlar arasında gelişen yardımlaşma, acıma, şefkat ve merhamet duygularıyla toplumda meydana gelebilecek bir dayanışmanın artması ve çabuklaşarak yaygınlaşması mümkün olabilir (Şeker, 2003: 100). Çünkü oruçlu, fakirin ve ihtiyaç sahiplerinin halini, kendisini başkalarının yerine koyarak, yani empati yapmak suretiyle çok daha iyi kavramış olur. Ömrü boyunca iyi bir şekilde beslenen zengin kimseler, gün boyu yeme, içme ve diğer isteklerinden uzak durarak bizzat tecrübeyle mahrumiyeti tadar. Yaşadığı bu deneyim onun fakir ve yoksula daha farklı bir gözle bakmasını temin eder, neticede muhtaç olanlara yardım etme duygularını harekete geçirir.

Ramazan ayı da adeta bütün Müslüman toplumun manevi bir yolculuğa çıkmasıdır. Toplum olarak Müslümanlar daha yoğun bir dini hayatı teneffüs eder. Toplum gündüz orucuyla, gece teravih namazıyla, fitre, sadaka ve zekatıyla, bir ay boyunca somut bir şekilde dini yaşantı içine girer. Böylece ramazan vesilesiyle, Müslüman toplumların dayanışmasında önemli bir faktör olan dini duyguların yoğunlaşmasıyla her sene dayanışma bilinci yenilenmiş olur (Ahatlı, 2007: 289, 292).

Kısaca oruç ibadeti, fertleri ruhen olgunlaştırmayı hedefleyen, böylece oruçlu iken bireylerin kendilerini diğer insanlarla münakaşaya veya sürtüşmeye götürecek davranışlardan uzak kalmalarını sağlayan bir ibadettir. Her birey davranışlarını kontrol etmek suretiyle toplumsal huzursuzluklara yol açabilecek tutumlardan uzaklaşarak toplumsal dayanışmanın zedelenmesinin önüne geçecektir. Aynı zamanda oruç ibadeti sayesinde manevi duyguları kabaran Müslümanlar, ihtiyaç sahiplerinin halini bizzat tecrübeyle idrak edecek, kabaran dini duyguların tesiriyle de toplumsal sorumluluklarını yerine getirme gayretinde olacaklardır.

2.3.3. Hac

Hac sözlükte “kastetmek, yönelmek” anlamına gelen bir kelimedir. Fıkıh terimi olarak ise hac, “Mekke şehrindeki Kabe’yi ve civarındaki kutsal sayılan özel yerleri, özel vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer vecibeleri

yerine getirmek” demektir. Hac ibadeti, “Yoluna gücü yetenlerin evi (Kabe) hac ve ziyaret etmeleri, insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır (Al-i İmran 3/97)” ayeti ile gücü yeten, yani sağlık ve servet yönünden haccetme imkanına sahip olan her müslümana ömründe en az bir kere yerine getirilmek suretiyle farz kılınmıştır (İlmihal I, 2000: 514).

Namaz ve oruç bedeni, zekat ve sadaka mali; hac ise yerine getirecek olan kimseye belli bir ekonomik külfet yüklediğinden ve hacı olabilmek için kutsal yerlere bizzat gidilmesi gerektiğinden hem mali hem de bedeni bir ibadettir. Bireysel, ekonomik, kültürel hatta turistik fonksiyonları dahi bulunan hac ibadetini konumuz gereği sadece toplumsal açıdan bir değerlendirmeye tabi tutmaya çalışacağız.

Her şeyden önce hac ibadetini yerine getirecek olan birey, ibadet öncesinde psikolojik bir hazırlık devresinden geçmektedir. İnsan, zihninde bir defa hacca gitmeye karar verdiğinde, gerek sosyal gerek dinî hayatı üzerinde düşünmeye başlar. Etrafına, eşine, dostuna bunu dile getirdiğinde dostlarının da onu aynı gözle değerlendirmeye başlaması mümkündür. Eşinin dostunun onu değerlendirmesinden ziyade onun o andan itibaren bir ömür boyu insanlara yaptıklarını dinî olarak gözden geçirmesi söz konusudur. İşte o andan itibaren yaptıklarına daha fazla bir dikkat göstermesi, gerek sosyal, gerek ruhsal ve gerekse dinî yönden kendini hac ibadetine hazırlaması süreci başlamaktadır. Bu arada kalbini kırdığı herkesle helalleşmesi, borçlarını ödemesi ve bütün günahlarından tövbe etmesi, bu hazırlığın önemli boyutlarından (Akyüz, 2004). Nitekim İslam alimleri, daha hacca gitmeden önce, hacca gitmek isteyen insanın yerine getirmesi gereken birtakım şartların olduğunu belirtmişlerdir. Bu şartlardan birisi de, kişinin, hacca giderken, sanki dünyadan ayrılıyormuşçasına bir halde hareket ederek, geçmişteki her türlü günahlarından tövbe etmesi gerekliliğidir. Kul haklarına riayetsizlikten, insanların haklarını yemekten ve onlara zulmetmekten dolayı bir günahı varsa, o takdirde; haksız kazançları ve insanlardan yanlış yollarla aldığı malları iade ederek, onların rızasını alması ve onlarla helalleşmesi gerekmektedir. Eğer hak sahibinin kendisi ile helalleşebiliyorsa helalleşmeli, bu mümkün değilse; hakkını gasp ettiği şahıs yoksa veya vefat etmişse, o zaman onun yerine kaim olan kişilerle, varisleriyle helalleşmelidir (Tosun, 2002). Bu tutum ise, her sene hacca gidecek Müslümanların bir vicdan muhasebesi yapmalarına, dolayısıyla

eğer toplumun diğer fertleriyle aralarında husule gelmiş olan çeşitli ayrılıkları düzelterek, toplumsal anlamda bir barışın ve dayanışmanın ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Hac ibadetinin bir anlamı da insanların bu ibadet vesilesiyle ahlaklı olmaları için bir eyleme tabi tutulmak istenmesidir. Nitekim hacda öfke, kötülük, haklı olursa dahi tartışma, bir başkasına haksızlık etme, haşarat ve bitkilerin dahi öldürülmesi vb. kötü davranışlar yasaklanmıştır. Bunlar İslam'ın günlük hayatta da müslümanlardan istediği hasletlerdir olmakla birlikte hac ortamında bunları uygulamaya koyarak bir anlamda Müslümanlar alıştırma yapmaya sevk edilmektedir. Senede bir kez yapılan, hatta birçok insanın ömründe bir kez yerine getirme imkanı bulabildiği hac ibadetini geçersiz kılmamak ya da bu ibadeti eksiksiz yerine getirmek isteyen Müslümanlar, hacda uymaları gereken kurallara son derece dikkat etmekte, dolayısıyla yukarıda sayılan kötü davranışlardan uzak durmaya hac ibadeti müddetince kendilerini alıştırmaktadırlar. Böylece hac ibadetinin amaçlarından birisinin de hac döneminde kötü alışkanlıklardan uzak duran Müslümanların evlerine, yaşadıkları bölgelere iyi hasletler kazanmış olarak dönmeleri olduğunu söyleyebiliriz. (Görmez, 2004).

Hac günlerinde hac niyeti ile Mekke'ye, Kabe'yi ziyarete gidecek olanların, çeşitli istikametlerden kutsal topraklara girerken özel bir elbise (rida ve izar) giymeleri gerekmektedir. Dolayısıyla hac esnasında zengin-fakir her derece ve sınıftan insanlar, aynı kıyafete bürünürler. Böylece hac, aslında sadece büyük Müslüman ailesinin dağınık fertlerini birbirine bağlamak hedefini gütmeyip, özellikle, bu ibadeti yerine getirmekte olan Müslümanlara, aynı inancı paylaşan kimseler arasında hüküm sürmesi gereken eşitlik kavramını tattırmaya ve yaşatmaya da vesile olur (Şeker, 2003: 103).

Belli bir zaman dilimi içerisinde oldukça yüksek bir katılımı gerçekleştirilen hac ibadeti, günümüzde sayıları milyonları bulan Müslüman kitlesini bir araya toplama özelliğiyle aynı zamanda inananların bir güç gösterisi mahiyetindedir. Nitekim dünyanın dört bir tarafından Kabe'ye gelen Müslümanlar, hem dayanışma ruhunu daha derinden ve daha coşkulu hissetmiş hem de birbirlerinin yanında ve arkasında olduklarını, birbirlerini desteklediklerini uygun bir dil ile başkalarına da göstermiş olurlar (İlmihal I, 2000: 513). Bununla birlikte hac ibadeti, dünyanın her tarafından

gelen Müslümanların aynı amaç için bir araya gelmelerine ve böylece kolektif bilincin oluşmasına imkan veren evrensel bir olaydır. Dilleri, renkleri, ırkları, ülkeleri, kültürleri, sosyal ve ekonomik durumları farklı olan milyonlarca Müslüman, aynı inanç ve duygular içerisinde kardeş olduklarını, bir bütün olduklarını, hac esnasında yaşayarak idrak ederler. Bu haliyle hac, Müslümanlar arası etkileşim ve iletişim için bulunmaz bir fırsattır. Müslümanlar, kısa bir süre ortak duygu, düşünce ve amacın mistik motivasyonu, aynı toplumun bireyleri olduklarının bilincine vararak, tüm hayatları boyunca unutamayacakları bir deneyim yaşarlar. Böylece hac, uluslar arası barışın, birlikteliğin ve dayanışmanın da fırsatını sunar. Müslümanlar kardeşlik duygularıyla birbirleriyle tanışıp, karşılıklı görüş alış verişinde bulunurlar, problemlerine birlikte çözüm ararlar. Bu yönleriyle hac, toplumsal bütünleşme ve kaynaşmanın bir anlamda uluslar arası boyutta gerçekleşmesi anlamına gelir (Erul, 2007: 390).

Hac, belli bir ekonomik seviyenin üzerinde olan Müslümanların yerine getirdiği bir ibadet olması sebebiyle aynı zamanda zengin Müslümanların bir zirvesi özelliğini taşır. Hac, dünya Müslümanlarının dertleriyle dertleşme vesilesi, Müslümanların birbirleriyle kaynaşma, kucaklaşma ve ortak strateji tespit kongresidir. Bu özelliğiyle hac, belirli asgarî refah seviyesine ulaşan nispeten imkan sahibi olan, maddî varlığı olan Müslümanların uluslar arası bir kongresidir (Kutluay, 2002).

Hac ibadetinin, çeşitli sebeplerle Müslüman halklar ve toplumlar arasında vücuda gelmiş bulunan husumet ve gerginlikleri ortadan kaldırma ya da azaltma, sertlikleri yumuşatmak, ihtilafları sona erdirmek ya da en aza indirmek yönünde çaba harcama, gibi, Müslüman toplumlar arasında var olan bir takım problemlerin giderilmesine yönelik faaliyetleri icra etme noktasında da oldukça önemli bir fonksiyonu vardır. Nitekim dini duygularla kutsal topraklara bulunan Müslümanlar, en azından hac ibadetinin ifa edildiği zaman dilimi içerisinde, aralarındaki toplumsal ayrılıkları bir tarafa bırakacak ve yakın duygular içerisinde ibadet etmek durumunda olacaklardır. Bu da Müslümanların birbirlerini anlamalarına fırsat verecek ve bir iletişimin ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Bütün bunların dışında hac ibadeti, hac esnasında verilen dinî ve sosyal içerikli konferansları, konuşmaları, sohbetleri ve vaazları dinlemek, değişik ülkelerden ve farklı etnik kökenlerden gelen müminlerle tanışmak, dostluklar

ve bağlantılar kurmak; eğitim, öğretim, dayanışma ve yardımlaşma konularında ortak kararlar almak, çeşitli İslam ülkelerindeki vakıf ve dernek gibi sivil toplum kuruluşlarıyla temasa geçip mümkünse ilişkiler kurmak ve ortaklaşa hareket etmek gibi konulara zemin teşkil etmesi açısından önemlidir.

Hacda, hacılar Müslüman kimliğini ve bilincini öne çıkarırlar. Bu durum ümmet bütünlüğünü; dili, ırkı ve ülkesi farklı olan Müslümanların birliğini ve bütünlüğünü sağlar. Herkesin aynı yerde, aynı zaman ve günde, aynı renk giysiler içinde ve aynı kibleye dönük olarak bir araya gelip beraberce ibadet etmesi bu amacı gerçekleştirmek içindir. Haccın sırrı ve hikmeti Müslümanlar arasındaki kaynaşmayı ve dayanışmayı gerçekleştirmektir. Hac ibadetinin meydana getirdiği muazzam ve ulvî dînî his ve heyecan, bu halin vücuda getirdiği İslam bilinci İslam kardeşliğinin manevi temelini oluşturur (Uludağ, 2002).

Sonuç olarak hac ibadeti, Müslümanın sosyal hayatının düzeninin, insanî niteliklere yani erdemlere ne kadar sahip olduğunun bir göstergesidir. Hac, gerek Müslümanlarla gerek diğer tüm insanlarla kurulan ilişkilerin bir aynası gibidir. Bir taraftan insanlarla bir arada yaşama, onlarla iyi ilişkiler kurabilme kabiliyetinin dinî hayata yansması, diğer taraftan dinî tecrübenin sosyal hayata yansımalarının uygulandığıdır. Hac ibadetinin başlamasından önce bir hazırlık dönemi olduğu gibi, ibadetin ifasından sonra da ortaya çıkması muhtemel sonuçları olacaktır. Hac öncesi olduğu gibi, hac dönüşünde yine kutlamalar ve hacıdan beklenen hediyeler (beklenmese bile hacılar bunu kurumsallaştırmaktadır; genellikle hediye getirilmektedir) verilmekte, hem hacı, çevresindekiler tarafından öncekinden daha dikkatli olarak izlenmekte, davranışları değerlendirilmekte, hem de hacı kendisini yeniden değerlendirmeye başlamaktadır (Akyüz, 2004).

2.4. İslam'a Göre Yoksulluk

İslam hukukuna göre en genel anlamda zekat vermek farz, kurban kesmek vacip olacak kadar bir mala ve servete sahip olmaya zenginlik, olmamaya da fakirlik denir. Bu anlamda zengin zekat, fitre, sadaka veren, kurban kesen; fakir ise bunları alandır (Uludağ, 2001). İslam'a göre asgari zenginliğin ölçüsü, nisap miktarı mala sahip olunmasıdır. Sözlükte “her şeyin aslı, asgari miktar, adet ve sınır” gibi anlamlara gelen

nisap, dini bir terim olarak zekat, fitre, kurban gibi ibadetler için konulan bir zenginlik ölçüsüdür. Yani nisaba, zengin olmanın asgari sınırı veya asgari zenginlik ölçüsü de denebilir. Zenginliğin asgari sınırı olan nisap, Hz. Peygamber tarafından gösterilmiştir. Buna göre Hadislerde belirlenen nisap miktarları şöyle sıralanabilir: 80,18 gram altın veya bunun tutarında para ya da ticaret malı, 40 koyun veya keçi, 30 sığır, 5 deve. Borcundan veya temel gereksinimlerinden (havaic-i asliyye) fazla olarak bu kadar mala sahip olan kişi, dinen zengin sayılır. (Dini kavramlar Sözlüğü, 2007: 529).

Burada havaic-i asliyye, üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Zira bu kavram, kişinin zekatla mükellef olup olmamasının tespiti açısından önemli olduğu gibi, kişilerin zekat alıp alamayacağıının temel göstergesi olması açısından da önemli bir kavramdır. Nitekim kişiyi zekat mükellefi kılan zenginlik için kişinin temel ihtiyaçlar diye ifade edilen mal varlığına sahip olması gerekmektedir ki, bu da bu kimsenin dinen zengin olduğu anlamına gelir (Gözübenli, 2007: 316). Havaic kelimesi sözlükte "kendisine ihtiyaç duyulan şeyler" anlamına gelmektedir. Havaic-i asliyye ise, temel ihtiyaçlar demektir. Bir fıkıh terimi olarak zekata tabi olmayan temel ihtiyaç maddeleri manasına gelmektedir. Temel ihtiyaç maddeleri insanın kendinin ve bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerinin hayat ve hürriyetini korumak için muhtaç olduğu şeylerdir. Bunlar, genel olarak, barınma, nafaka (yiyecek, giyecek ve sağlık giderleri), ulaşım, eğitim, ev eşyası, sanat ve mesleğe ait alet ve makineler, kitaplar, güvenlik amacıyla kullanılan aletler ve elektrik, su, yakıt, aidat gibi diğer cari giderlerdir. Temel ihtiyaçları karşılamak için ayrılan para da, havaic-i asliyye kapsamında olup zekattan muaftır. Ancak barınma, işyeri ve ulaşım gibi temel ihtiyaçları karşılamak için gerek duyulan menkul veya gayrimenkulları satın almak üzere biriktirilen para, bu şeyleri almak için kanalize edilmediği sürece zekattan muaf değildir (Dini Kavramlar Sözlüğü, 2007: 237).

Esasen temel ihtiyaçlar (havaic-i asliyye) kavramı, büyük ölçüde subjektif karakter arz eden bir kavramdır. Bundan dolayı özellikle Hanefî ekolüne mensup hukukçular tarafından bu konuya dair konulan ölçüler, subjektifliği büyük ölçüde ortadan kaldırmaya yöneliktir. Ancak, Hanefî alimlerce hadislerdeki bazı kayıtlar da dikkate alınarak belirlenen ölçüler, günümüzde bile üst düzey refah toplumları seviyesindedir. Kişinin aile fertleriyle oturacağı ev, dükkan, mağaza, binek, ev eşyaları, giyim eşyaları

ve bir yıllık yiyecek maddeleri, silah, hizmetçi, sanatını icra edeceği aletler, eğitim araçları ve teknik donanım gibi. Esasen zekat mükellefiyeti açısından asli ihtiyaçlar kavramına dair fıkıh kitaplarında yer alan kriterler, doğrudan ayet veya hadislerle dayanmayıp, tamamen içtihadî olmakla beraber, doğrudan toplumun refah seviyesiyle de ilgilidir. Bu konuyla ilgili ölçüler, aynı zamanda İslam alimlerinin, insanın şeref ve haysiyetine yaraşır bir hayat standardına dair görüşlerini de yansıtmaktadır (Gözübenli, 2007: 316).

İslam'da Fakirliğin iki boyutu; uhrevî ve dünyevî olmak üzere iki farklı şekilde ortaya konmuştur. İnsanın bir şeye güç yetirememesi ve başkasına muhtaç olması nedeniyle maddî bakımdan sıkıntı içinde bulunması' demek olan fakirlik kavramı, Kuran'da 'fakr, fakir ve (çoğulu) fukara' olmak üzere on iki yerde geçmektedir. Bu ayetler incelendiğinde, bunlardan iki ayette fakirliğin 'manevî anlamı' kastedilmiş ve buna göre 'insanların gerçekte kendi kendilerine yetmeyip Allah'a muhtaç oldukları (el-fukara ilallah), Allah'ın ise hiç kimseye muhtaç olmadığı (va'llahu'l-ganî)' vurgulanmıştır. Fakire yardım edilmesi, barındırılması ve korunması gibi konulardan bahseden diğer ayetlerde ise, fakirlik kelimesinin 'maddî anlamda' kullanıldığı görülür. Buna göre fakir, zengin olmayan, maddî sıkıntısı bulunan ve başkalarına muhtaç durumda olan kimse demektir. Dolayısıyla fakirlikten bahsedilen ayetlerin çoğunda bu mananın kastedildiği görülür. Hadislerde geçen fakirlik kelimesinin de genellikle aynı anlamda kullanıldığı görülür. Hadis kaynaklarının Zühd (Dünyaya Rağbet Etmeme) ve Rikak (Kalbe İncelik Verme) gibi bölümlerinde fakirlik ve fakirlerden bahseden çok sayıda hadis/rivayet vardır. Bu hadislerdeki fakirlik kelimesinden de – ayetlerde olduğu gibi – daha çok maddî anlamdaki fakirlik kastedilmiştir. Bu rivayetlerde, fakirlik ve fakirlerden hem övgüyle hem de yergiyle bahsedilmesi dikkat çekicidir (Güner, 2003: 256).

Fakirlik, kişinin zekat konusundaki hak ve yükümlülüklerini belirleyen bir sınır özelliği taşıması açısından oldukça önemlidir. Bundan dolayı fakir kelimesinin dil ve din evrenindeki anlamı daha teknik ve etkili bir ağırlığa sahiptir. İslam bilginlerinin çoğunda fakirlik, kişinin gelir gider dengesini dikkate alan bir bakış açısı içinde ele alınmıştır. Zaten Kur'an'daki anlamıyla fakir, yeterli miktarda mala ve gelire sahip olmamakla birlikte mevcut haliyle geçinmeye çalışan kimsedir. Miskin ise hiçbir malı

olmayan ve ihtiyacını dışarıya yansıtan kişidir (Subaşı, 2003: 270). Nitekim Türkçede “yardıma muhtaç olan insanlar” için, aralarında herhangi bir anlam farkı gözetilmeksizin, genel olarak yoksul ve fakir kavramları kullanılmaktadır. Ancak İslam anlayışına göre bu iki kavram arasında şöyle bir fark gözetilmiştir: Sözlükte “zayıf, aciz ve muhtaç” anlamına gelen fakir, “geliri ihtiyaçlarını karşılamayan” yahut “zekat vermeyi gerektirecek miktardan daha az malı bulunan kimse” demektir. Buna göre fakir, geçimini temin edemeyen sağlıklı insanlarla beraber, yeterince varlıklı olmayan yaşlı ve sakatları, işsizleri, öğrencileri ve kendini hayra adadığı için geçimini temin etmeye zaman bulamayan kişileri kapsar. Sözlükte “boynu bükük, sefil, muhtaç” anlamına gelen yoksul (miskin) ise; “hiçbir geliri ve malı olmayan, geçimini temin edecek yeterli yiyeceği ve çıplaklığını örtecek yeterli giyeceği elde etmek için dilenmeye başvurma ihtiyacında olan kişi” demektir. Buna göre yoksul kavramı da hastalık, ileri yaş veya savaş sebebiyle çaresiz ya da sakat kalmış kişileri ve hiçbir iş yapamayan ya da yaptığı işle kendisinin ve ailesinin geçimini temin etmeye yetecek kadar kazanamayan kişileri kapsar. Bu tanımlara göre yoksullar (miskinler), fakirlerden daha kötü durumdadırlar. Pratikte ‘fakir’ ve ‘yoksul’ tanımları arasında önemli bir fark gözükmemekle beraber, tercih sıralamasında yoksulların önceliği vardır. Kısaca fakir insanlar bir şeye sahiptirler; ancak sahip oldukları şeyler zekat vermeyi gerektirecek miktarın altındadır ve ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli değildir. Yoksullar ise hiçbir şeye ya da yok denecek kadar az bir mala sahip olan, yardım görmeden geçimlerini temin edemeyen kimselerdir (Ağırman, 2003: 327).

Bu tanımlara göre yoksullar (miskinler), fakirlerden daha kötü durumdadırlar. Pratikte ‘fakir’ ve ‘yoksul’ tanımları arasında önemli bir fark gözükmemekle beraber, tercih sıralamasında yoksulların önceliği vardır. Kısaca fakir insanlar bir şeye sahiptirler; ancak sahip oldukları şeyler zekat vermeyi gerektirecek miktarın altındadır ve ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli değildir. Yoksullar ise hiçbir şeye ya da yok denecek kadar az bir mala sahip olan, yardım görmeden geçimlerini temin edemeyen kimselerdir.

İslam’ın dünya ve ahiret tasavvurları dikkate alınmaksızın fakirlik ve zenginlik kavramlarının İslam’da kazandığı anlam tam olarak anlaşılacaktır. Kur’an’a göre, dünya geçici bir hayat, ahiret asıl yurt olunca, ona inanan bir insan, hayata ve dünya

malına Kur'an'a göre bakacak, bu açıdan davranışlarını, dünya menfaati ile ahiret mükafatı arasındaki tercihini bu inanç belirleyecektir. İşte bu yüzden, Kur'an, birçok ayette, enteresan bir şekilde, infak etmek, yoksula yardımcı olmak, zekat vermek, açları doyurmak, muhtaçlara destek olmak ile iman/inanç arasındaki bağa, bunu tersi olarak da, cimrilik etmek, yoksullara yardım etmemek, zekat vermemek, açları doyurmamak ile inançsızlık ve münafıklık arasındaki bağa dikkat çekmekte ve müminin tarif edildiği yahut müminlerin belli başlı özelliklerinin sıralandığı birçok surede, onun "verme", "merhamet etme" ve "yardım etme" özelliği vurgulu bir şekilde öne çıkmaktadır. Kur'an'a göre, rızık az veya çok olarak veren Allah'tır. Ama aynı zamanda O, rızık çok olanlara, yoksula, yolda kalmışa, akrabaya, yani muhtaç olan herkese, Allah rızası için vermeyi de emretmekte (Rum 30/37-38) ve peygamberine "Gerçekten Rabbim, rızık kullarından dilediği kimseye hem bol verir, hem kısar. Hayır için her neyi harcarsanız, O, onun yerini doldurur. O, rızık verenlerin en hayırlısıdır." (Sebe 34/39) demesini emretmektedir. Demek ki özellikle rızık bol verilenler, yoksullara yardım açısından, sonuçları ahirette görülecek bir sınamadan geçmektedirler. Kur'an açısından Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek gayesiyle zekat-sadaka vermek, yoksula yardım, açı doyurmak, muhtaca destek olmak, çok önemli olduğu için, bu konudaki uyarı, tehdit ve teşvikler çok çeşitli şekillerde tekrar edilir. Kur'an'a göre, zenginin fakire yardımı bir lütuf değil, Allah'ın verilmesini emrettiği bir haktır (Rum 30/38; İsrâ 17/26). Ne var ki fakirin hakkını Allah zengin malına katarak, onu denemektedir. Dolayısıyla inanan insan, kendine ait olmayan bir emaneti sahibine iade eder gibi, hiç zorlanmadan bunu verir. Bununla birlikte bu iş tamamen insanların keyfine de bırakılmamış, çeşitli dinî emirlerle sağlama bağlanmıştır. Bunun için "İslam'ın Sosyal Güvenlik Kurumları" diyebileceğimiz çeşitli düzenlemeler yapılmıştır (Cebeci, 2003: 290,294,296).

2.5. İslam'da Sosyal Yardımlaşma

"Birinin ihtiyacı öteki tarafından temin edilen kimseler veya zümreler arasındaki karşılıklı yardım" (Ülken, 1969: 324) şeklinde tarif edebileceğimiz sosyal yardımlaşma kavramından bireylerin bireylerle, grupların guruplarla, zenginlerin fakirlerle yardımlaşmasını anlamaktayız. Sosyal yardımlaşmadan halkın karşılıklı yardımlaşmasını dolayısıyla da halkın dayanışmasını anlamaktayız.

Yardımlaşma kavramı ile yoksulluk olgusunun sıkı bir ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar yardımlaşma deyince sadece, daha fazla imkana sahip olan kimselerin ya da gurupların, daha az imkana sahip olan kimselere ya da guruplara yapacağı “ekonomik” yardım akla gelse de, insanların ihtiyaç duyabileceği her şey yardımlaşma kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim en genel anlamıyla yoksulluk, insanların, kabul edilebilir yaşam koşullarına; özgür ve insana yakışır, kendine ve başkalarına saygılı, uzun, sağlıklı ve yaratıcı bir hayat sürebilmeleri için gerekli insani, en temel öge olan fırsat ve olanaklara sahip olmamalarıdır (Gül ve diğ., 2007: 248). Dolayısıyla imkan sahibi olanların muhtaç olanlara yapacakları her türlü yardımı “sosyal yardımlaşma” kapsamında değerlendirebiliriz.

Konuya İslam dini açısından baktığımızda, İslam’ın bütün sahalarda Müslümanların dayanışma, yardımlaşma içinde olduğu bir toplum anlayışını benimsemiş, bu toplumun da kardeşlik, merhamet, karşılıklı sevgi ve saygı temellerine oturtulması için bütün imkanların seferber edilmesini istemiş olduğunu görmekteyiz. İslam’da gündemin basında, insanın dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez tabii haklarının tamamının yani insan onurunun toplum tarafından korunması ve her türlü gelişme ve kalkınmada, insanın araç değil amaç bilinmesi vardır (Erkal, 1990). Bunun sonucu olarak İslam insana son derece önem vermiş; insanın canını, malını, namusunu, aklını ve dinini kutsal saymış ve dokunulmaz kılmıştır. Buradan şunu anlayabiliriz; bir müslümanın yaşadığı toplumda insanın bu dokunulmazları söz konusu olduğunda her türlü eksikliğin giderilmesi için gayret etmeli, bu dokunulmazlar herhangi bir tehlikeye maruz kalırsa elinden geldiğince bu tehlikeyi bertaraf etmeye çalışmalıdır. Bu da Müslümanlar arasında insanların en temel hakları bağlamında kuvvetli bir dayanışma ve yardımlaşma olgusunun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

İslam dini yardımlaşmanın üzerinde önemle durmuş, Müslümanlar her konuda birbirleriyle yardımlaşmaya teşvik edilmiştir. Bu anlamda Kur’an-ı Kerim’de sosyal yardımlaşmayı emreden ve geniş bir şekilde anlatan birçok ayet vardır.

İslam’da yardımlaşmanın en temel ilkelerini belirlemesi bakımından Maide Suresi’nin ikinci ayeti önemlidir. Bu ayette Müslümanlara iyilik ve takvada (Allah’a karşı gelmekten sakınma) konusunda birbirleriyle yardımlaşmaları gerektiği bildirilmiş,

günah ve düşmanlıkta yardımlaşmaları ise yasaklanmıştır (Maide 5/2). Bu ayetin açıklaması Kur'an Yolu Tefsiri'nde şöyle verilmiştir:

“Şüphesiz yardımlaşma ve dayanışma sosyal hayatın bir gereğidir. Ancak bu yardımlaşma hukuk ve ahlak kurallarına, insanlığın İslamiyetçe de benimsenen ortak değerlerine aykırı olmamalıdır. Hukuk ve ahlak ilkeleri gözetilmeden yapılan yardımlaşmanın İslam nazarında hiçbir değeri yoktur; aksine, İslam haksızlığa yardımı zulüm sayar ve engellenmesini emreder. Hz. Peygamber, ‘zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et’ buyurunca ‘Ey Allah’ın resulü, kardeşim mazlum ise yardım ederim, zalim ise nasıl yardım edeyim?’ diye sorulmuş, O da ‘Onu zulmetmekten engellersin, senin ona yardımın budur’ cevabını vermiştir.” (Kur'an Yolu, 2007: 208)

Bu ayetten, Müslümanların insanlığın yararına olacak her konuda yardımlaşmaları gerektiğini anlamaktayız. Ayette yardımlaşmanın iki boyutuna dikkat çekilmiştir. Bunlar, takva ve iyiliktir. Takva, yardımlaşmanın Allah’ın rızasına bakan yönünü, iyilik ise insanların rızasına bakan yönünü teşkil etmektedir. Ayete göre yardımlaşmada her iki boyutu da gözeten kimseler gerçek kurtuluşa ermiş demektir (Beşer, 1987: 37).

İslam’da yardımlaşmanın en genel anlamda sınırlarını bu ayetle çizdikten sonra Müslümanlar arasında yardımlaşmayı gerçekleştirmesi hedeflenen ibadetler ve yardımlaşmayı destekleyici nitelikte olan ahlaki tavsiyeleri incelemeye çalışalım.

Yardımlaşma kavramına sadece ekonomik bir faaliyet anlamı yükleyemsek de, diğer unsurlar incelendiğinde birçok imkanın sağlanmasının ekonomik yollarla mümkün olduğu görülmektedir. Yardımlaşmanın psikolojik unsurları da çok önemlidir ancak yoksulluk kavramında da ekonomik yetersizliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Dolayısıyla İslam’da yardımlaşmayı sağlayan unsurlar ağırlıklı olarak ekonomik bir değerlendirmeye tabi tutulacak, bununla birlikte yeri geldikçe diğer yardımlaşma türleri de vurgulanmaya çalışılacaktır.

2.6. İslam’da Sosyal Yardımlaşmayı Gerçekleştiren Başlıca İbadetler

Her ibadet ifa edilişi bakımından bireysel bir eylem olmakla beraber, bazı ibadetler toplumu direkt olarak ilgilendirir ve toplumu oluşturan fertler arasında kuvvetli bir bağ

oluşturmak suretiyle inananlar arasında bir sosyal dayanışma husule getirmeyi amaçlar. Bu bağlamda Müslümanlar arasında dayanışma tesis etmek amacıyla, Müslümanların birbirleriyle yardımlaşmaları istenmiş, bu yardımlaşma bir takım ibadetlerin farz kılınmasıyla tavsiyenin ötesine geçerek pratik uygulamalar etrafında sosyal hayata nüfuz ederek gündelik yaşamın bir parçası haline getirilmiştir.

İslam'da sosyal yardımlaşma dendiğinde ilk akla gelen zekat ibadetidir. Belli bir ekonomik seviyenin üzerine çıkan her müslümana senede bir kere belli şartlar altında kazanımlarının bir kısmını ihtiyaç sahiplerine karşılıksız olarak vermesi anlamına gelen zekat ibadeti sosyal yardımlaşmanın İslam'da hayat bulan en güzel örneğidir. Bununla birlikte yine senede bir defa gerçekleştirilen kurban ibadeti, Müslümanların en yakınlarından başlayarak paylaşma erdemi etrafında birleşmelerini sağlamaktadır. Bunlardan başka infak, sadaka, karz-ı hasen ve kefaretlar de İslam'da sosyal yardımlaşma başlığı altında ele alabileceğimiz Müslümanlara tavsiye niteliğinde olan ahlaki konulardır.

2.6.1. Zekat

Sözlükte “artma, çoğalma, temizlik, bereket, iyi hal ve övgü” anlamlarına gelen zekat kavramı, dini bir terim olarak, belirli bir malın bir kısmının, maddi karşılık beklenmeksizin Allah rızası için muayyen kişilere verilmesi demektir (Dini Kavramlar Sözlüğü, 2007: 711). Kur'an ve Sünnet'te zekat ibadeti için “sadaka” sözcüğü kullanılmış, ancak daha sonraki devirlerde sadaka, gönüllü mali ödemeleri ifade etmek için kullanılmıştır (İlmihal I, 423).

Genelde zekat, bütün toplumun sosyal refaha yönelmesi için "zenginden fakire" gelir aktarmak amacına yönelik olduğundan, çağımızın müreffeh ekonomi anlayışının asırlar önce başlayan bir uygulamasıdır. Asr-ı Saadet, Hülefa-i Raşidîn ve müteakip asırlar boyunca geniş uygulama alanı bulmuştur. İnsanı zenginlik hırsından kurtarması, zenginleri cemiyetteki aşağı gelir seviyesinde bulunan fakir ve yoksulların imdadına koşturması, servetin belirli ellerde toplanmasını önlemesi gibi içtimaî, ahlakî ve ekonomik fonksiyonlarıyla bir sosyal yardım ve sosyal adalet müessesesi görevi yapmıştır (Er, 1988).

Çok eski toplum ve medeniyetlerden beri fakirler ve fakirlik problemi mevcut olmuş, hemen bütün dinler bu mesele üzerinde durmuş, varlıklı kimseleri fakirlere yardıma çağırılmış, teşvik etmişlerdir. Ancak bütün bu nasslar teşvikten öteye geçmemiş, yapmayanlar için müeyyide getirmemiş, daha da önemlisi fakirlik problemini ortadan kaldırmayı değil, yalnızca ihtiyaçları azaltmayı ve acıları hafifletmeyi hedef almıştır. İslam'da ise daha Mekke devrinde (yani İslam'ın ilk dönemlerinde) Kur'an, fakirlik meselesine eğilmiş, yoksulları doyurmayı, gözetmeyi, onlara giyecek ve mesken teminini teşvik etmiş, ilgilenmeyenleri uhrevî ceza ile tehdit etmiştir¹. Mezkûr yardım bir lütuf, bir serbest bağış gibi telakki edilmemiş, malı olmayanın (mahrum, yolda kalmış vb.) mal sahibi üzerinde bir hakkı olarak ilan edilmiş²; ziraatçılara hasat zamanı mahsulün hakkını vermeleri emredilmiştir³. Medine devrinde ise artık Müslümanların bir yurdu, devlet ve iktidarları vardır; zekat vecibesi de bu yeni statüye uygun hale gelmiştir; ayet ve hadîslerle kesin olarak emredilmiş, hangi malların ne miktarından ne kadar ve kimlere verileceği, kimler tarafından toplanıp dağıtılacağı hakkında geniş bilgiler verilmiştir (Karaman, 2002: 117).

İslam hukukuna göre en genel anlamda zekat vermek farz, kurban kesmek vacip olacak kadar bir mala ve servete sahip olmaya zenginlik, olmamaya da fakirlik denir. Bu anlamda zengin zekat, fitre, sadaka veren, kurban kesen; fakir ise bunları alandır (Uludağ, 2001). Bu anlamda Tevbe Suresinde, “Zekatlar, Allah'ın bir farzı olarak ancak yoksulların, düşkünlerin, zekat toplama memurlarının, kalpleri İslam'a ısrandırılmak istenenlerin, kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalmışların hakkıdır.” (Tevbe 9/60) mealindeki ayet ile İslam'a göre zengin sayılan kimselerin mallarında, sayılan kimselerin hakları olduğu belirtilerek, zekat ibadetinin fakirlerin bir talebi olmaksızın, zengin kimseler tarafından bir sorumluluk olarak yerine getirilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Bu da zekatı, zenginin fakire bir lütfu olmaktan çıkarıp fakirin zengin üzerindeki bir hakkı haline getirmektedir.

İslam'a göre asgari zenginliğin ölçüsü nisap miktarı mala sahip olunmasıdır. Sözlükte “her şeyin aslı, asgari miktar, adet ve sınır” gibi anlamlara gelen nisap, dini bir terim

¹ İlgili ayetleri şu şekilde sıralayabiliriz: (Müddessir:74/38-46; Kalem: 68/19-33; Hakka: 69/25-34; Fecc:89/17-18; Mâûn:107/1-7)

² Zâriyât: 51/19-20; Me'aric: 70/19-25; İsrâ:17-26; Rûm: 39/38

³ En'am: 6/141

olarak zekat, fitre, kurban gibi ibadetler için konulan bir zenginlik ölçüsüdür. Yani nisaba, zengin olmanın asgari sınırı veya asgari zenginlik ölçüsü de denebilir. Zenginliğin asgari sınırı olan nisap, Hz. Peygamber tarafından gösterilmiştir. Buna göre Hadislerde belirlenen nisap miktarları şöyle sıralanabilir: 80,18 gram altın veya bunun tutarında para ya da ticaret malı, 40 koyun veya keçi, 30 sığır, 5 deve. Borcundan veya temel gereksinimlerinden fazla olarak bu kadar mala sahip olan kişi, dinen zengin sayılır. (Dini kavramlar Sözlüğü, 2007: 529). İslam'a göre zekat, fitre ve kurban için aranan asgari zenginlik ölçüsü aynı olmakla birlikte, zekat verme yükümlülüğü için diğer ikisinden farklı olarak, öngörülen bu nisabın üzerinden tam bir yılın geçmiş olması gerekmektedir. Bunun yanında eldeki malın sahibine gelir, kar, fayda temin etmesi yahut kendiliğinden çoğalma ve artma özelliğine sahip olması gerekir (İlmihal I, 2000: 429).

Nisap miktarından fazla altın, gümüş, nakit para ve ticaret mallarının kırkta biri (%2,5), toprak ürünlerinin doğal yollarla sulanarak (yağmur, nehir) elde edilenlerinin onda biri, el emeği ile sulanarak elde edilenlerinin yirmide biri, madenlerin ve deniz ürünlerinin beşte biri verilmesi gereken zekat miktarı olarak belirlenmiştir (İlmihal I, 2000: 441-458).

Zekatın bir senelik ihtiyaçların dışındaki mal ve paradan alınması, toplumda zenginle fakir arasında aşırı gelir adaletsizliğini asgariye indirmek için servetlerin belirli ellerde toplanmasına mani olmaktır. Bu, İslam'ın malî politikasının şu temel esasının ifadesidir: "Takı (servet) içinizden (yalnız) zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın" (Haşr 59/7). Temel ihtiyaçların karşılanmasını müdafaa eden İslam, herkes için bir geçimlik ücret, ya da yardım sağlamada sorumluluk duyan toplum kurmayı amaç edinmiştir. Servetin belirli ellerde toplanmasını önlemenin yanında zekat, paranın işletilmeyip bir tarafta biriktirilmesi ve tedavülden, yani ammenin menfaatinden alıkonulması eğilimini frenleyip, çalıştırılmayan para stoklarının yatırıma sevki için güçlü manevî bir saiktir. Bilindiği gibi bu vergi ihtiyaç fazlası sermayeden ve ziraî mahsullerden alınır. Böyle bir şartın varlığı İslam iktisadına canlılık getirecek karakterdedir. Binaenaleyh para ticarî hayatta piyasanın kanı durumundadır. Eksikliği yatırımların düşmesine, dolayısıyla işsizliğin artmasına, iç pazarlardaki mübadelenin, iç üretim ve tüketiminin azalmasına vesile olur. Ayrıca

sermayeden değil de, bazı iktisadî sistemlerde olduğu veçhile kardan alınmış olsaydı, elinde çok miktarda malı olup çalıştırmayan bir zengin zekat vermekten muaf tutulacaktı. Bu, onun için bir avantaj, ondan daha az sermayesi olup çalıştırana haksızlık olacaktı. Çünkü biri sermayesini çalıştırmadığından adeta mükafatlandırılmış, ikincisi malım çalıştırdığı için cezalandırılmış, borçlandırılmıştır. İşte böyle bir haksızlığa meydan vermemek, paranın iktisadî hayattaki gerçek fonksiyonundan alıkonulmasını önlemek ve aslî vazifesine döndürmek maksadına binaen sermayenin kendisi zekata konu olmuştur (Er, 1988).

Zekat bir ibadet olduğu için, kural olarak doğrudan mükellef birey tarafından yerine getirilir. Fakat zekatın mali yönünün de bulunması, giderek düzenli bir organizasyona ihtiyaç duyması ve kurumsallaşması, zaman içinde bu mali ibadetin büyük bir organizasyon (devlet aygıtı) tarafından yerine getirilmesini veya o aygıt tarafından denetlenmesini gerekli hale getirmiştir. Zekata “fakirin zengin bireylerin malındaki hakkı” gözüyle bakılması da zekat organizasyonuna devletin girmesinde bir etken olmuştur. Bu kurumun düzenli bir şekilde işleyişinin ancak devlet tarafından sağlanabileceği görüşü yaygınlık kazanmıştır. Bu bakımdan İslam toplumlarında, zekatı zengin bireylerden alıp hak sahiplerine dağıtma işini öteden beri devlet üstlenmiş ve böylece zekatın toplanması ve dağıtılması kamu hukukunun bir parçası olmuştur. Tarihin tanıdığı en eski devlet gelirlerinden olan vergi, tarih boyu değişik türlerde haltan toplanmış, ancak vergilerin harcandığı yerler her zaman halkın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olmamış, toplanan vergilerin ilgili kurum veya kişilerce zaman zaman suiistimal edildiği görülmüştür. Kur’an’da zekatın sarf yerleri gösterilmekle, bu tür yolsuzluklar ve usulsüzlüklerin önüne geçilmek istenmiş, zekatın dağıtımını dar görüşlü veya taraflı davranabilecek yapıdaki yöneticilerin insafına bırakılmamış, onu almaya gerçekten hak kazanan fakir ve muhtaçlar dururken, hak etmeyen fakat hırs ve tamahı yüzünden zekat mallarına göz dikenlerin ümitleri de kırılmıştır (İlmihal I, 2000: 475,477)

Kur’an, zekat verilmesi gereken kişileri şöyle sıralamıştır: “Zekatlar, Allah’tan bir farz olarak yoksullara, düşkünlere, onu toplayan memurlara, kalpleri Müslümanlara ısıdırılacaklara verilir; kölelerin, borçluların, Allah yolunda olanların ve yolda kalanların uğruna sarf edilir. Allah bilendir, hakimdir (Tevbe 9/60). Bu ayetten

anlaşıldığına göre zekat almaya hakkı olanların başında fakir ve yoksullar gelmektedir. Bunlar, ihtiyaç sahibi olup da istemekten çekinen hasta olan, bir ülkeden başka bir ülkeye hicret eden veya hiçbir şeyi bulunmayan yahut nisaba malik olmayan yoksul kimseler olarak kabul edilmişlerdir. Zekat almaya hakkı olan ikinci kesim zekat toplamak üzere görevlendirilen tahsildarlar ve bunların yanında toplanan zekatın muhasebesini yapan, teftiş işlerini yürüten ve bunların harcamasını yaptıktan sonra kontrolünü, muhasebe ve veznedarlığını yapan memurlardır. Zekattan pay alacak diğer bir sınıf da “garimin”; yani borçlu, ağır borca batmış kimselerdir. Bunlar da doğal afetlerden zarar görerek veya kasıtsız olarak adam öldürmek suçundan tazminata mahkûm olanlar veya kendi ihtiyaçları için borçlanmış olan kimselerdir. Zekattan faydalanabilecek bir diğer sınıf da “yolda kalmış” olanlardır. Bundan maksat; yola çıkmış yolcular, seyyah veya turistlerdir. Bunlar kendi ülkelerinde zengin olsalar bile, yolculukları sırasında fakirleşen kimselerdir. (Şeker, 2003: 111-125).

Zekatın en önemli fonksiyonlarından birisi de Müslüman toplumlarda kısmen sosyal güvenlik fonksiyonunu üstlenmiş olmasıdır. Kısmen diyoruz çünkü sosyal güvenliğin temelinde zekat ibadetinin mevcut olduğu kabul edilmekle beraber zekatın ne sadece bir sosyal güvenlik müessesesi olduğu, ne de İslam’da sosyal güvenliğin sadece zekatla temin edildiği söylenebilir* (Beşer, 1987: 103).

Bu noktadan hareketle, zekatın İslam’daki sosyal güvenlik tedbirlerinin başında geldiğini söyleyebiliriz. Zekat bu boyutuyla, insan hakları açısından da son derece önemli bir kavramdır. Zira günümüzde insan hakları teorisyenlerinin, “sosyal ve ekonomik haklar” olarak ifade ettikleri haklarla sağlanmak istenen hedefler, büyük ölçüde zekatın hedefleriyle örtüşmektedir. Zekat ve sadakaların toplumda başta açlık ve yoksulluğu, ayrıca yine bu kapsamda, dilenme gibi insan onurunu rencide eden davranışları ortadan kaldırmayı hedeflediği bilinmektedir. Zekat mükellefiyeti için öngörülen zenginlik kriterleri arasında, temel ihtiyaçlar kavramının kapsamına dair ölçülerin, kişinin barınma, beslenme, iş, eğitim, sağlık ihtiyaçlarını karşılama gibi haklar açısından önemli olduğu anlaşılmaktadır (Gözübenli, 2007: 326).

* Bu konuda geniş bilgi için gösterilen kaynağın ilgili başlıklarına bakılabilir.

Burada zekatin sosyal amaçları ve kamu hukukunu ilgilendiren yönlerinin, öteden beri İslam alimleri arasında, zekatin aynı mal veya gelirden devlete verilen vergiden farklı olup olmadığı; vergi ile zekatin aynı şeyin iki farklı isimlendirmesi mi, yoksa tamamıyla farklı şeyler mi olduğu konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Bu noktada zekat ile verginin birbirlerine benzemeyen ve benzeyen taraflarını şöyle açıklayabiliriz: öncelikle zekat, Allah tarafından konulmuş, Kur'an'da yazılı, kalıcı ve değişmez bir hüküm iken, vergi kanunla konulup kaldırılabilen, beşeri otoriteye dayanan bir karardır. Yine verginin miktar ve nispetleri kanunla değiştirilebilirken zekat için bu söz konusu değildir. Bir diğer farklılık ise zekat ve vergilerin sarf edileceği yerler konusundadır. Zekatı devlet tahsil etse de, bu geliri ancak koruma amaçlı elinde bulundurabilir. Ayette belirtilen yerlerin dışında dilediği mal ve hizmetlere harcayamaz. Vergi ise sosyal ve kamusal alanda istendiği gibi harcanabilmektedir.

Vergi ile zekatin benzer tarafları ise şunlardır: her ikisi de toplumsal yaşamın gereklerinden olup icabidir. Zekat da vergi de devlet tarafından tahsil edilir. Her ikisinde de mükellefler doğrudan kendilerine bir menfaat gözetmezler. Hem zekatin hem de verginin mali hedefleri yanında iktisadi ve içtimai hedefleri vardır (İlmihal I, 2000: 294-296).

Zekat bir bakıma müminler arasında bir ilişki, iletişim ve paylaşımdır. Zekat veren bir Müslüman ister istemez toplumun yoksul kesimi ile ilgi kurar, sıkıntı çeken ve ihtiyaç içinde bulunan kimseleri bulur, onları davet ederek dostluk ve akrabalık bağlarının güçlenmesini sağlar.

Burada şunu da ifade etmeliyiz: Kur'an'da zekatin zenginlerden alınıp gereken yerlere verilmesi, "Müminlerin mallarından zekat al ki, onunla kendilerini ve mallarını temizlemiş, bereketlendirmiş olasın. Zekat verenlere dua et, çünkü senin duan onlar için bir huzur vesilesidir (Tevbe 9/103-104)." Ayetiyle belirtilmiştir. Bu emre uyan Hz. Peygamber, zekatı Müslüman halktan almış, gereken yerlere dağıtmıştır. Hz. Peygamber, hayatta bulunduğu sürece zekatı, görevlendirdiği maliye memurları ve tahsildarlar aracılığı ile toplattırılmış, yine devlet eli ile bir organizasyon çerçevesinde dağıttırılmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da zekat organizasyonu aynen

devam ettirilmiştir. Kur'an ve Sünnet'in öngördüğü çerçevede, zekattan beklenen sonucu alabilmek için onun mükemmel bir organizasyona tabi tutulması son derece önemlidir. Bu mali ibadet, işlevini ancak o zaman tam olarak yerine getirebilir. Dolayısıyla çağdaş İslam alimleri bu konuya ısrarla değinmektedirler. Öyle anlaşılıyor ki zekat ibadetini yerine getirecek olan Müslümanların ilk yapmaları gereken şey, zekatın organizasyonunu sağlamaktır. Camisiz, organizasyonsuz nasıl namaz ve hac ibadetleri gereken şekilde ifa edilemezse, zekat da, organizasyonsuz, başıboş bir durumda iken beklenen sonuçları getirmeyecektir. Bu sebeple zekatların sistematik bir şekilde organize edilmesi, toplanıp gerekli olan yerlere ulaştırılması gerekir (İslam'a Giriş, 2007: 322-324).

2.6.2. Fıtır Sadakası (Fitre)

Fıtır sözlükte "orucu açmak", fitra da "yaratılış" anlamına gelir. Türkçe'de fitre şeklinde ifade edilen "fıtır sadakası" dini bir terim olarak şöyle tanımlanabilir: "Her sene ramazan bayramına kavuşan ve temel ihtiyaçlarının dışında belli bir miktar mala sahip olan Müslümanların kendileri ve velayetleri altındaki kişiler için yerine getirmekle yükümlü oldukları mali bir ibadettir" (İlmihal I ,2000: 502).

Fitre vermek, borcundan ve asli ihtiyaçlarından fazla olarak nisap miktarı mala sahip olan her müslümana vaciptir. Bunda, zekatta olduğu gibi malın artma özelliğine sahip bulunması ve üzerinden bir yıl geçmesi gibi bir şart söz konusu değildir. Bu sadakanın vacip olma zamanı Ramazan bayramının birinci günü olmakla beraber, bayramdan önce verilmesinde de bir sakınca yoktur; hatta bu daha iyidir (Dini Kavramlar Sözlüğü, 2007: 568).

Fıtır sadakası ile ilgili hadislerde Hz. Peygamber zamanında bu mali mükellefiyetin hurma, arpa, kuru üzüm gibi o dönemin yaygın gıda maddelerinden 1 sa' (ölçek) olarak ödendiği belirtilmekle beraber, yine bu dönemde buğdaydan da 1/2 sa' olmak üzere fitre verildiğini gösteren hadisler vardır. Sa' bir hacim ölçüsü birimi olup, 2.75 litreye denk gelmektedir. Klasik fıkıh kaynaklarındaki bilgi ve ölçüler böyle olmakla beraber, Ha. Peygamber dönemindeki uygulamalar dikkatlice incelendiğinde ve fıtır sadakasının mahiyeti ve gayesi de göz önünde bulundurulduğunda, günümüzde fitrenin bu gıda maddelerinden biriyle ve bu ölçülere göre ödenmesinin yeterli, hatta doğru

olmayacağı söylenebilir. Çünkü rivayetler, o dönemde bu gıda maddelerinin toplumun temel tüketim maddeleri olduğunu göstermektedir. Öte yandan fitre ile bir fakirin içerisinde yaşadığı toplumun hayat standartlarına göre bir günlük yiyeceğinin karşılanması ve onun da Müslüman toplumun üyesi olmanın hazzına ve bayram sevincine iştirak ettirilmesi hedeflenmiş olmalıdır. Bu ve benzeri mülahazalardan hareketle günümüz İslam bilginleri, fitir sadakasının tespiti konusunda iki ölçüden birinin esas alınması gerektiği görüşündedirler: 1) Hadislerde geçen gıda maddelerinin 1'er sa'ının para cinsinden ortalamasının alınması, 2) Fitre miktarı olarak, bir şahsın bir günlük normal yiyeceğini sağlayacak miktarın ölçü alınması. Bu miktarın hadislerde geçen gıda maddelerinin en ucuzunun bedelinden daha düşük olmaması da gerekmektedir. Bu usul benimsendiğinde fitre verilecek fakirin hayat şartlarına göre bir günlük gıda ihtiyacı değil, fitre veren kimsenin kendi günlük gıda tüketim ortalamasının ölçü alınması, fitrenin mana ve gayesine daha uygun olacaktır (İlmihal I, 2000: 507-509).

Zekat derecesinde önem verilen fitrenin, nisaba malik olan her müslümanın; kadın, erkek, çocuk, büyük herkesin vermesi gerekli bir ibadet haline gelmiş olması, bunun üzerinde durulması gereken bir sadaka olduğunu göstermektedir. Bayram öncesinde, fakirlerin ihtiyaçlarını karşılamalarına, muhtaç oldukları şeyleri temin etmelerine vesile olan böyle bir sadaka, insanlar arasındaki sevgi ve saygı bağlarını kökleştirmesi yönünden ehemmiyet taşımaktadır (Şeker, 2003: 135). Nitekim fitre sayesinde fakirler zenginlerin yediklerinden yeme imkanı bulmakta ve onlara karşı sevgi duyguları beslemekte, bu da bütün toplumda bir kaynaşma meydana getirmektedir. Ayrıca fitrenin bir kişi için ortalama bir günlük yiyeceğe eşit olmasından ve bayramdan önce verilmesinin daha güzel karşılandığından da anlaşılacağı gibi fitre, özellikle yoksulların bayram sevincine iştirak edebilmelerini temine yönelik bir sosyal yardım niteliğindedir. Miktarının az olması verilmesini kolaylaştırmakla birlikte, ifa edildiği zaman göz önüne alındığında toplumun kaynaşması ve sosyal dayanışma noktasında önemli bir fonksiyonu olduğu görülecektir. Diğer bir deyişle, oluşturacağı manevi dayanışma, maddi dayanışmadan çok daha etkili olmaktadır (Beşer, 1987: 131).

Tarifinde de ifade edildiği gibi, fitir sadakası, zekattan farklı olarak geniş bir mükellef kitlesi tarafından yerine getirilir. Bu sayede her Müslüman yoksul kardeşine mali

yardımda bulunmanın sevincini yaşar, devamlı bağış almanın ezikliğinden bir an için dahi olsa kurtulur (İlmihal I, 2000: 503). Fitrede nisap sadece Hanefi mezhebinde gerekli görülmüş, diğer mezheplerde ise nisaba malik olsun-olmasın her müslümanın fitir sadakası vermesi gerektiği belirtilmiştir. Bu durumda şöyle bir soru akla gelebilir: Herkes fitre verecekse, alan aynı zamanda veren de olduğuna göre bunda yoksullar lehine bir transferden nasıl söz edilebilir? Öncelikle verenler aynı zamanda alanlar değildir. Fitreyi herkes verecek, fakat sadece belli bir hayat standardının altındakiler alacaktır. İkinci olarak fitre beyan usulüne ve mükellefin kullanmakta olduğu temel gıda maddeleri ortalamasına göre hesaplanacağından, yoksullar verecekleri asgari fitreye karşılık azami fitreyi alacaklardır ki, bunlar fitrenin yoksulun lehine bir transferi ortaya çıkardığını göstermektedir (Beşer, 1987: 131).

Son olarak, zekat ve fitrenin verilemeyeceği kimseler şunlar olarak belirlenmiştir: Anababa, eş ve çocuklar. Burada şu önemlidir: Kişinin hukuken nafakasını temin etmekle yükümlü olduğu kimseler zekat ve fitreden yararlanamaz. Çünkü eğer bir kimse zekat ve fitre verebilecek ekonomik yeterliliğe sahipse, bakmakla yükümlü olduğu kişilere zaten gerekli harcamayı yapabilecek kudrettedir. Eğer onlara bakamıyorsa zekat ve fitre böyle bir kimse için vacip olmaz. Bunun dışında dinen zengin sayılanlar, Müslüman olmayanlar ve Hz. Peygamber'in yakınları zekat ve fitreden faydalanamamaktadır.

2.6.3. Kurban

Kurban kelimesi sözlükte “yaklaşmak, Allah'a yakınlaşmaya vesile olan şey” anlamlarına gelir. Dini bir terim olarak ise, ibadet maksadıyla, belirli bir vakitte, belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne göre kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder. İslam'a göre kurban kesmek, akıllı, buluğ çağına ermiş, dinen zengin sayılacak kadar mal varlığına sahip olan ve misafir (yolcu) olmayan her müslümanın yerine getirmesi gereken mali bir ibadettir (Dini Terimle Sözlüğü, 2007: 388).

Kurban ibadetinde de zekat ve fitrede olduğu gibi dinen zengin olma şartı bulunmaktadır. İslam'a göre zenginliğin ölçüsü önceki başlıklarda anlatıldığı için burada tekrar etmeye gerek görmüyoruz. Kurban ibadeti, gerek fert, gerekse toplum açısından çeşitli yararlar taşıyan mali bir ibadettir. Kurbanın ferdi boyutu, kişinin

kurban kesmekle, Allah'ın emrine boyun eğmiş ve kulluk bilincini koruduğunu canlı bir biçimde ortaya koymuş olmasıyla alakalıdır. Nitekim müminler, her kurban kesiminde Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in Allah'ın buyruğuna mutlak itaat konusunda verdikleri başarılı sınavın hatırasını tazelemiş ve kendilerinin de benzeri bir itaate hazır olduklarını simgesel bir davranışla göstermiş olmaktadır (İlmihal II, 2000: 2).

Kurban, manen Allah'a yaklaşma ümidi taşıdığı gibi, dünya için de bir yaşama, ziyafet ve sevinç işidir. Aynı zamanda Allah yolunda bir fedakarlık işidir. Kurban kesmede maddi bir imkan söz konusu olmakla beraber, fedakarlık maddi değildir. Maddeyi aşan bir fedakarlık söz konusudur. Nitekim mali bir imkana sahip olmak, İslam'da kurbanın ne sebebi, ne de gayesidir. Sadece kurban ibadetini yerine getirebilme imkanındır (Sezen, 2004: 194).

Kurban ibadetindeki temel gayenin Allah'a yakınlaşmak ve O'nun emirlerine boyun eğmek, Allah'a saygı duymak ve tam manasıyla teslimiyet, Allah'a karşı sorumluluk ve bağlılık duygusu (takva) geliştirmek olduğunu "Kurbanların ne etleri, ne de kanları Allah'a ulaşır; Allah'a ulaşan ancak takvadır (Hacc 22/37)." Ayetinden anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, kurban ibadetinin sosyal ve ekonomik birçok fonksiyonu vardır. Her şeyden önce kurban, yılda bir kere de olsa, fakir kimselerin gıda ihtiyaçlarına önemli ölçüde bir katkı sağlayarak, kaynaşmaya ve sosyal bütünleşmeye sebep olmaktadır. Bu yönüyle kurban ibadeti İslam'ın ortaya koymuş olduğu en güzel sosyal yardımlaşma örneklerinden biridir.

Kurban etinin dağıtılması konusunda İslam alimleri ekseriyetle şu taksimde karar kılmışlardır: Kurban eti üç parçaya ayrılır, bunun bir parçası kurban sahibi ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler tarafından tüketilir, ikinci parçası zengin olup olmaması gözetilmeksizin akraba, yakın ve eş-dostlara hediye edilir, üçüncü parça ise kurban kesmeyen fakir kimselere dağıtılır. Ancak bu konuda kesin bir sınırlama yoktur. Burada esas olan kurban sahibinin, kurban etinden hem yemesi, hem bu eti ikram etmesi, hem de fakirlere dağıtmasıdır (İlmihal II, 2000: 9-10).

Müslüman toplumlarda sosyal dayanışma ve yardımın en güzel örneklerinden biri olan kurban ibadeti dörde ayrılmaktadır (İslam'a Giriş, 2007: 329-331):

Uhdiye Kurbanı: Bu, Kurban Bayramı günlerinde kesilen kurbanı verilen isimdir. Kurban denilince Müslüman bir toplumda ilk akla gelen, bu kurbandır. Uhdiye kurbanı her sene Kurban Bayramı günlerinde bütün dünyada Müslümanlar tarafından yerine getirilen bir ibadettir. Bununla birlikte kutsal topraklarda hac ibadeti için toplanan milyonlarca Müslüman da burada kurban ibadetini yerine getirirler. Kutsal topraklarda kesilen yüz binlerce kurban, dünyanın değişik bölgelerindeki ihtiyaç içerisinde olan Müslümanlara gönderilmekte, bu sayede, bayram sevincine bu insanlar da ortak edilmektedir. Ayrıca bu uygulama, kurban ibadetini uluslar arası boyuta taşımakta, böylece küresel bir yardımlaşma faaliyeti gerçekleşmektedir.

Hedy Kurbanı: Hedy Kurbanı, hac esnasında veya hac ayları dışında Allah'a yaklaşmak amacıyla ya da hacda yapılan bir kusurun telafisi için kefarete olmak üzere Harem-i Şerif sınırları içinde kesilen kurbandır.

Adak Kurbanı: İster belli bir şarta bağlı olsun, ister olmasın, Allah rızası için kesilmek üzere adanan kurbandır.

Akika Kurbanı: Çocuğun doğumunun yedinci günü başındaki tüyleri tıraş edip, adını verdikten sonra Allah'a bir şükür olmak üzere kesilen kurbanı denmektedir. Bu bir şükür ifadesidir ve durumu olanlar keser; kesilmemesinde ise bir sakınca yoktur.

Kısaca özetlediğimiz kurban türlerinin hepsinin ortak toplumsal fonksiyonu, kurban etlerinin ikram edilmesi suretiyle bir sosyal dayanışma, ihtiyaç sahiplerine dağıtılması suretiyle de bir sosyal yardımlaşmanın tesis ediliyor olmasıdır. Günümüzde ulaşım imkanlarının artması ile kurban etleri uzun süre bozulmadan saklanabilmekte, imkan dahilinde dünyanın her bölgesindeki ihtiyaç sahibi Müslümanlara ulaştırılmaktadır.

2.6.4. Kefaretler

Örtmek anlamına gelen kefir kelimesinden türetilen kefarete, sözlükte kusur ve günahı örten, izale eden şey anlamına gelmektedir. Bir fıkıh terimi olarak kefarete ise, sözlük anlamına yakın olarak, oruç ve yeminin bozulmasında, zıharda, hac cinayetlerinde ve hata ile adam öldürmelerde, günahı affettirmek için meşru kılınan ibadet mahiyetindeki davranışlardır (Dini Kavramlar Sözlüğü, 2007: 369).

İslam'da Kur'an ve Sünnetle belirlenen bu kefaretlere kısaca açıklayalım (İlmihal II, 2000: 14-20):

Oruç Bozma Kefareti: Başladığı ramazan orucunu hiçbir makul ve haklı görülebilir sebep yokken, bilerek ve isteyerek bozan kimsenin durumu ağır bir kusur ve suç kabul edilmiş ve böyle kimselere, bu hatalı davranışlarından dolayı Allah'tan af dileyebilmeleri için, biri yine oruç cinsinden olmak üzere üç tür ibadetten biri kefaret olarak öngörülmüştür. Oruç bozmanın kefareti; eğer imkanı varsa bir köle azat etmek, buna gücü yetmiyorsa ara vermeksizin iki ay süreyle oruç tutmak, eğer buna da gücü yetmiyorsa altmış fakiri sabahlı akşamlı doyurmaktır. Çağımızda kölelik kalktığına göre, oruç kefaretinde ilk sırayı oruç tutma, ikinci sırayı da fakiri doyurma alır. Benzeri bir hüküm diğer kefaretlerde de söz konusudur. Köle azat etmenin kefaretlerde ilk sırayı alması, İslam'ın hürriyet ve insan haklarına verdiği önemin ve köle durumunda olan insanların hürriyetlerine kavuşması için çeşitli uygun ortam ve vesileler geliştirdiğinin açık bir delilidir.

Yemin Kefareti: Bir kimsenin yaptığı yemine riayet etmeyip yeminini bozması halinde üzerine gereken kefarettir. Yemin kefaretiyle ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulur: “Allah kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren (lağv) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz; fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da kefareti, ailenize yedirdiğinizin orta hallisinden on fakire yedirmek yahut onları giydirmek yahut da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin kefareti işte budur. Yeminlerinizi koruyunuz. Allah size ayetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz” (Maide 5/89). İslam müçtehitlerinin ortaklaşa ifadelerine göre, yeminini bozan yani Allah'ı şahit göstererek verdiği sözünde durmayan kimse kefaret olarak; ya bir köle azat edecek ya on fakiri sabahlı akşamlı doyuracak ya da on fakiri orta seviyede giydirecektir. Yemin kefaretinin sıraya uyması gerekmeden bu üç şeyden dilediğiyle ödeyebilir. İslam'ın insan hak ve hürriyetlerine verdiği önem sebebiyledir ki, köle azat etmek bunlar arasında en faziletli seçenek olarak görülmüştür. Eğer bunlara gücü yetmezse üç gün oruç tutması gerekir.

Zıhar Kefareti: Sözlükte sırt anlamına gelen zıhar kelimesi, kökü İslam öncesi dönem Hicaz-Arap toplumuna kadar uzanan bir geleneği simgeler. Cahiliye döneminde bir

erkeğin karısına “Artık sen bana anamın sırtı gibisin” demesiyle onu kendisine haram kıldığına inanılır ve bu bir nevi boşanma sayılırdı. İslam, kadının aleyhine olan bu boşanma tarzını kaldırdı. Hatta bu üslûpta bir söz söylemeyi kınadı. Bununla birlikte karısının herhangi bir uzvunu kendisine nikahı ebediyen haram olan bir kadının uzvuna benzeterek perhiz yemini yapan kimseye, kefaret ödemesi mükellefiyeti yükledi. Bu sebeple zihar kefareti, zihar yemini yapan kimsenin karısıyla tekrar bir araya gelebilmesi için ödemesi gereken kefaretin adıdır. Kur’an’da zihar yemini ve kefaretiyle ilgili olarak eski Arap örfüne de atıfta bulunulur ve mealen şöyle buyrulur: “İçinizden zihar yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar, çirkin ve yalan söz söylüyorlar. Kuşkusuz Allah affedicidir, bağışlayıcıdır. Hanımlarından zihar ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin onlarla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Buna (köle azat etmeye) imkan bulamayan kimse, temas etmeden önce aralıksız olarak iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme), Allah’a ve resulüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah’ın hükümleridir. Kafirler için acı bir azap vardır” (Mücadele 58/2-4). Ayette kefaret seçenekleri arasındaki sıraya riayetinin zikredilmesi ve orucun peş peşe tutulmasının istenmesi diğer bazı kefaret çeşitleri için de geçerli görülmüştür. Öte yandan aile mahremiyeti içinde kalan bir yanlış söz ve davranış sebebiyle bile köle azat etme, fakirlerin doyurulması gibi sosyal amaçlı ibadetlerin kefaret olarak emredilmiş olması, İslam’ın insan hürriyetine ve toplumda sosyal adaletin sağlanmasına verdiği önemin bir göstergesi olmaktadır.

Adam Öldürme Kefareti: Bir müslümanın; müslüman, zimmî veya anlaşmalı (muahid) gayri müslimi hataen (yanlışlıkla ve kaza ile) öldürmesi halinde, gereken diğer hukukî ve cezaî müeyyidelere ilave olarak kefaret ödemesi de gerekir. Öldürme kefareti, mümin bir köle azat etmek, eğer buna güç yetmezse iki ay peş peşe oruç tutmak suretiyle ödenir.

Hacda Tıraş Olma Kefareti: Hacda ihrama girip de bir mazeret (hastalık veya başında bir rahatsızlık) sebebiyle vaktinden önce tıraş olmak zorunda kalan kimsenin ödemesi gereken kefarettir. Çünkü hac niyetiyle ihrama giren kimsenin ihram süresince tıraş

olması yasaktır. Bu yasağın ihlali halinde kefarete olarak ya üç gün oruç tutmak, ya altı fakiri doyurmak, ya da bir koyun kurban etmek gerekir.

Hayızlı Kadınla Cinsi Münasebet Kefareti: Kur'an'da hayız halinin kadın için rahatsızlık ve mazeret hali olduğu, hayız süresince kocalarının onlarla cinsî temastan uzak durması gerektiği bildirilmiştir (Bakara 2/222). Hayızlı kadınla ilk günlerde kurulan cinsî münasebet için bir dinar (4,25 gr. altın) kanamanın iyice azaldığı bir dönemde yapılan cinsî münasebet içinse yarım dinar kefarete ödenmesi gerekir. Bu kefarete kocanın zorlamasıyla olmuşsa sadece ona, iki tarafın isteğiyle olmuşsa ayrı ayrı ikisine de gerekir. Cinsî temasın kasten, unutarak, haram olduğunu bilmeden veya hayız durumunu fark etmeden yapılmış olması sonucu etkilemez.

Görüldüğü üzere kefaretlere, kasten veya bilmeden yanlış bir davranışta bulunan, hata eden ve günah işleyen müslümana, tövbe ve istiğfar kapısının kapanmadığını öğretmekte fakat tekrar aynı yanlış yapmaması için de onu sosyal içerikli bir ibadete ifaya veya etkili bir nefis terbiyesine mecbur bırakmaktadır. Köle azat etme gibi, fakirleri yedirip giydirmeye gibi üçüncü şahısların yararına sosyal amaçlı ibadetlerin, ferdi hata ve günahlara kefarete sayılması İslam'ın hayata bakış açısını yansıtmaktadır. Müslümanlar bir yandan işledikleri günahları affettirmeye çalışırken, diğer yandan kefaretlere yerine getirmek suretiyle toplumsal bir fayda sağlamaktadırlar.

Kefaretlere konusudur Kur'an ve İslam açısından "yoksulluk" konusunun ne denli önemsendiğini ve ciddi çözümler ortaya konduğunu en güzel gösterecek delillerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada maddî hayatla manevî hayat iç içe girer; ibadetlerin iç boyutu, fertlerin ruhî olgunluğunu sağlarken, dış boyutu da muhtaçlara servet transferini sağlayıp, toplumun maddî refahını gerçekleştirir. Böylece vahiy, bir taraftan müntesiplerini daha sistemli, dikkatli ve duyarlı yaşamaya sevk ederken diğer yandan da, yoksul ve fakirlere her fırsatta bir yardım fonu oluşturmayı hedeflemiştir (Cebeci, 2003: 301).

2.7. İslam'da Sosyal Dayanışma ve Yardımlaşmayı Gerçekleştiren Ahlaki Davranış Örnekleri

İslam Dini, kuvvetli bir Müslüman toplum oluşturmak için Müslümanlara yardımlaşmayı ve birbirleriyle dayanışmayı tavsiye etmiş, bir takım ibadetleri de farz

kılarak bu tavsiyeleri Müslümanların gündelik yaşamlarının bir parçası haline getirmek suretiyle pratiğe dökerek geniş uygulama alanları açmıştır. Namaz, oruç ve hac gibi ibadetler Müslümanların bir araya gelmesini, birbirleriyle hem hal olup kaynaşmasını ve bu suretle Müslümanlar arasında bir sosyal dayanışmayı temin etmekte; zekat, fitre ve kurban gibi ibadetler ise Müslümanların ekonomik olarak birbirlerini desteklemesini, toplumdaki ihtiyaç sahiplerine bu suretle yardım edilmesini ve dolayısıyla Müslümanlar arasında bir sosyal yardımlaşmayı ortaya çıkarmaktadır. İslam Müslümanları sadece ibadetler aracılığı ile dayanışma ve yardımlaşmaya teşvik etmemiş, ibadetlerin dışında bir takım tavsiyelerle de Müslümanların ihtiyaç sahiplerine yardım etmelerini istemiştir. Bundan başka dinin yasakladığı ve karşılığında bir bedel koyduğu fiilleri işleyenler için de kefarete ödeme zorunluluğu getirmiş, bu kefaretlerde de toplumsal faydaları önclemiştir. Önceki başlıklarda İslam'da sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayan ibadetleri açıklamaya çalıştık. Bu başlıkta ise İslam'ın, sosyal dayanışma ve yardımlaşma bağlamında Müslümanlara bir vecibe olarak yüklediği, sadece tavsiye niteliğinde olan ahlaki davranışlardan başlıcalarını ve kefaretleri açıklamaya çalışalım.

2.7.1. Sadaka

Sadak Allah'ın rızasını kazanmak niyetiyle, karşılıksız olarak fakirlere ve muhtaçlara yardım etme, iyilik ve ihsanda bulunma demektir. Farz, vacip ve mendup (tavsiye niteliğinde olan) kısımları vardır. Zekat ve zaruret derecesinde ihtiyaç içerisinde bulunan kimselere yardım etmek farz, fitir sadakası vacip, bunların dışındaki yardımlar ise menduptur. Hz. Peygamber sadaka ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: “Güneşin doğduğu her yeni günde kişiye, her bir mafsalı için bir sadaka vermesi gerekir. İki kişi arasında adalet yapman bir sadakadır. Kişiye hayvanını yüklerken yardım etmen bir sadakadır. Güzel söz bir sadakadır. Namaza gitmek üzere attığın her adım bir sadakadır. Yoldan rahatsız edici bir şeyi kaldırıp atman bir sadakadır.” (Dini Kavramlar Sözlüğü, 2007: 568). Hadisten de anlaşılacağı üzere sadaka çok boyutlu bir kavramdır. Karşılık beklemeksizin yapılan bütün iyilikleri kapsamına almaktadır.

Sadaka, İslam'da paylaşma anlayışının en önemli göstergelerinden biridir. Sadakada tasdik manası da bulunduğu için veren kişi Allah'ı doğrulamış, onun istediği sosyal adalet ilkesinin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Sadaka sadece mala bağlı bir ibadet

olmadığı için, onun varlığı toplumun bütün fertlerini kapsamakta, sosyal bütünlüğe vesile olmaktadır.

Bununla birlikte kişinin, aile geçimini sağlamak üzere çalışması sadaka olduğu gibi, susayan bir köpeğe ya da herhangi bir hayvana su veya yiyecek vermesi de sadaka olarak görülmüştür. Bu yönüyle sadaka insan-hayat bütünlüğünü sağlayacak etkili bir unsur olarak durmaktadır. Sadaka iki kısımda değerlendirilmiştir. Biri kullanılıp tüketilen, devam etmeyen sadaka, diğeri de kalıcı olan ve devam eden sadakadır ki buna sadaka-i cariye denmektedir. Sadaka-i cariyenin en güzel örneği İslam tarihinde vakıf müessesesi olarak karşımıza çıkmaktadır (İslam'a Giriş, 2007: 325).

Kur'an-ı Kerim'de de sadaka sözcüğü her çeşit hayrı kapsayacak şekilde kullanılmıştır; dolayısıyla isteğe bağlı olarak yapılan mali yardımları olduğu kadar, verilmesi farz olan zekatı da kapsar. Çünkü Kur'an ve Sünnet'te zekat yerine sadaka sözcüğü de kullanılmıştır. Zekata sadaka denilmesinin sebebi, onun da bir nevi farz olan sadaka olmasındandır. İlk dönemlerde sadaka ve zekat adeta aynı anlamda kullanılmaktaydı. Sonraları sadaka kelimesi tamamen gönüllü olarak yapılan hayırlar için kullanılmaya başlandı. Bizim örfümüzde de artık sadaka zekattan ayrılmıştır. Normal sadaka gönüllü olarak verilirken, zekatın verilmesi mecburidir. Zekatın oranı ve muafiyeti (nisabı) bellidir; halbuki diğer sadakaların miktarı tamamen sadakayı veren kişinin arzusuna bağlıdır. Teberru, Allah'ın rızası kastedilerek yapılıyorsa, sadaka vasfını almaktadır (Ağırman, 2003: 328).

Sadaka, kelime anlamı itibariyle de doğruluk ve ihlası ifade ettiğinden sadakadan anlamamız gereken samimi bir niyetle, karşılık beklemezsizin yapılan her çeşit iyiliktir. Sadakanın sınırları o kadar geniştir ki, hayvanlara yapılan iyilik dahi sadaka kapsamında değerlendirilmiştir.

2.7.2. İnfak

Sözlükte bitirmek, yok etmek; yoksul düşmek, malı veya parayı elden çıkarmak anlamlarına gelen infak kelimesi dini bir terim olarak, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacıyla kişinin kendi servetinden harcamada bulunması, ihtiyaç sahiplerine ayni ve nakdi yardım etmesi demektir (Dini Kavramlar Sözlüğü, 2007: 317).

Dolayısıyla infak, farz olan zekatı ve gönüllü olarak yapılan her türlü harcama ve hayır da içermektedir. Nitekim sadaka, infak ve zekat sözcükleri Kur'an'da "fakirlere yapılan hayır" anlamında kullanılmıştır. Gerçekte bu eylemler aynı şeyin üç farklı yönünü ifade eder; her üçünde de gaye, muhtaçlara yardım etmektir. Şu kadar var ki, sadaka ve infak ihtiyaridir, fakat zekat, her zengin Müslümana farz olan bir ibadettir.

İnfak tabirinin geçtiği birçok ayet ve hadisin birlikte değerlendirilmesinden çıkan sonuca göre Allah'a itaat ve ibadet niyeti taşıyan, İslam'a ve Müslümanlara, hatta bütün insanlığa yardım ve fayda sağlayan her harcama Allah yolunda infak sayılmaktadır. İslam medeniyet tarihinde de böyle bir niyet taşıması şartıyla ülkenin savunması, hac hizmetleri, yoksulların desteklenmesi, okul, kütüphane, cami, yol, köprü, çeşme, bakım evi, hastane gibi hayır kurumlarının kurulması, hatta tabiatın korunup geliştirilmesine kadar, daha pek çok çeşitli hizmetler için yapılan her türlü harcama Allah yolunda infak kapsamında değerlendirilmiştir. Bununla beraber meşru alanlarda yatırım yaparak istihdam yoluyla insanların nafakalarını sağlamaya vesile olmak da infak kapsamında değerlendirilebilir. Serveti atıl bırakıp (kenz) Allah yolunda harcamayanları ağır bir dille yeren ayetler (Tevbe 9/34-35) bu hususu da kapsamaktadır. Gazali, serveti atıl bırakmak anlamına gelen ayetteki "kenz" kavramının, malı veya parayı piyasadan çekmek, bunları Allah yolunda harcamanın ise piyasaya sürmek demek olduğunu belirtmektedir. İslam anlayışına göre insanın sahip olduğu servetin asıl sahibi Allah'tır (Al-i İmran 3/180); O'nun emanet olarak verdiği bu servetten başkalarına infakta bulunmak, bir şükür ifadesidir (Nur 24/33; Hadid 57/7). Ayrıca, Kur'an'da, varlıklı Müslümanların mallarında yoksulların hakları bulunduğu da ifade edilmektedir (Zariyat 51/19). Bu durum, zenginlerin, bir özür sebebiyle çalışamayanlara veya geliri ihtiyacını karşılamayanlara yardımda bulunmalarının dini bir yükümlülük olduğunu göstermektedir. Nitekim zekatın, İslamiyetin Müslümanlara yüklediği dinî bir mükellefiyet olmasının yanı sıra, "Sana hangi şeyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: 'İhtiyacınızdan geri kalanını harcayın!'" (Bakara 2/219) ayetinde ifade edildiği gibi, insanların, Allah'ın rızasını kazanmaları için meşru ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra servetlerinden artırdıklarının tamamını toplumdaki yoksul ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak için harcamaları da istenmektedir. Diğer bir ifade ile Müslümanlardan bütün yoksul ve muhtaçların ihtiyaçları karşılanıncaya kadar

cömertçe infak etmeleri istenmektedir. Allah, servetlerini fakir ve muhtaçlar için harcayan kişilerin gayretlerinden hoşlandığını belirtirken, çevresindeki yoksul ve muhtaçlara karşı duyarsız kalanları da yermektedir (Maun 107/4-7). Böylece Kur'an Müslümanlara çeşitli vesilelerle Allah yolunda harcamada bulunmak suretiyle toplumdaki ihtiyaçlara cevap vermelerini istemektedir (Ağırman, 2003: 328-330).

Burada şunu da belirtmekte fayda var; sadaka Allah rızası için yapılan tüm iyilikleri kapsarken, infak sadece ayni veya nakdi olan mali yardımları ifade etmektedir. Dolayısıyla sadaka, mahiyeti itibariyle infakı da içine almaktadır.

2.7.3. Karz-ı Hasen

Türkçede ödünç ve borç anlamlarına gelen karz kelimesi, Kur'an'da, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla, ihtiyaç sahiplerine ödünç vermek, borç vermek anlamlarında kullanılmaktadır (Bakara 2/245; Maide 5/12; Hadid 57/11, 18; Müzzemmil 73/20). İslam'da muhtaç olanın borç alması mubah, ihtiyacı olana borç vermek ise menduptur. Karşılıksız yardım güzel bir davranış olduğu gibi, ihtiyacı olana borç ve ödünç vermek de faziletli bir davranış olarak kabul ve tavsiye edilmiştir. Ödünç, Allah rızası için yapılmalı, bir şeye karşılık olmamalı, bir menfaat şart koşulmamalıdır. Borç karşılığında sağlanan menfaat ise faizdir ve faiz islamda kesinlikle yasaktır (Dini Kavramlar sözlüğü, 2007: 361).

“İstikraz, iktiraz, ikraz, mukriz, mustakriz, mukrez, kıraz” kelimeleri aynı kökten türemiş kavramlardır. Kur'an-ı Kerim de 12 yerde bu kavramlar mecazi olarak “Allah'a güzel bir şekilde borç veren (karz-ı hasen)” anlamında kullanılmıştır. Bu kimseye de bunun kat kat fazlasının ödeneceğinden bahsedilmiştir. Bu ayetlerde, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla yapılan harcamalar da karz-ı hasen kapsamına alınmıştır. Karz-ı hasen zahirde insanlara verilirken, mecazen Allah'a verilen bir borçtur. Allah, bu borcu katında zayi etmeyeceğini ve karşılığını sevap ve mükafat cinsinden katlayarak geri döndüreceğini ilahî bir vaat olarak bildirmektedir. (Müzzemmil 73/20). (Ağmanvermez, 2005).

Karz-ı hasen, yani ihtiyacı olanlara karşılık beklemeksizin, Allah için borç vermek, İslam'ın Müslümanlar arasında öngördüğü sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın teşekkülünde en önemli unsurlardan biridir. Nitekim faiz, insanlar arasında haksız

kazanca yol açmakta ve zenginle fakirin arasındaki uçurumu derinleştirmektedirken, faizi yasaklayan İslam, ancak verilen borcun misli olarak geri alınmasını emrederek insanların ihtiyaç anında rahatlıkla borç alarak ihtiyaçlarını giderebilecekleri bir toplum oluşturmayı hedeflemektedir. Kur'an'ın karz-ı hasen kavramını faiz yasağını bildiren ayetlerden hemen sonra vermiş olması, karz-ı hasenin faize alternatif olduğunu göstermektedir. Güçsüzleri sömürme esasına dayalı, sömüren ve sömürülenlerin var olduğu toplumlarda hayat ortamı bulabilen faizin yerini, feragat ve kardeşlik duygularıyla beslenen karz-ı hasenin alması, toplumda sevgi ve bağlılık yerleştirmiş olacaktır (Beşer, 1987: 39).

BÖLÜM 3: MUHAFAZAKAR YARDIM KURULUŞLARI

3.1. Muhafazakar Yardım Kuruluşları

Toplumsal anlamda muhafazakarlığı ele aldığımızda, bu kavram, diğer anlamlarının yanı sıra bir zihniyet ve tutumun adı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda muhafazakarlığın en belirgin özellikleri, var olanın korunması, elde tutulması, değişimlere karşı durma, Allah'a inanç, rasyonelliğe karşı makuliyet, sosyal bütünleştirici olarak aile, din, devlet gibi toplumsal kurumlara önem verme, ahlaki dindarlığı yüceltme, geleneğe kuvvetle sarılma, haklardan ziyade vazife şuurunu öne çıkarma, istikrardan yana tavır takınma, geleneği, radikalliğe karşı savunma gibi refleksler şeklinde sıralanabilir. (Akdoğan, 2003: 16-26). Dolayısıyla yardım kuruluşlarını kategorize ederken bunların muhafazakar olup olmadıklarına, muhafazakarlığın temel karakteristiklerini kurumsal kimliklerinde ve faaliyetlerinde ne kadar temsil ettiklerine bakarak karar verebilmekteyiz. Aynı zamanda bu yardım kuruluşlarının, kendilerini muhafazakar olarak tanımlamaları da temel dayanaklarımızdan birisi olmuştur. Yaptığımız araştırma ve değerlendirmeler neticesinde, muhafazakar olarak nitelendirdiğimiz yardım kuruluşlarının, ağırlıklı olarak geleneksel yardımlaşma ve dayanışma müesseselerimize sıkça atıfta buldukları; özellikle dinin bütünleştirici unsurlarını yardımlaşma faaliyetlerinde çokça kullandıkları görülmüştür.

Ayrıca muhafazakarlık, tarihin imbiğinden geçmiş, zaman içinde test edilmiş ve geleneksel formlar içinde geçmişten bize tevarüs edilmiş değerlerin korunması (muhafaza) şeklinde anlaşıldığında, bundan, çok sayıda siyasi, sosyal ve kültürel yapının içinde yer aldığı değerler bütününe ve bu değerlerin sürekliliğinin anlaşılması sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu tanımda anahtar terim muhafaza değil, sürekliliği sağlamadır. Muhafaza yoluyla sürekliliği sağlanan değerler, toplumun üzerinde bir tür mutabakata vardığı ortak iyi, ortak doğru ve ortak yararlardır (Bulaç, 2007). Bu anlamda tarihimizden süzülerek gelen ve şekillenmesinde özellikle dinin önemli rol oynadığı geleneksel yardımlaşma ve dayanışma usul ve esaslarının muhafazakar yardım kuruluşlarınca korunduğu ve sürekliliğinin sağlandığı görülmektedir.

Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra sivil toplum kuruluşlarının önceki dönemlere göre hızlı bir gelişme kaydettiğini önceki bölümde aktarmıştık. 1980’li yıllardan önce de muhafazakar çevrelerin kurduğu bir çok yardımlaşma ve dayanışma derneği ve vakfı mevcutsa da, bunların genelde bölgesel faaliyet gösteren kuruluşlar olduğu görülmektedir. Ulusal ve uluslar arası anlamda faaliyet gösteren muhafazakar yardım kuruluşlarının ise 1990’lı yıllarda büyük bir gelişme gösterdiği görülmektedir. 90’lı yıllarda kurulan dernek ve vakıflar, kısa sürede faaliyetlerini ulusal ve uluslar arası boyutlarda gerçekleştirmeye başlamış, buna paralel olarak faaliyet alanları ve finans kaynakları da hızla genişlemiştir.

3.2. Muhafazakar Yardım Kuruluşlarının Genel Profili

Muhafazakar olarak tanımlayabileceğimiz yardım kuruluşları genellikle dernek ve vakıf tüzel kişilikleri altında faaliyet göstermektedir. Bu yardım kuruluşlarının tüzükleri ve kuruluş senetleri incelendiğinde, amaçları ve faaliyet alanlarının birbirlerine oldukça benzediği görülmektedir. Nitekim hemen hepsinin kuruluş amacı, ülkemizde ve diğer ülkelerde meydana gelen afet, savaş ve olağan zamanlarda ihtiyaç sahiplerine gıda, giyim, sağlık, eğitim, yakacak, kira, barınma vb. bütün hususlarda aynı, nakdi her türlü maddi ve manevi yardımda bulunmak ve toplumun menfaatine olacak her türlü faaliyeti destekleyecek çalışmalar yapmak şeklinde özetlenebilir.

Muhafazakar çevreler tarafından kurulan yardım kuruluşlarının en belirgin özelliklerinden biri, faaliyetlerini gerçekleştirirken dini kaynaklı yardımlaşma ve dayanışma unsurlarını sıklıkla kullanıyor olmalarıdır. Nitekim, muhafazakar olarak tanımlanabilecek yardım kuruluşlarının, İslam dininin sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında ortaya koyduğu ibadet ve ahlak müesseselerini faaliyetlerinde sıklıkla kullandıkları; dolayısıyla faaliyetlerini gerçekleştirirken geleneksel yardımlaşma esaslarından istifade ettikleri görülmektedir. Bu anlamda, Müslümanların yardımlaşma duygularının daha fazla açığa çıktığı İslam dinince kutsal sayılan günlerde, yapılan yardım faaliyetlerinin artması muhafazakar yardım kuruluşlarının temel karakteristiklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ramazan ayında kurulan; halka ücretsiz yemek dağıtan iftar çadırları, yine ramazan ayında gerçekleştirilen özellikle gıda paketi yardımları muhafazakar yardım kuruluşlarının

ramazan ayına özel bir önem verdiklerini göstermektedir. Kurban bayramı da bu yardım kuruluşlarının faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları dönemlerden birisidir. Bağışçılardan toplanan kurban bedelleri, yurtiçinde ve yurtdışında ihtiyaç sahibi insanların yaşadığı bölgelerde yapılan kurban kesimleri ve dağıtımları ile değerlendirilmekte, bunun için büyük çaplı organizasyonlar gerçekleştirilmektedir.

Bunlardan başka, muhafazakar yardım kuruluşları faaliyetlerinde zekat ibadetinden de oldukça fazla istifade etmektedirler. Bağışçılar, zekat ibadetini gerçekleştirmek için yardım kuruluşlarına bağıştta bulunmakta, bu kuruluşlar da bağışçılardan toplanan zekat bedellerini yine yurtiçi ve yurtdışında ihtiyaç sahibi kimselere ulaştırmaktadırlar. Muhafazakar yardım kuruluşlarının yardım faaliyetlerinde kullandığı bir diğer İslami öge de sadakadır. Bu anlamda yardım kuruluşları çeşitli dükkanlara sadaka kutuları bırakmakta, alışveriş yapan müşterilerin bu kutulara bıraktığı sadakalar belirli aralıklarla toplanmakta ve elde edilen paralar çeşitli yardım faaliyetlerinde kullanılmaktadır.

Muhafazakar yardım kuruluşları, faaliyetlerini toplumun bütün kesimlerine ulaştırmayı hedeflemekte; dolayısıyla çok sesliliği ilke olarak benimsemektedirler. Faaliyetleri incelendiğinde bu yardım kuruluşlarına toplumun her kesiminden talep geldiği ve bu kuruluşların da tüm taleplere cevap vermeye çalıştığı görülmektedir. Ayrıca bu yardım kuruluşlarının muhafazakar çevrelerce kurulmuş olması ilk bakışta sadece bu çevrelerden finanse edildiği izlenimini uyandırır da toplumun her kesiminden bağışçıların faaliyetlere destek verdiği görülmektedir.

Muhafazakar yardım kuruluşlarının bir çok proje ve faaliyette kamu kurum ve kuruluşlarıyla işbirliği yapmakta, bazılarının da BM Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC)' e üye olduğu görülmektedir. Yine muhafazakar yardım kuruluşlarından bazıları İslam Konferansı Örgütü bünyesinde 2008 yılının başında kurulan İslam Ülkeleri İnsani Yardım Platformu'nun kurucuları veya üyeleri arasında yer almışlardır. Bu yardım kuruluşları, uluslar arası faaliyetlerinde, yardım ulaştıracakları bölgelerdeki yerel menşeli sivil toplum örgütleriyle koordineli bir şekilde faaliyetlerini yürütmektedirler.

İncelediğimiz yardım kuruluşları, faaliyet ve projeler noktasında da birbirleriyle paralel bir görüntü sergilemektedirler. Eğitim, sağlık, doğal afet yaşanan bölgelere ulaştırılan acil insani yardım, gıda, giyecek, barınma gibi yardımlar muhafazakar yardım kuruluşlarının faaliyet gösterdikleri temel alanlardan başlıcalarıdır.

Muhafazakar yardım kuruluşlarının bilgisayar teknolojilerini de oldukça iyi bir şekilde kullandıklarını söyleyebiliriz. Nitekim ihtiyaç sahiplerinin tespiti, kayıt altına alınması ve yardımların sürekliliğinin sağlanması gibi konularda bilgisayar teknolojilerinden istifade edilmekte, aynı yardımlarda bağışlanan ürünler barkodlanmakta, yine bilgisayar ortamında tasnif edilerek hangi ürünün nereye ve ne zaman gönderildiği kayıt altına alınmaktadır. Bu yardım kuruluşlarının tanıtım faaliyetleri de paralellik arz etmektedir. Televizyon programları bu yardım kuruluşlarının en önemli tanıtım faaliyetlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük yardım kuruluşlarının en az bir veya birkaç televizyon kanalında yayınlanmakta olan programları vardır. Yardım kuruluşları bu programlar aracılığı ile yaptıkları yardım faaliyetlerini kamuoyunun bilgisine sunmakta, bağışçıların dikkatini çekerek ihtiyaç sahibi insanlara yönlendirilmelerini amaçlamaktadır. Yine muhafazakar yardım kuruluşlarının aynı amaçla yapılan radyo yayınları, süreli yayınları, bülten ve raporları ve yayınlanan kitapları vardır. Muhafazakar yardım kuruluşlarının tanıtım faaliyetlerinde internetin de oldukça önemli bir yeri vardır. Nitekim bütün yardım kuruluşlarının bir internet sitesi mevcuttur. Bu siteler aracılığıyla kuruluşların faaliyetlerinin tanıtımının yanı sıra bağışçıların internet üzerinden bağış yapması da sağlanmaktadır.

Muhafazakar yardım kuruluşlarının bir diğer özelliği de, kurumsal yapıları içerisinde ücretli çalışanlarından başka gönüllü çalışanları da bünyelerinde buldurmalarıdır. Bu kuruluşlar, bazı yardım faaliyetlerinde kendilerine müracaat eden gönüllülerden istifade etmekte, gerektiğinde yine bu gönüllülere ulaşarak yardım talep etmektedir.

3.2. Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği Örneği

Tam adı “Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği” olmakla birlikte “Deniz Feneri” kısaltmasını kullanan dernek, resmi olarak 1998 yılında kurulmuştur. Deniz Feneri Derneği Bakanlar Kurulu kararıyla, kamu yararına çalışan ve izin almadan yardım toplayabilen dernektir.

Tüzüğünde derneği amacı, “ülkümüzde ve diğer ülkelerde meydana gelen afet, savaş ve olağan zamanlarda ihtiyaç sahiplerine gıda, giyim, sağlık, eğitim, yakacak, kira, barınma, evlenme, yuva kurma, iş kurma, konut ve sair bütün hususlarda aynı, nakdi her türlü maddi ve manevi yardımda bulunmak ve toplumun menfaatine olacak her türlü faaliyeti destekleyecek çalışmalar yapmak” olarak belirtilmiştir. Deniz Feneri, tüzüğünde belirtilen amaç doğrultusunda, yurtiçinde ve yurtdışında hayata geçirdiği gıda, eğitim, sağlık, barınma alanlarındaki projeleriyle; kurduğu misafirhaneler, aşevleri, giyim mağazaları, yürüttüğü meslek edindirme programları ile ihtiyaç sahiplerine kapsamlı bir hizmet sunmayı hedeflemektedir.

Derneklerde iç denetim esas olduğundan, Genel Kurul tarafından seçilen Denetleme Kurulu tarafından Deniz Feneri Derneği'nin iç denetimi yapılmaktadır. Bundan başka, “Kamu Yararına Çalışan Dernek” statüsünde olan Deniz Feneri, İçişleri Bakanlığı Dernekler Denetçileri tarafından en az iki yılda bir denetlenmektedir. Deniz Feneri Derneği, faaliyetlerini ISO 9000 standardına göre sürdürmek amacıyla bir yıl boyunca süren yapılanma çalışmalarında bulunmuş, American Quality Assessors tarafından 27 Aralık 2001 tarihinde yapılan denetim sonucunda 22 Ocak 2002 tarihinde ISO 9002 Kalite Belgesi almıştır. American Quality Assessors adına özel bir yönetim ve belgelendirme değerlendirme şirketi tarafından bir yıllık periyotlarla gözetim denetimleri yapılmaktadır.

Bunlardan başka dernek, bir bağımsız denetim kuruluşunca da denetlenmektedir. Bağımsız denetim, bir kurum veya kuruluşun yapısından tamamen bağımsız olarak yürütülen, uluslararası standartlarda sertifika sahibi kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen denetim türüdür. Bağımsız Denetim ile Deniz Feneri Derneği'nin Mart, Haziran, Eylül ve Aralık dönemleri itibariyle mali tabloları Uluslararası Finansal Raporlama Standartlarına göre denetlenmekte ve her dönem için bağımsız denetim görüşü alınmaktadır.

Deniz Feneri Derneği'nin, yoksulluk ve yoksullukla mücadele konularında faaliyetlerini yoğunlaştırdığı görülmektedir. Bu anlamda dernek bünyesinde kurulan DEYAM (Deniz Feneri Yoksulluk Araştırma Merkezi) isimli birimde yoksulluk ve yoksullukla mücadele konularında araştırmalar yapılmakta, dernek faaliyetlerine yeni

açılımlar getirilmeye çalışılmaktadır. Deniz Feneri Derneği yoksulluk konulu biri 2003 yılında ve biri de 2008 yılında olmak üzere iki tane uluslar arası sempozyum düzenlemiş, bu sempozyumlarda akademisyen ve araştırmacıların yoksulluk, yoksullukla mücadele ve sivil toplum kuruluşları gibi konularda yapmış oldukları bildirimlerle kamuoyunu yoksulluk konusu etrafında bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Dernek, çalışmaları çerçevesinde bir takım yeni kavramlar da ortaya atmıştır. Bunlardan en önemlisi “yoksulluğun tüketilmesi” kavramıdır. Bu anlamda Deniz Feneri Derneği, toplumda var olan yoksulluğun, yoksulluğu üreten bütün toplumsal ve ekonomik şartların ortadan kaldırılmasına yönelik çalışma ve çabalarıyla dikkat çekmektedir.

Dernek faaliyetleri incelendiğinde Deniz Feneri Derneği'nin diğer muhafazakar yardım kuruluşları gibi, dini yardımlaşma unsurlarına sıkça atıfta bulunduğu görülmektedir. Bu anlamda dernek, İslam dininde sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın temelini teşkil eden ibadetlerden zekat, sadaka, fitre, kurban gibi ibadetler çerçevesinde bağışçılardan ayni ve nakdi yardım toplamakta, toplanan yardımları da ihtiyaç sahiplerine ulaştırmaktadır. Dernek kurban bayramlarında büyük çaplı kurban organizasyonları düzenlemekte, bağışlanan kurban bedelleri ile satın alınan kurbanlık hayvanların kesimini yurtiçinde ve yurtdışında gerçekleştirerek kurban etlerini ihtiyaç sahiplerine dağıtmaktadır. Yine Deniz Feneri Derneği İslam dininde kutsal sayılan Ramazan ayında iftar çadırları kurmakta, çeşitli gıdalardan oluşan gıda paketleri hazırlayarak ihtiyaç sahiplerine bunları dağıtmaktadır.

Deniz Feneri Derneği, 2006 yılında İstanbul'da bir araya gelen İKÖ üyesi on insani yardım kuruluşunun imza atmış olduğu İKÖ İnsani Yardım Forumu'na üye olmuş, aynı zamanda bu forumun genel sekreterliği görevini de üstlenmiştir.

Deniz Feneri Derneği'nce hazırlanan Deniz Feneri isimli program da muhafazakar sayılabilecek özel bir televizyon kanalında haftalık olarak yayınlanmaktadır. Ayrıca derneğin süreli yayınları incelendiğinde dini içerikli makale ve söyleşilerin bu yayınlarda yer aldığı görülmektedir. Bu anlamda kurban, infak, sadaka, zekat, oruç, ramazan gibi kavramlar çerçevesinde yazılmış olan yazılar göze çarpmaktadır.

Deniz Feneri Derneği yardım ve sosyal destek faaliyetlerinde toplumun her kesimine hitap etmeyi hedeflemektedir. Dernek, tüzüğünde belirtilen amaç doğrultusunda, ihtiyaç sahibi olan herkese; din, dil, ırk, cinsiyet, bölge ayırımı yapmaksızın yardım ulaştırma çabasıdadır. Bu anlamda Deniz Feneri Derneği'nin muhafazakar olması, dernek faaliyetlerinin sadece belli çevrelerde yoğunlaştığı kanısını uyandırmamalıdır. Nitekim dernek faaliyetleri incelendiğinde gerek bağışçıların, gerekse yardım alanların toplumlun her kesiminden insanlardan oluştuğu görülecektir.

Deniz Feneri Derneği'nin kamu kurum ve kuruluşlarıyla da ortak projelerde yer aldığı görülmektedir. Dernek çeşitli projelerde ilgili kamu kurum ve kuruluşlarıyla birlikte çalışmaktadır. Ayrıca Deniz Feneri Derneği yapmış olduğu başarılı çalışmalarından dolayı 2007 yılında TBMM Üstün Hizmet Ödülünü almaya layık görülmüştür.

Tablo 3: Deniz Feneri Derneği 2007 Yılı Yardımları Dağılım Oranları

Amaçları	Sayısı (Milyon YTL)	Yüzde
Nakit	10.461	%10.84
Giyim	49.818	% 51.64
Gıda	18.373	% 19.04
Eğitim	1.754	% 1.82
Sağlık	0.937	% 0.97
Diğer	15.142	%15.69
TOPLAM	96.485	%100

Kaynak: Deniz Feneri Derneği 2007 Yılı Faaliyet raporu

3.2.1. Derneğin Kuruluşu

Deniz feneri derneğinin bir kuruluş öyküsü vardır. Şöyle ki; Deniz Feneri Derneği, bir televizyon programından, onun gördüğü ilgiden ve bu ilgi sonucu sürdürülebilir hale getirilmesi zorunluluğundan ortaya çıkmıştır. 1996 yılında özel bir televizyon kanalında “Şehir ve Ramazan” isminde bir program başlar. Program, İslam dinince kutsal kabul edilen Ramazan ayının şehirde, yani İstanbul'da nasıl geçtiğini, yaşandığını konu edinir. Program büyük ilgi görür yani reytingi yüksek olur. Bir sonraki yıl ise hem programın gördüğü ilgiden hem de ‘yardımlaşma geleneğinin Ramazan ayında yükselen hamiyet, fazilet, merhamet duygusunun kanalize ve teşvik

edilmesi' amacıyla kapsamı genişletilir. Gıda ve hazır giyim toptancılarından şartlı yardım alınarak ihtiyaç sahiplerine ulaştırılır. Dağıtımlarda oluşan görüntülerin yayınlanması programa ilgiyi daha da artırır. Bu ilgi çift taraflı olarak artar. Yardım etmek isteyenlerle birlikte ihtiyaç sahipleri de programa başvururlar. Ramazan ayı bitmiştir fakat çift yönlü talep sürmektedir. Bir televizyon programı çerçevesinde bu durumun sürdürülebilirliği birçok açıdan mümkün görünmez. Çözüm; tüzel kişilik kazanılmakta bulunur ve Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği ortaya çıkar. Böylece hem alınan bağışlar hem de dağıtılan yardımlar yasal kurallar çerçevesinde daha geniş kesimlere ve büyük çapta yapılı hale gelir. Aynı zamanda yapılanlar sürdürülebilir bir nitelik kazanmış olur (Bilgili ve Altan, 2003: 71).

3.2.1. Derneğin Örgütlenmesi, Şube ve Temsilcilikleri

Dernek tüzüğünde derneğin merkezi İstanbul olarak belirtilmiş; çalışmalar, Fatih semtinde kurulan küçük bir merkezden idare edilmeye başlanmıştır. Ancak zamanla derneğe yapılan yardım (almak ve vermek isteyenlerin) başvurularının artması sonucu, 2000 yılı sonu itibarıyla İstanbul'un Zeytinburnu ilçesinde derneğin kendi imkanlarıyla tesis ettiği Genel Merkez binası (450 m²) ve Lojistik Merkezi (1000 m²) ile birlikte İstanbul'un Anadolu yakasında, Ümraniye'de, ikinci bir lojistik merkezi (3300 m²) ile hizmet vermeye başlanmıştır. Bunlardan başka, Deniz Feneri Derneği yardım çalışmalarını daha geniş kitlelere daha hızlı ulaştırmak için Ankara ve İzmir'de iki şube açmıştır. Türkiye'nin yedi bölgesinde örgütlenmeyi hedefleyen dernek, her ilde şube açma politikası yerine yardım çalışmalarını bölgesel düzeyde karşılamayı amaç edinmektedir.

Bu bağlamda dernek; 2000 yılından itibaren, 5000 m² alana sahip lojistik merkezi, misafirhanesi ve modern aşevi ile Ankara, Aksaray, Bolu, Çankırı, Çorum, Eskişehir, Karabük, Kırıkkale, Kırşehir, Konya, Karaman, Nevşehir, Niğde, Yozgat, Kayseri ve Sivas'a Ankara şubesinde hizmet vermektedir.

2003 yılında İzmir Şube adıyla Pınarbaşı semtinde faaliyete geçen Ege Temsilciliği, 9 Şubat 2008 tarihinden itibaren, 1200 m² yönetim ve lojistik merkezi ile Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Çanakkale, Denizli, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla, Uşak'taki ihtiyaç sahiplerine yönelik hizmet vermektedir.

2006 yılında İstanbul'da faaliyete başlayan Trakya Bölge Temsilciliği, 2500 m²'lik lojistik merkeziyle Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul(Avrupa Yakası), Gelibolu, Eceabat, Şanlıurfa, Adıyaman, Diyarbakır, Mardin, Batman, Siirt, Şırnak, Hakkari, Gaziantep, Kahramanmaraş, Kilis, Malatya'daki ihtiyaç sahiplerine hizmet vermektedir.

2004 yılında İstanbul Şube adıyla faaliyete geçen, 10 Şubat 2008 tarihinden itibaren de yeni kimliğiyle hizmete başlayan Marmara Temsilciliği ise, İstanbul'un Ümraniye semtindeki 3300 m² yönetim ve lojistik merkezi ve İstanbul Zeytinburnu'nda 970 m² lojistik merkezi ile Zonguldak, Kastamonu, İstanbul (Anadolu Yakası), Adana, İçel, Osmaniye ve Hatay illerine hizmet vermektedir.

2005 yılında Erzurum'da faaliyete başlayan Doğu Anadolu Bölge Temsilciliği 3312 m²'lik lojistik merkeziyle Erzurum, Ağrı, Bingöl, Erzincan, Kars, Muş, Van, Bayburt, Ardahan, Iğdır, Tunceli, Elazığ, Bitlis, Gümüşhane, Artvin illerinde hizmet vermektedir.

2006 yılında Samsun'da faaliyete başlayan Karadeniz Bölge Temsilciliği ise, 2500 m²'lik lojistik merkeziyle Samsun, Sinop, Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Amasya, Tokat illerindeki ihtiyaç sahiplerine hizmet vermektedir.

3.2.3. Derneğin Çalışma Modeli

Deniz Feneri Derneği faaliyetlerini daha verimli hale getirmek için bir sistem dahilinde çalışmaktadır. Deniz Feneri uygun yöntem ve teknolojileri kullanarak hukuk kuralları içerisinde, beklentileri hızlı bir şekilde sonuçlandırmayı, toplumsal yardımlaşma ruhunun oluşmasına ve gelişmesine öncülük ve rehberlik etmeyi hedeflemektedir. Bu amacı doğrultusunda uluslararası standartlara ulaşma çabasıdır. Dernek bu çabanın bir parçası olarak 2002 yılında ISO 9001 Kalite Belgesi'ni alarak uluslar arası standartlara ulaşma noktasında önemli bir adım atmıştır. Bununla birlikte, Deniz Feneri tarafından oluşturulan Yardım Organizasyon Programı (YOP) isimli bir yazılım vardır. Bu program, tüm kayıtların ortak bir platformda izlenilmesi ve kaydedilmesini sağlayan bir sisteme sahiptir. Bağış olarak gelen malzemenin geliş tarihi, miktarı, kimden geldiği, kullanılabilir olup olmadığı vb. bilgilerle birlikte muayene/ deneyi

yapıldıktan sonra gönderilirken kime, ne zaman, kim tarafından teslim edildiğine kadar ayrıntılı bilgiye ulaşılabilmesi kurulan bu sistem sayesinde mümkün olmaktadır.

Deniz Feneri, gönüllüleri aracılığıyla yürüttüğü “Sis.Net (Sosyal İnceleme Sistemi)” ile gerçek ihtiyaç sahiplerini tespit edip, emanet edilen aynı ve nakdi yardımları, ihtiyaç sahiplerine adaletli ve kaliteli bir hizmet anlayışıyla ihtiyaç duydukları miktar ve türde ulaştırılmasını sağlamaktadır.

Deniz Feneri, bağış yöntemlerindeki çeşitlilikle bağışçılara onlara en uygun yolu seçmeleri için imkan tanımak amacıyla 2005 yılında “Bes.Net (Banka Entegrasyon Sistemi)” isimli bir sistemi uygulamaya koymuştur. Yardımseverlerin bilgilerinin daha güvenli ve hızlı bir şekilde kaydını sağlamak için altı banka ile entegrasyon çalışmasında bulunulmuş; bu çalışmanın sonucunda oluşturulan "Bağış Ekranı" sistemiyle, sadece banka ismi verilerek bağış yapabilme kolaylığı sağlanmıştır.

Bunlardan başka, insan kaynakları yönetimi, bağış ve yardım süreçleri ayrıntılı olarak dökümanite edilmiş ve derneğin tüm faaliyetlerini gösteren prosedürler hazırlanmıştır.

Deniz Feneri Derneği, sürekli çalışanlarının yanı sıra, çalışmalarında gönüllü katkısına da önem vermektedir. Bu doğrultuda derneğin web sitesinden ya da bizzat dernek merkezine gelerek gönüllü formu dolduranlar toplantılara çağrılmakta ve ne tür katkı sağlayacakları tespit edilmektedir. Yapılan bu tespitler doğrultusunda büro, kayıt, evrak, sosyal inceleme, sayma ayırma, barkodlama, sevkıyat vb. konularda gönüllü katkısı çalışmalara katılmaktadır. Gönüllüler yapacakları işler konusunda eğitimden geçirilmekte daha sonra kendilerine görev verilmektedir.

Tüm satın alma ve satın alma işlemlerinde, tedarikçilerin seçilmesi ve değerlendirilmesi esasları belirlenerek bir satın alma süreci ile tedarikçi seçme ve değerlendirme sistemi oluşturulmuştur.

Deniz Feneri Derneği'nde uygulanan kalite sistemini yeterlilik, uygunluk ve etkinlik yönünden tarafsız bir gözle inceleme, uygulamada karşılaşılan eksiklik ve aksaklıkları tespit etme, bunlara ilişkin düzeltici faaliyetleri başlatma amacıyla gerçekleştirilen “Kuruluş İçi Kalite Denetimi” yöntemini belirlemek için, dış denetimlerin yanında kurum içi denetim mekanizması kurularak çalışır halde tutulmuştur. Bununla birlikte,

kurum çalışanlarının eğitimi sistemli hale getirilmiş ve gereksinimler periyodik olarak belirlenmiştir.

Derneğe giren her türlü malzemeler için belirlenmiş şartların yerine getirildiğini doğrulamak amacıyla muayene ve deney faaliyetleri için gerekli prosedürleri oluşturarak, giriş, kalite kontrolü, ayırma, ambalajlama, barkodlama, taşıma, depolama, muhafaza, çıkış kontrolü, sevkiyat ve teslimat koşulları ayrıntılı olarak dökümanite edilmiştir.

3.2.4. Bir Sistem Olarak Modelin İşleyişi

Deniz Feneri Derneği yardım akışını lojistik merkezleri aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bunlardan ilki olan İstanbul Zeytinburnu'nda bulunan yaklaşık 1000 m² üzerine kurulmuş, yardım malzemelerinin stoklandığı, hazırlanıp sevkiyatının yapıldığı Deniz Feneri Derneği Lojistik Merkezi, çelik raflarla 5 kat olarak yapılmıştır. Bu merkez beş bölümden oluşmaktadır: Gelen tüm malzemelerin sayım, ayırım ve barkot işlemlerinin yapıldığı sayım ayırma bölümü, barkotlanan malzemelerin saklandığı giyim ve gıda bölümlerinden oluşan stok bölümü, et ve süt ürünleri gibi gıda maddelerinin muhafaza edildiği soğuk hava deposu, stoklardan indirilen giyim malzemelerinin, cinslerine ve numaralarına göre açık raflarda ve askılarda sergilendiği giyim hazırlık reyonu, gıda kolilerinin hazırlandığı gıda hazırlama bölümü ve yardım alanlara ulaştırılmak üzere hazırlanmış malzemelerin kolilenmiş ya da paketlenmiş olarak sevkiyata hazır şekilde bekletildiği sevkiyat bölümü.

Deniz Feneri'nin çalışma modelinin işleyişini iki kısımda değerlendirilmektedir. Birincisi derneğe gelen yardımlar, ikincisi de gelen yardımların ihtiyaç sahiplerine dağıtılması. Yardımların toplanması İçişleri Bakanlığı'ndan alınan izinler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Yıllık olarak alınan izinler tekrar taleplerle uzatılmakta veya yeni gerekçelerle yinelenmektedir. Nakit bağışlar daha çok banka üzerinden yapılmakla birlikte dernek merkezinde de bağış kabul edilmektedir. Aynî bağışlar ise dernek merkezine bağışçılar tarafından getirilmekte ya da gönderilmektedir. Teslim alınan bağış malzemeleri için alındı belgesi düzenlenmekte ve bağışçıya verilmektedir. Alınan aynî bağış malzemeleri için barkod çıkarılmakta, böylelikle hem stok kayıtları takip edilmekte hem de bağışçılar gerektiğinde bağışlarını izleyebilmektedir.

Derneğin yardımları ihtiyaç sahiplerine ulaştırması ise şu aşamalarla gerçekleştirilmektedir: Yardım talep eden kişi telefonla, internet yoluyla veya bizzat giderek derneğe ulaştığında yardımdan faydalanabilmesi için gereken belgelerin neler olduğu bildirilir. Bu belgeler yardım talep edenlerle ilgili doğru bilgilerin oluşturulması için ilk adımdır. Başvuruların kolaylaştırılması için evrakların posta yoluyla gönderilmesi talep edilmektedir. Yardım başvurusunda bulunanlardan istenen evrak şunlardır: Nüfus cüzdan fotokopisi, valilik veya Kaymakamlıktan alınacak muhtaçlık belgesi, form 5 (aile bildirim belgesi), sağlık yardımı talebi var ise sağlık raporunun fotokopisi, Öğrenci belgesi, yardım talep eden kişinin sosyal ve ekonomik durumunu ve taleplerini içeren bir mektup. Gönderilen başvuru evrakı ile Yardım Organizasyon Programına (YOP) kayıt yapılarak yardım talep eden kişiler ve onlara ait bilgiler bilgisayar ortamında kayıt altına alınmakta ve her türlü gelişme kaydedilerek sürekli güncellenmektedir. Başvurular ülke genelinden hatta bazı balkan ülkelerinden de yapılmaktadır. Derneğe yapılan her türlü başvuru dikkate alınmakta ve evrak altyapısı tamamlandıktan sonra sosyal inceleme aşamasına getirilmektedir.

Yardım talep eden kişinin bilgilerinin bilgisayar ortamına aktarılmasını hızlandırmak amacıyla doldurulan, gönderilen evraklardaki bilgilerin özetinin yapıldığı bir başvuru belgesi hazırlanmaktadır. Böylece bilgisayar kullanıcısı kişinin kaydını yaparken evrakların içeriğini anlamak, gönderilen mektupları özetlemek için vakit harcamamaktadır. Başvuru özeti doldurma işi derneğe gelen gönüllülere yaptırılmaktadır. Haftalık olarak postadan alınan mektuplar için başvuru özeti o gün içinde tamamlanır ve kayıt edilmektedir. Bilgisayara kayıt işlemi ile yardım talep eden kişinin bilgileri bilgisayar ortamına aktarılarak o kişiye bir dosya açılmakta, bir aile numarası verilmektedir. Bu süreçten itibaren o kişi bu aile numarası ile takip edilmektedir. Oluşturulan dosya ile İstanbul'daki personel ve gönüllü tahkik elemanları aracılığıyla ailenin sosyal incelemesi yapılmakta, bu inceleme ile ailenin sosyal ve ekonomik durumu rapor edilmekte, aile fertlerinin öğrenim, çalışma, sağlık ve sosyal güvenceleri, ayakkabı ve beden bilgileri not edilmektedir. İstanbul dışından yapılan başvurularda sosyal inceleme mülki idareler aracılığıyla gerçekleştirilmekte, illerde valilikten, ilçelerde kaymakamlıktan ailenin durumunu inceleyip rapor etmesi istenmektedir.

Sivil Toplum Kuruluşları arasında ilk defa Deniz Feneri Derneği tarafından geliştirilen bu metotla dernek kaynaklarının daha verimli kullanılmakta olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma aynı zamanda STK ve kamu işbirliğinin önemli bir göstergesidir (Bilgili ve Altan, 2003: 75).

Sosyal incelemesi tamamlanan dosyalar Yardım Değerlendirme Komisyonunda değerlendirilerek aileye ihtiyaç duyduğu yardım, imkanlar ölçüsünde verilmektedir. Alınan kararlar ilgili birimlerce uygulanmaktadır. Ailelerin yardım süreçleri o ailenin kendi özel koşullarına göre belirlenmekte, kimi zaman tek seferlik kimi zaman da periyodik yardımlar yapılmak suretiyle ailelere yardımcı olunmaktadır.

Yardım kararlarının iş emrine dönüşmesiyle birlikte prosedürlerde belirlenen süreçler çerçevesinde yardımlar ulaştırılmaktadır. Nakit yardımlar banka yoluyla, aynı yardımlar ise hem dernek görevlileri hem de gönüllüler tarafından kişilere teslim makbuzlarıyla hediye paketi anlayışıyla ulaştırılmaktadır. Bundan amaç; yardım alan bireyi/aileyi rencide edici durumlar oluşturmaktan kaçınmaktır. Nakit yardım kararı verilen dosya sahiplerine ne kadar süreyle hangi bankadan ne miktar yardım alacağı nakit yardım bilgi formu ile bildirilmektedir.

Gıda yardımlarında beş kişilik bir ailenin bir aylık ihtiyacı esas alınırken giyim yardımlarında aile fertlerinden her kişi için duruma göre 5-7 kalem giyim malzemesi verilmektedir. Gıda yardımları her ay adrese teslim edilmekte böylelikle sürekli sosyal inceleme imkanı elde edilmektedir. Giyim ve diğer yardımlar da muhtaç kişilerin adreslerine teslim edilmektedir.

3.2.5. Derneğin Faaliyet Alanları

Deniz Feneri Derneği'nin çalışma konuları ve faaliyet şekilleri tüzüğünde detaylı olarak belirtilmiştir. Buna göre dernek, tüzüğünde belirtilen amaç doğrultusunda derneğin öne çıkan faaliyet alanlarını şöyle sıralayabiliriz:

Dernek, kimsesiz, dul, yetim, öksüz, sokak çocukları, sokakta kalmış her yaşta insanı, mültecileri, yolda kalmışları himaye eder ve her türlü ayni ve nakdi yardım yapar. Bu amaca katkı sağlayacak huzur evi, barınma evi, sığınma evi, aşevi, kesimhane, kreş,

misafirhane, çadır kentler, lojistik merkezleri, sosyal amaçlı mağazalar ve sair tesisleri kurar, işletir ve bu tür müesseselere her türlü ayni ve nakdi yardımda bulunur.

İhtiyaç sahibi Türk ve yabancı uyruklu öğrencilere yurt içi ve yurt dışı her türlü eğitim ve öğretim yardımı yapar. Ayrıca yurt, kütüphane, dersane, etüt evleri, kurs, enstitü, ilmi araştırma ve geliştirme merkezleri, her kademedeki okullar açar ve bu tür müesseselere her türlü ayni ve nakdi yardımda bulunur.

Sağlık yardımına ihtiyacı olan fakir hastaları tedavi ettirir, doğum, hastalık ve kaza hallerinde her türlü ilaç, medikal malzeme ve tedavi masraflarına katkıda bulunur. Yurt içinde ve yurt dışında tedavilerini yaptırır. Bu amaca katkı sağlayacak dispanser, klinik, doğumevi, hastane, gezici sağlık ekibi, sağlık kabini, eczane ve benzeri tesisler kurar veya kuranlara yardımda bulunur. Koruyucu sağlık hizmetleri, hasta nakli hizmetleri yapar. Sağlık alanında hizmet veren tüm kuruluşlarla müşterek çalışmalar yapar ve hizmet satın alır. Engellilere ve engellilerle ilgili kuruluşlara cihaz ve malzeme yardımında bulunur. Sahipsiz kimselere ölüm halinde cenaze kaldırma desteği sağlar.

Ülkemizde ve diğer ülkelerde meydana gelen sel, deprem, yangın, heyelan, vesair her türlü afete maruz kalan afetzedelerin ihtiyaçları olan maddi ve manevi her türlü yardımda bulunur. Bu maksatla afet hallerinde görevlendirmek üzere ekipler hazırlar ve gerekli olan ihtiyaç malzemesini hazır bulunduracak depolama faaliyeti yapar.

Fakir ve kimsesizlere sünnet, nişan, düğün gibi etkinliklerin masraflarını karşılar; ayni, nakdi vesaire yardımlarda bulunur. İhtiyaç sahiplerine gıda, giyim, temizlik malzemesi, iş kurma, yakacak, kira, barınma, konut, ev eşyası vesaire yardımlar yapar.

Derneğin amaçlarına hizmet edecek ilmî, hayrî ve ticari müesseseler, lokaller ile vakıflar kurar, ayrıca diğer gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulmuş müesseseler ve vakıflarla işbirliği yapar.

Derneğe gelir temin etmek ve/ veya tanıtım amacı ile fuarlar, kermesler, sergiler, geziler, konserler ve benzeri sosyal ve kültürel etkinliklerde bulunur veya bu tür faaliyetlere katılır.

Amaçları doğrultusunda ülkemiz ve milletimiz adına faydalı olabilecek her konuda faaliyette bulunmak üzere ülkemizdeki ve yabancı ülkelerdeki ulusal ve uluslar arası kuruluşlarla, ülkemizde ve uluslar arası alanda beraberlik ve işbirliğinde bulunur. Ulusal ve uluslar arası ilmi toplantı ve konferanslar tertipler, kongre ve konferanslara katılır, ilim adamları veya üniversiteler ile işbirliği halinde araştırmalar yaptırarak, raporlar hazırlattırır, toplumun ve ilgililerin istifadesine sunar. Faaliyet alanları ile ilgili yarışmalar düzenler, ödüller verir.

Amaçta belirtilen yardımları yazılı ve görsel yayınlar yoluyla kamuoyunun dikkatine sunar, bu insani konuya dikkat çekmek maksadı ile toplumsal dayanışmayı teşvik eden, milli ve manevi değerlere uygun basılı, sesli ya da görüntülü yayınlar yapar veya yaptırır. Ayrıca bu amaca hizmet edecek matbuat, sinema filmi, televizyon filmi, reklam filmi, tiyatro eseri, gibi kültür ve sanat faaliyetleri yapar veya yaptırır. Amacını gerçekleştirecek çalışmalarda İnternet ortamından istifade eder. Dernek adına bildiri, beyanname vererek, gazete, dergi vs. benzeri yayınlar çıkarır.

Yol, köprü, çeşme, su şebekesi, dinlenme yeri, oyun parkı, okul, sosyal ve kültürel tesisler, ibadethane vb. yapıları yaptırır ve tamir işlerini üstlenir veya yapılmasına yardımcı olur.

Dernek, çalışma alanları ile ilgili olarak Kamu kurum ve kuruluşları ile ortak projeler yapar.

3.2.6. Derneğin Proje ve Sosyal Destek Çalışmaları

Deniz Feneri Derneği, belirli süreleri kapsayan veya zaman kaydı koymaksızın sürdürülebilir nitelikte olan projeler ve doğal afet, savaş gibi nedenlerle ihtiyaç halinde olan insanlara yardımlarda bulunmaktadır. Bunlardan başka dernek çeşitli hizmet mekanları ile sürekli bir yardım faaliyeti gerçekleştirmektedir. Dernek aynı zamanda sosyal dönüşüm projeleri ile de ilgilenmektedir. Bu bağlamda Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı ile ortak hayata geçirilmiş olan tarım projesinde yoksul aileler için arıcılık, keçi, koyun, meyvecilik, sebzeçilik ve zanaat gibi meslek edindirme çalışmalarıyla dernek, yoksul ailelerin geçimlerine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Tarımsal Üretimi Geliştirme Genel Müdürlüğü ile yapılan çerçeve protokol ile bakanlığa bağlı il ve ilçe müdürlükleri, teknik imkanları ile bu projeyi desteklemektedir. Projelerin

yöneticisi olan Deniz Feneri ise projeye malzeme, eğitim, denetleme ve teknik alt yapı konularında finansman sağlamaktadır.

Derneğin Projeleri

Dernek, tüzüğünde belirtilen amaçlar ve çalışma konuları kapsamında kuruluşundan bugüne ulusal ve uluslar arası platformda birçok proje gerçekleştirmiştir. 1998-2006 yılları arasında gerçekleşen bu projelerden başlıcaları şunlardır (Faaliyet Raporu, 1998-2006):

100 Köy Projesi: Köylerdeki imkansızlıklar ve köy muhtarlarının talepleri göz önünde bulundurularak 2000-2002 yılları arasında gerçekleştirilen proje dahilinde gidilen köylerdeki mağdur vatandaşlara giysi, gıda, nakit, sağlık taraması ve ilaç yardımları yapılmıştır. Büyük şehirlerde tedavisi gereken hastalar İstanbul ve Ankara başta olmak üzere uygun sağlık merkezlerinin bulunduğu kentlere götürülerek tedavileri tamamlanmıştır. Öte yandan gidilen köylerin su, yol ve benzeri temel problemlerine dikkat çekilerek çözümü için imkanı olan vatandaşların desteği sağlanmıştır.

2000 yılında başlayan proje 2002 yılında tamamlanmış ve proje kapsamında 334 köye ulaşılarak 2156 kişiye toplam 88.874.000.000 TL nakdi, 8.108 parça gıda, 12.753 parça giyim, 2.511 parça eğitim ve 1946 parça eşya 24 tekerlekli sandalye yardımı yapılmıştır.

500 İlköğretim Okuluna Yardım Projesi: 2000-2002 yılları arasında gerçekleştirilen proje, GSMH 'den en az pay alan illerden seçilen 500 İlköğretim Okulu öğrencilerinin bilimsel ve teknolojik gelişmelerden yararlanmalarını sağlamak, internet ortamıyla dünyaya açılmalarını kolaylaştırmak ve kitap okuma alışkanlığının gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla başlatıldı. Proje çerçevesinde, gayri safi milli hasıladan en az pay alan 49 il'e yazı yazılarak valiliklerden okul isimleri istenmiş olup 39 ilden okul bildirimini yapılmıştır.

Proje, Milli Eğitim Bakanlığı ile koordineli olarak valilikler ve İl Milli Eğitim Müdürlükleriyle ortaklaşa yürütülmüştür. Proje çerçevesinde Derneğin Ankara Şubesi de, Ankara'nın 100 köy ilköğretim okuluna kitap, kütüphane ve çeşitli yardımlar ulaştırmıştır.

Proje kapsamında, 42 ildeki 335 okulda 18.315 öğrenciye 2.050 defter, 1.825 parça giyim, 354 kitaplık, 16.449 parça kırtasiye malzemesi, 8.823 kitap ve 246 ansiklopedi takımı yardımı ulaştırılmıştır.

37 İl Projesi: 2005 yılında gerçekleştirilen proje dahilinde, toplam 6.076 aileye 6 ay süreyle düzenli olarak 6.419.980.-YTL değerinde gıda, giyim, eğitim v.b. yardımlar yapılmıştır.

Hoş Geldin Bebek Projesi: 2003 yılında, Yeşil Kart sahibi ailelerin dünyaya yeni merhaba diyen bebeklerinin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Hoş Geldin Bebek adlı bir kampanya başlatan dernek, Bebek arabası, port bebe setleri, bebek giysileri, çocuk ayakkabıları, bebek bezleri, temizlik ve gıda setlerinden oluşan bir hediye paketini Yeşil Kartlı ailelere armağan etmiştir.

Proje kapsamında 115 bebeğe “Hoş Geldin” armağanı olan 313.615.000 T.L. değerindeki hediye setleri teslim edilmiştir.

2000 Öğrenci ve Ailesine Sosyal Yardım Projesi: İstanbul Valiliği ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün ile işbirliği ile 2002 yılında gerçekleştirilen proje çerçevesinde İstanbul'un tüm ilçelerinden 611 okuldan tespit edilen 1921 öğrenci ve aileleri ile birlikte toplam 10 bin 540 kişiye giysi, gıda ve kırtasiye yardımı yapılmıştır.

81 İl, 40.000 Aile Projesi: Deniz Feneri Derneği 2002 yılında başlattığı 81 il 40.000 aile projesi çerçevesinde ilk önce her ilde 500 muhtaç aileye ulaşıp ihtiyaçlarını gidermeyi hedeflemiştir. Önceden gönderilen bir dernek görevlisi ilin mülki amirleriyle irtibat kurarak sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakfının kayıtlarındaki fakir listelerinden de yararlanarak ilin gönüllüleri ve mülki idarelerin verdiği yardımcıları kısa zamanda bire bir ailelerin adreslerine giderek fert bilgilerini ve ihtiyaçlarını belirleyerek dernek merkezine bildirmektedir. Dernek merkezinde hazırlanan yardım paketleri kısa zamanda muhtaç ailenin bizzat adresine teslim edilmektedir. Her ilden tespiti yapılan ailelere gıda, giyim vb yardımlar yapılmaktadır. Bütün şubeler tarafından uygulanan proje ile bütün illere yardım ulaştırılmaktadır. Dernek proje kapsamında 2002 yılından bu yana (2006 yılı) 67.789 aileye 59.195.832 YTL tutarında yardımda bulunmuştur.

Bunlardan başka dernek, “Su Medeniyettir” isimli proje kapsamında kullanılabilir su imkanı bulamayan köylere su hattı, depo, çeşme, su kuyusu vb. hizmetleri ulaştırmaya çalışmaktadır. “Güzel Evim” adlı kampanyası ile dernek, evleri yaşanamayacak derecede kötü olan ve tamirat-tadilat yaptıramayacak durumdaki ailelerin evlerini yaşanabilir hale getirmek için çeşitli yardımlarda bulunmaktadır.

Derneğin Doğal Afet Yardımları

Başta depremler olmak üzere sel, yangın vs. gibi tüm afet hallerinde dernek ilk andan beri afetzedelerin yanında olmaya çalışmış yaraların sarılmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Bu kapsamda; İstanbul, Ankara, İzmir şubelerince 400 çadırdan oluşan, içinde yemekhane, sağlık evi, rehabilite merkezi, mescit, misafirhane, yönetim ve idare merkezi, duş kabini, WC ve çamaşırhanesi olan çadır kent malzemesi tamamıyla hazırlanmıştır. İstanbul’da yerler belirlenmiş ve tatbikat yapılmıştır.

Çadır sistemi yerine daha kullanışlı olan prefabrike Afet Evi anlayışına geçilmesi ve 575 adet afet evi olağanüstü hallerde kullanılmak üzere şube/temsilciliklerde hazır tutulmaktadır.

Derneğin bazı doğal afet yardımları şunlardır:

17 Ağustos Marmara ve 12 Kasım Düzce depremlerinde bölgeye gidilerek, depremzedelere tırlar dolusu gıda, giyim ve sağlık yardımları ulaştırılmış, ihtiyaç sahibi ailelere nakit destek sağlanarak, 500 prefabrik konut ile evsiz depremzedelerin barınma ihtiyacına cevap verilmiştir. Deniz Feneri Derneği, gönüllüleri aracılığıyla deprem bölgesinde yaşayan ve devletin hak sahibi olarak belirlediği ailelerin dışındaki felaketzedelerden seçilen yüzlerce aileye de kira, sağlık, eğitim yardımı yapmaya devam etmektedir.

2003 yılında Bingöl’de meydana gelen deprem sonrasında bölgeye ilk etapta kahvaltılık ve benzeri malzemelerden oluşan 24 ton gıda, 2 bin kişilik giysi, 750 battaniye, 150 uyku tulumu, 5 bin hijyenik ped, 6 bin 800 adet çocuk bezi, naylon branda, temizlik seti, naylon ip, mum, 300 adet ışıldak, serum, alçı, sargı malzemesi, ağrı kesiciden oluşan tıbbi malzeme, su ve süt gönderilmiştir. Bingöl’e serum, alçı, sargı malzemesi ve ağrı kesiciden oluşan tıbbi malzemelerle giden 2 ambulans ve

sağlık ekipleri de sağlık hizmeti vermiştir. Bölgeye ayrıca 30 prefabrik kurularak; bunların mağdur vatandaşlara dağıtımını gerçekleştirilmiştir.

2004 Mart ayında meydana gelen Erzurum ve Hatay sel felaketlerinde mağdur olan ailelere yaklaşık değeri toplam 537 milyar TL'yi bulan gıda, giyim, battaniye, temizlik malzemesi yardımları kısa sürede ulaştırılmıştır.

2004 Ekim ayında Bolu / Seben'de meydana gelen yangında mağdur ailelere yaklaşık 15 milyar değerinde gıda, giyim, battaniye, temizlik ve mutfak setinden oluşan yardımlar teslim edilmiştir.

2005 yılı Mart ayında Sivas Koyulhisar Sugözü Köyünde meydana gelen heyelan felaketi nedeniyle bölgeye 30 prefabrik ve 30.000 YTL değerinde yardım ulaştırılmıştır.

2006 yılı Nisan ayında Bursa'nın Mustafa Kemal Paşa ilçesine bağlı Karaköy'de çıkan yangında 130 haneli köyün yaklaşık 100 hanesi kullanılamaz hale gelmiştir. Yangını haber alan ekibimiz derhal bölgeye ulaşmış ve ihtiyaçlar belirlenmiştir. İlk etapta 600 battaniye, 300 koli gıda, su ve ekmekten oluşan yardımlarımız mağdurlara dağıtılmıştır. Ayrıca köy halkına 300 çuval hayvan yemi dağıtılmıştır.

Derneğin Meslek Edindirme Çalışmaları

Dernek, sadece yardım vermekle yetinmemekte aynı zamanda Altın Bilezik isimli projesiyle meslek eğitimleri de vermektedir. Halk Eğitim Merkezleriyle ortaklaşa yapılan çalışmalarda yoksul kişilere meslek öğretilmekte aynı zamanda mesleğinin gerektirdiği malzemeler de temin edilmektedir. Ayrıca arıcılık gibi hayvancılık projeleri de desteklenmekte, yoksul kişilere arı kovanları ve arı verilmektedir. Arıcılık yapacak kişilere eğitimleri yanında pazarlama imkanları da hazırlanmaktadır.

Bunlardan başka dernek, KOSGEB, Girişim Gelişim Ajansı ve Deniz Feneri Derneği'nin ortaklaşa yürüttüğü Girişimcilik Eğitimi Projesiyle yoksullar içinde girişimci olmaya aday kişileri ortaya çıkarmayı ve onları desteklemeyi; yoksulluk sınırındaki bireyleri kendi işini kurmaya yöneltip, girişimcilik kültürünü yaygınlaştırmayı amaçlamaktadır.

Derneğin Sağlık Hizmetleri

Deniz Feneri Derneği, kendisine başvuran kişi ya da ailelerden, sosyal güvencesi olanlara durumlarına uygun danışmanlık; gerekirse de belgelenmesi şartıyla sağlık yardımı yapmaktadır. Yeşil kart sahibi ya da değişik nedenlerle yeşil kart alamayan ailelerin sosyal durumu ise, hastalığının şiddeti göz önüne alınarak anlaşmalı sağlık kuruluşlarında ya da kamu hastanelerinde takip edilerek sonlandırılmaktadır. Tüm bu süreçlerde gerektiğinde ilaç, MR, bilgisayarlı tomografi, ultrasonografi gibi görüntüleme işlemleri, ortopedik protez, işitme cihazı, gözlük, tekerlekli sandalye, ameliyat malzemesi gibi destekler sağlanmaktadır. Deniz Feneri Derneği'ne ait ambulans ile de İstanbul içinde hasta işlemleri yürütüldüğü gibi İstanbul dışı genel yardım organizasyonlarına anlaşmalı sağlık kuruluşlarının ambulans ve sağlık personeli ile birlikte gidilmektedir. Derneğin ilaç yardımı, bağışlarla oluşturulmuş eczanesinden, eczanede mevcut değilse anlaşmalı eczanelerden satın alınarak gerçekleştirilmektedir. Derneğin vermiş olduğu bazı sağlık hizmeti örnekleri şunlardır:

Evde Sağlık Hizmeti isimli uygulamayla dernek, hasta olduğu halde hem imkansızlık hem de hastalık nedeniyle hastaneye gidememiş mağdur ailelerin ihtiyaçlarını gidermek maksadıyla evde bakım hizmeti başlatılmış, Uzman doktor ve hemşireler tarafından evlerinde muayeneleri, tahlil ve tetkik işlemleri yapılarak gerekli görülenlerin ilgili hastanelere sevkleri sağlanmıştır.

Bundan başka, ilköğretim okullarında görme sorunu olan öğrenciler belirlenmekte bunlardan da yoksul olanların tedavileri karşılanmakta gözlükleri alınmaktadır. Bu itibarla, 2006 yılı sonuna kadar 16.117 öğrenciye göz taraması yapılmıştır.

Derneğin Ankara Şubesi'nin hayata geçirdiği "Kansızlık Tarama ve Tedavi Projesi" ile yardım alan ailelerin 6 ay-6 yaş arası çocuklarına kansızlık taraması yaptırılmıştır. Proje ile 4.000 çocuğun Hemoglobin (Demir) değerlerinin doktor gözetiminde incelenmesi, teşhis ve tedavilerinin yapılması hedeflenmiştir.

Uluslararası Faaliyetleri

BM Ekonomik ve Sosyal Konsey (ECOSOC) üyesi de olan Dernek ulusal yardımlarının yanı sıra, ihtiyaç içerisinde olan insanların yaşadığı bölgelere de çeşitli

yardımlar ulaştırmak suretiyle faaliyetlerini uluslar arası boyutlarda da gerçekleştirmektedir. Deniz Feneri Derneği, 2006 yılı itibariyle ECOSOC bünyesinde Sivil Toplum Örgütlerine verilen danışman statüsüne kabul edilerek faaliyet gösterdiği alanlarda BM ile ortak çalışma fırsatı elde etmiştir

Deniz Feneri Derneği, Afrika, Asya, Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'da savaş, doğal afet, ekonomik istikrarsızlık vb sebeplerden dolayı mağdur olan insanlara yönelik çeşitli insani yardım faaliyetleri gerçekleştirmiştir/gerçekleştirmektedir. Dernek, uluslar arası yardım organizasyonlarında yardımın yapılacağı bölgedeki sivil toplum örgütleriyle ortak hareket etmekte, bölgeyi tanıyan yerel kuruluşlardan yardım almaktadır. Bu anlamda derneğin yapmış olduğu uluslararası yardım faaliyetlerinden bazıları şunlardır:

2000 yılında yaşanan kuraklık sebebiyle açlıkla karşı karşıya gelen Etiyopya'ya yaklaşık 900.000 ABD doları tutarında insani yardım yapılmıştır. Yapılan gıda dağıtımlarının yanı sıra derin kuyular açılarak içme suyu sağlanmıştır. Ayrıca 2005 yılında 30.000 USD tutarında; 2006 yılı Ramazan ayında bölgede 3000 aileye gıda dağıtımı yardım dağıtılmış, 2006 yılında da 723.250 Euro'luk insan yardım yapılmıştır. Ayrıca dernek Etiyopya'nın şaşamenni bölgesinde bir de okul inşa etmektedir. Okul yapımı için 330.000 USD'lik bir bütçe ayrılmıştır.

Birçok insanın açlık sınırında yaşadığı bir Afrika ülkesi olan Nijer için de bir ay süreli bir yardım kampanyası düzenlenmiş, bunun sonunda 16 tane tarımsal amaçlı sulama, 5 tane de içme suyu kuyusu ve 5 köyün faydalanacağı 1 tane güneş enerji sistemi ile çalışan içme suyu kuyusu açılmıştır. 1100 tane damızlık keçi dağıtımı ve 40.000 nüfuslu bir yerleşim bölgesine hitap eden Hamdara'ya sağlık ocağı inşa edilmiştir.

Endonezya yakınlarında 2004 yılı son günlerinde meydana gelen deprem ve sonrasında oluşan tsunami en fazla Ae Bölgesi'ni etkilemiş ve on binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. Dernek olarak bölgede acil yardım faaliyetleri yapılmıştır. İnsani yardımlar yanında Ae'nin geleceğine yatırım yapmak üzere eğitim alanında yatırımlar yapılmıştır. Bu anlamda, Banda Ae, İndrapuri bölgesinde bulunan okul deprem sırasında çökmüş yerine yapılması konusunda ise imkansızlıkların olduğu görüldüğünden okul yapımı işi üstlenilmiştir. Bin öğrencilik bir okul ile kız öğrenci

yurdu ve okul bahçesinde bulunan cami yeniden inşa edilmiştir. Okulda kırk öğrenci ile birlikte idarecilerin katıldığı Türkçe derslerinin yapılıyor olması oldukça önemlidir. Bundan başka, Banda Açe'ye 80 km uzaklıkta bulunan bir şehirde 200 ev yapılarak depremzedelere teslim edilmiştir. Ayrıca, Bitai Köyünde bulunan ve Tsunami sırasında yıkılan Osmanlı Camisi'nin tekrar inşasına başlanmış ve 2006 yılı itibariyle cami bitme aşamasına gelmiştir. Bölgeye ayrıca 701.000 Euro değerinde insani yardımda bulunulmuştur.

Yine bir Asya ülkesi olan Pakistan'ın kuzey bölgesinde meydana gelen deprem sonrasında 40 kadar tır ile pek çok yardım malzemesi bölgeye sevk edilmiştir. Bölgeye kışa dayanıklı 3800 kutup tipi çadır gönderilerek depremzedelerin kış şartlarından etkilenmelerinin önüne geçmek üzere çalışmalar yapılmıştır. Uluslar arası Çalışma Örgütü, Pakistan Çalışma Bakanlığı ve Derneğimiz ile ortaklaşa düzenlenen bir programla inşaat ustaları yetiştirilmiştir. Program iş garantili olarak organize edilmiştir. Dernek ayrıca Pakistan'da Hazara Üniversitesinin 3 Fakültesinin yapımını; üstlenmiştir. Yapımı devam eden Üniversite 43.000m² üzerine inşa edilmesi planlanmaktadır. Pakistan'da ayrıca 5000 aileye gıda yardımı yapılmıştır. Bunlardan başka bölgeye 2.167.070 USD tutarında insani yardımda bulunulmuştur.

Derneğin Kızılay, Genel Kurmay başkanı ve Kalkınma İdaresi ile yürüttüğü çalışma çerçevesinde Bosna Hersek'te ihtiyaç sahibi 1000 öğrenciye 181 milyar değerinde giyim, 15 adet havalı özürlü minderi, 10 havalı yatak, 16 adet tekerlekli sandalye bulunan yardımlar teslim edilmiştir.

Bir başka Balkan ülkesi olan Arnavutluk'a 320 aile için 210 000 EURO tutarında gıda, giyim, ev eşyası ve temizlik malzemesi yardımı ulaştırılmış, 900 öğrenciye giyim yardımı ve 50'şer Euro nakdi yardım, 2311 kişi için 460 000 YTL tutarında giyim malzemesi ve toplam 4100 YTL tutarında bilgisayar, yazıcı, harita gibi malzemeler gönderilmiştir.

Bulgaristan'ın Filibe Şehrinde Rodopi Ustina Köyü Ahmet Davutoğlu Dostluk ve Kardeşlik Vakfı Yurdunda eğitim gören 54 yoksul öğrenciye ayakkabı, gömlek, mont, pantolon, tişört, çorap ve takım elbiseden oluşan giyim yardımları yapılmış, Şumnu ili

Simyedova ilçesine bağlı Bya Biraq köyünde meydana gelen sel felaketinde zarar gören 50 aileye gıda evi yıkılan 10 aileye inşaat desteği verilmiştir.

Dernek, Sırbistan, Sancak – Yenipazar İslami İlimler Fakültesi'ne gelen talep doğrultusunda maliyeti 214.367 Euro'yu bulan bir ek bina inşaatına başlamıştır.

Deniz Feneri Derneği, yıllarca devam eden Azeri- Ermeni savaşı sonrası ülkenin iç bölgelerine göç ederek mahrumiyet içerisinde yaşayan 6500 aileye gıda, 2700 aileye ise gıda ve sttozu, 3000 adet oyuncak, 200 tekerlekli sandalye, 2000 kırtasiye seti, 500 battaniye, kumaş ve hasta yatağı yardımı ulaştırmıştır.

Dernek Filistin'de 2000 aileye gıda yardımı yapmış, Filistin'in savaştan en çok etkilenen güney bölgesinde bulunan Nasser Hastanesinde uygulama maliyeti 400.000 Euro'yu bulan Travma ve Acil Cerrahi Merkezi kurulmasına başlamıştır. Ayrıca Filistin'e 5 adet ambulans alınması planlanmaktadır.

3.2.7. Derneğin Tanıtım Faaliyetleri

Deniz Feneri Derneği, yaptığı yardım çalışmalarını, projelerini, araştırma ve analizlerini kamuoyunun bilgisine sunmak ve yaptığı yardım faaliyetlerine katılımın artışını sağlamak amacıyla yazılı, işitsel ve görsel materyalleri kullanmak suretiyle çeşitli tanıtım faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Bunlardan en önemlisi özel bir televizyon kanalında haftada bir yayınlanan “Deniz Feneri” isimli programdır. İlk olarak 1997 yılında seyirci karşısına çıkan Deniz Feneri TV Programı ihtiyaç sahiplerini göstererek insanların yardımseverlik duygularını harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla programda ihtiyaç sahiplerine yardım etmek isteyenler yayın esnasında telefonla katılarak yardım edebildikleri gibi, daha sonra bizzat derneğe başvurarak da yardım edebilmektedir. Program, ihtiyaç sahipleri ile yardım etmek isteyenleri buluşturması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca programda Deniz Feneri Derneği'nin faaliyetlerinden, ulusal ve uluslararası projelerinden haberlere yer verilmektedir.

Derneğin, Deniz Feneri isimli bir de dergisi vardır. 3 aylık periyotlarla yayınlanan Deniz Feneri Dergisi'nde aktif projelerle ilgili detaylar, yapılan etkinlikler, haberler; bilimsel ve sosyolojik araştırmalar, yardım alanlar, bağış yapanlar ve gönüllülerle ilgili

röportajlar, haberler yer almaktadır. İlan bedelleri ve sponsor firmaların katkılarıyla yayınlanmakta olan Deniz Feneri Dergisi, bağışçılara, gönüllülere, siyasi protokole, medya kuruluşlarına ücretsiz olarak ulaştırılmaktadır. Ayrıca dernek faaliyetleri, 8 ulusal radyo ve 33 ilde yerel radyolar aracılığıyla kamuoyuna aktarılmakta, yardımseverler projelerden haberdar edilmektedir. Derneğin en önemli tanıtım materyallerinden biri de internettir. Dernek internet sitesinde oldukça detaylı bilgilerle kurumsal yapısını ve faaliyetlerini tanıtmakta, ayrıca internet üzerinden bağış kabul etmektedir. Bununla birlikte dernek birçok internet sitesinde görsel tanıtım yapmaktadır.

Bunlardan başka dernek, tanıtım CD'leri, televizyon, gazete ve billboard reklamları ile de tanıtım faaliyetlerini geniş kitlelere ulaştırmaktadır. Derneğin tüm tanıtım faaliyeti giderleri sponsorlar tarafından karşılanmaktadır.

3.2.8. Deniz Feneri Yoksulluk Araştırma Merkezi (DEYAM)

Deniz Feneri Derneği'nin Haziran 2003'de gerçekleştirdiği Yoksulluk Sempozyumunun ardından, sempozyumda alınan kararlar uyarınca, 2003 yılında Türkiye'de sivil toplum ve akademi işbirliğinin geliştirilmesi için kısa adı DEYAM olan Deniz Feneri Yoksulluk Araştırmaları Merkezi'nin kurulmasına karar verilmiştir. DEYAM, sempozyuma katkıda bulunan bilim insanlarından oluşan Akademik Danışma Kurulu'nun yaptığı değerlendirmeler sonunda yoksulluk konusunda bilimsel çalışmalar yapmak üzere kurulmuştur.

DEYAM, yaptığı çalışmalarla Deniz Feneri'ne de faaliyetlerinde açılımlar sağlamakta, ayrıca yapılan çalışmalar kamuoyu ile paylaşılarak yoksulluk konusuna insanların dikkati çekilerek çözüm yolları aranmaktadır.

Deniz Feneri Yoksulluk Araştırmaları Merkezi bünyesinde, yoksulluk sahasındaki bilgilerin toplandığı, ilgi ve çalışma alanı “yoksulluk” olan araştırmacılar için kaynak oluşturacak kapsamlı bir bilgi merkezi oluşturmak için 2006 yılında çalışmalarına başlayarak bir kütüphane açmıştır. Kütüphanede yoksulluk ve yoksullukla ilişkilendirilebilecek tüm bilim dalları ile ilgili Türkiye'de ve dünyada yayınlanmış her türlü çalışmanın (kitap, makale, tez, rapor vb.) tespiti ve mümkün olduğunca bir nüshasının (basılı ya da elektronik) temin edilmesi amaç edilmektedir.

Temel amacı yoksullukla mücadelenin ve yoksulluğun toplumsal aktörlerine ilişkin bilimsel araştırmaları desteklemek, bilimsel çalışmalarda bulunmak ve politika ve çözüm önerileri üretmek olan DEYAM; yoksulluk, sosyal dışlanma, sivil toplum, yardımlaşma, sosyal politika, yoksullukla mücadele konularındaki Yüksek Lisans ve Doktora düzeyindeki çalışmalara ve projelere maddi ve bilimsel destek vermektedir.

3.3. İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı (İHH) Örneđi¹

Tam adı, İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı olan İHH, vakıf senedinde isimleri yazılı mütevelli heyet üyelerinin bağışladıkları toplam 15.500 (on beş bin beş yüz) Alman Markı ile 1995 yılında İstanbul’da kurulmuştur.

Kuruluş senedinde vakfın temel amacı; “Nerede olursa olsun sıkıntıya düşmüş, felakete uğramış, savaş, tabi afet vb. sebeplerle mağdur olmuş, yaralanmış, sakat kalmış, aç ya da açıkta kalmış, zulme uğramış bulunan tüm insanlara gerekli insani yardımı ulaştırmak ve bu insanların temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmemesi için gerekli tüm girişimleri yapmak” olarak belirtilmiştir.

İHH, misyonunu; “yeryüzünde adaletin hakim olması, iyiliğin her yere yayılması ve kötülüğün önlenmesi için kardeşlik bilinciyle nerede olursa olsun muhtaç ve mazlum tüm insanlara ihtiyaç duydukları insani yardımı ulaştırarak onurlu bir yaşam sunmak, insanı yardıma muhtaç hale getiren ve mazlum eden her türlü politika ve faaliyetleri önlemek üzere tüm insanların temel hak ve hürriyetlerinin ihlal edilmemesi için gerekli çalışmaları yapmak ve iyiliği her zaman her yerde yaşatmak olarak ortaya koymuştur. Vakıf bu anlamda yurtiçi ve yurtdışında değişik alanlarda insani yardım faaliyetleri yapmaktadır. Burada öne çıkan, mağdur ve mazlum olan tüm insanlara ihtiyaç duydukları insani yardımın ulaştırılmasının amaçlanıyor olmasıdır. Vakıf faaliyetlerinde din, dil, ırk, cinsiyet ayırımı yapmaksızın bütün insanları hedef kitle olarak görmektedir.

İHH adından da anlaşılacağı üzere insan hakları konusunda büyük önem vermektedir. Bu anlamda vakıf insan hakları ihlallerine de tepki göstermekte, değişik şekillerde kamuoyunun ilgisini yaşanan insan hakları ihlallerine çekmeye çalışmaktadır. Vakıf bu

¹ Bu bölüm hazırlanırken İHH Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Sn. Hüseyin Oruç ile 26.04.2008 tarihinde İHH genel merkezinde yapılan mülakattan istifade edilmiştir.

amaçla basın açıklamaları, fotoğraf sergileri, dergi yazıları gibi yollarla toplumu yaşanan insan hakları ihlalleri hakkında bilgilendirmekte ve mağdur olan insanlar için gereken desteği sağlamaya çalışmaktadır.

İHH Vakfı'nın süreli yayınlarından olan Düşünce Gündem Dergisi de Türkiye'de ve diğer ülkelerde gündemi takip ederek insan hakları, düşünce özgürlüğü, demokratik yaşam, özgürlükler, küreselleşme, yoksulluk, sivil toplum vb. konularda analiz ve değerlendirmeler yapılarak bu anlamda yaşanan olumlu ve olumsuz gelişmeler kamuoyunun gündemine taşınmaktadır. Vakfın yayınları incelendiğinde özellikle savaş ve işgaller sonucu mağdur olan insanlarla ilgili yazıların yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ayrıca vakfın, Filistin, Çeçenistan ve son dönemde de Irak'taki duruma özel bir önem atfettiğini söyleyebiliriz. İHH'nın süreli yayınlarında dini referanslar da sıklıkla kullanılmaktadır. Bu anlamda zekat, sadaka, oruç, din kardeşliği gibi konularda makale ve değerlendirmelere yer verilmektedir.

İHH da diğer muhafazakar yardım kuruluşları gibi, yardım faaliyetlerinde dini unsurlara sıkça atıfta bulunmaktadır. Bu anlamda vakıf İslam'daki zekat ve kurban gibi ibadetlerin gerçekleştirilmesi noktasında bir köprü vazifesi görmekte, ibadeti gerçekleştirenler ile ibadetin sonuçlarından faydalananlar arasına bir aracı görevi görmektedir. Bundan başka İHH ramazan ayına özel bir önem vermekte, ramazan ayında gezici bir aşevi ile ülkemizin değişik bölgelerinde ihtiyaç sahibi insanlara iftarlık yemek dağıtmaktadır. Vakıf dükkanlara bıraktığı sadaka kutuları aracılığıyla da yardım toplamaktadır. İHH Vakfı'nın çalışma ilkesi olarak, mazlumun sesi olmayı, sömürünün olmadığı adil bir dünyanın yeniden inşasına katkıda bulunmayı, emaneti en uygun şekilde kullanmayı ve şeffaf olmayı belirlemiştir. Vakfın bunlardan başka göze çarpan bir diğer çalışma ilkesi de Din, dil, ırk, mezhep, ayrımı yapmadan herkese yardım etmek şeklinde ifade edilmektedir. Nitekim vakıf yetkililerince belirlenen ihtiyaç sahibi bölgelerde yaşayan herkese; din, dil, ırk, cinsiyet gibi ayırımlara gidilmeksizin insani yardım ulaştırılmaktadır.

İHH'nın uluslar arası üyelikleri de vardır. Bu bağlamda İHH, İslam Dünyası STK'lar Birliği ve Humanitarian Forum üyesi, BM ECOSOC'un da danışman statüsünde

üyesidir. Vakıf yurtiçinde de Türkiye Gönüllü Teşekküller Vakfı (TGTV) üyeliğine sahiptir.

İHH Vakfı, gerçekleştirmiş olduğu başarılı faaliyetler ve projeler neticesinde bazı ödüllere layık görülmüştür. Bunlar: 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından verilen kaynaklarını amaçları doğrultusunda en iyi kullanan vakıf ödülü, 2006 yılında yine Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından verilen en iyi proje ödülleri (Projeler: Aşiyana Yetimhanesi – Pakistan, Kadın Eğitim Enstitüsü – Somali, Mobil Hastane - Irak) ve 2007 yılında başarılı çalışmalarından dolayı TBMM Üstün Hizmet Ödülü'dür.

İHH İnsani Yardım Vakfı'nın 2007 yılı ayni ve nakdi yardımlarının genel toplamı aşağıda gösterilmiştir¹:

Tablo 4: İHH Vakfı'nın 2007 Yılı Yardımlarının Alanlara Göre Dağılımı

Alan	Tutar (Milyon YTL)	Yüzde
Eğitim	2.3	% 10
Sağlık	2.7	% 11
Sosyal Yardım	14.3	% 63
Kültürel Faaliyet	0.248	% 1
Diğer	3.7	% 15
TOPLAM	23	% 100

Kaynak: İHH Vakfı Yıllık Harcama Raporu (2007)

3.3.1. İHH'nin Kuruluşu

Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesinden hemen sonra 1992 yılının Mayıs ayında başlayan Sırp-Boşnak savaşı kısa süre içerisinde ülkenin her tarafına yayılır. Sırp-Boşnak hızlı bir şekilde "etnik temizlik" yapmaya başlarlar. Her yaş grubundan masum siviller katledilirken, tarihi ve kültürel birçok eser de yerle bir edilir. Bosna Hersek'te yaşananlara duyarsız kalmak istemeyen dünyanın değişik bölgelerinden sağduyu sahibi gönüllüler, çeşitli şekillerde bölgeye insani yardım ulaştırma gayretine girerler. Bölgede yaşananlar Türkiye'yi de çok yakından ilgilendirmekte ve savaşın etkisi etnik, dini, tarihi, ekonomik vb. sebeplerden dolayı Türkiye'ye de yansımaktadır.

¹ 2007 yılı kurban yardım bedelleri 2008 yılı harcama raporuna aktarıldığından burada görülmemiştir.

Türkiye'den de bir gurup gönüllü Bosna Hersek'teki savaş mağdurlarına acil insani yardım için bir araya gelerek bireysel olarak çalışmalara başlar. Savaşın acılarını hafifletebilmek, çaresiz insanlara umut olabilmek için savaş bitene dek bu çalışmalar aralıksız sürdürülür. Bosna Hersek'teki savaş devam ederken, bir başka coğrafyada Çeçenistan'da savaş patlar. Bölgedeki Rus-Çeçen savaşı de Balkanlarda olduğu gibi birçok insanın savaş mağduru olmasına yol açar. Bosna'dakine benzer sebeplerden dolayı Türkiye bu savaştan da etkilenmektedir. Çeçenistan'daki savaş mağdurlarına da acil insani yardım ulaştırılmak istenmekte, ancak gönüllü çalışmalar yetmemekte daha organizeli işler yapabilmek için bir çatı altında toplanmak gerekmektedir. İşte Bosna savaşıyla beraber hızlı bir şekilde çalışmalara başlayan ve bu çalışmalarını Çeçenistan savaşında da sürdüren gönüllüler 1995 yılında bir araya gelerek İnsan Hak ve Hürriyetleri ve İnsani Yardım Vakfı'nı kurarak kurumsal hale gelirler.

3.3.2. Vakfın Örgütlenmesi

İHH'nın, genel merkezi İstanbul'da olup, yurtiçinde ve yurtdışında bir şubesi bulunmamaktadır. Vakıf, yardım faaliyetlerini daha kontrollü bir biçimde gerçekleştirmek için şube açmama politikasını benimsemiş, tüm faaliyetlerini tek merkezden idare etme yolunu seçmiştir. İHH, yurtdışındaki faaliyetlerini, ihtiyaç sahibi bölgelerdeki yerel STK'lar aracılığı ile, yurtiçindeki faaliyetlerini ise İHH bünyesinde kurulmuş olan yerel yardım dernekleri aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu anlamda yirmi ilde kurulmuş olan yardım derneği bulunmaktadır. Bu yardım dernekleri, İnsani Yardım Derneği (İYD) adıyla kurulmakta, kurulduğu ilin ismini ön ad olarak almaktadır (Sakarya İnsani Yardım Derneği gibi). İnsani Yardım Dernekleri İHH ile imzalanan bir sözleşme neticesinde kurulmakta, dernekler çalışmalarını bu sözleşme çerçevesinde sürdürmektedirler. Bu anlamda İnsani Yardım Derneklerinin, yerel faaliyetleri yöneticilerinin inisiyatifine bırakılmış, ulusal veya uluslar arası faaliyetlerinde ise İHH ile çalışılması zorunluluğu getirilmiştir. İnsani Yardım Derneklerinin denetimi de İHH genel merkezi tarafından yapılmaktadır.

İHH, yerel yardım faaliyetlerini daha organize bir şekilde yapabilmek için İYD'lerin kurulmasına öncelik vermiştir. Vakıf, yurtdışındaki yerel STK'ların buldukları bölgelerde güçlendirilmesi amacı yurtdışında şube açma politikası yerine bu STK'ların

örgütlenmelerine yardımcı olma politikasını benimsemiştir. Bu anlamda İHH, diğer ülkelerde de sivil toplum bilincinin gelişmesi noktasında hizmet vermektedir.

3.3.3. Vakfın Çalışma Sistemi

Vakıf genel olarak bölgesel anlamda yardımlar yapmaktadır. İHH yetkilileri tarafından tespit edilen ihtiyaç sahibi bölgelere, bağışçıların yaptığı yardımlar ulaştırılmakta, yardım malzemeleri ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. İHH bireysel yardım talebi (çok istisnai durumlar hariç) almamaktadır. Vakıf ihtiyaç sahibi insanları tespit etmekten ziyade ihtiyaç sahibi bölgeleri tespit ederek ihtiyaç duyulan yardımları bu bölgelere ulaştırmaktadır. İHH'ya yardım akışı ise çeşitli yollarla gerçekleşmektedir. Bu anlamda bağışçılar vakfa nakdi yardımda bulunabilmekle birlikte, gerekli olan ihtiyaç malzemelerini bağışlamak suretiyle aynı yardımda da bulunabilmektedir. Bağışçılar bağışlarını bir kampanya dahilinde yapabildikleri gibi, herhangi bir yardım faaliyetinde kullanılmak üzere, kullanılacağı yeri vakfın inisiyatifine bırakarak da yapabilmektedirler.

3.3.4. Vakfın Faaliyet Alanları

Vakıf; sosyal destek, eğitim, kültür ve sağlık alanlarında faaliyet göstermektedir. Vakıf sosyal destek mahiyetinde ihtiyaç sahiplerine gıda yardımları (acil gıda programları, kurban programı, ramazan kumanya ve iftar dağıtım çalışmaları, gezici ve geçici aşevleri, sürekli ihtiyaç bölgelerinde gıda dağıtım vb.) ile Barınma ve Giysi Yardımları (prefabrik köy, çadır kentler, yıkılan evlerin yeniden inşası, zarar görmüş evlerin tadilatı, ihtiyaç sahiplerine sürekli giysi dağıtım vb.) yapmaktadır.

Vakfın diğer sosyal destek çalışmaları ise yetim yardım programları (yetimhane kompleksi inşa ve işletmeleri, savaş, deprem ve sair sebeplerle yetim kalan çocukların gıda, giyim, eğitim, sağlık, barınma vb. ihtiyaçlarının karşılanması vb.) ile iş-meslek edindirme projeleri (ailelere balıkçı tekneleri, çiftçilik, marangozluk, terziilik, boyama, nakış vb. meslek edindirme kursları, ailelere motor taksiler, kadın gelişim enstitüleri vb.) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca vakıf, ihtiyaç olan yerlerde su kuyularının açılması ve su kanallarının inşası faaliyetlerini de gerçekleştirmektedir.

İHH, eğitim yardımı çerçevesinde, eğitim tesis ve altyapı yardımları (kreş, ilköğretim kurumu, lise, üniversite, enstitü, gençlik merkezi ve benzer farklı tür ve düzeylerde

eğitim kurumu inşa ve / veya tadilatı; fen laboratuarı, bilgisayar laboratuarı, kütüphane, spor salonu ve benzeri eğitim birimi inşa ve / veya tadilatı vb.) yapmaktadır. Ayrıca ihtiyaç içerisindeki öğrencilere eğitim araç gereçleri yardımları (öğrencilere yönelik çantalar, eğitim setleri, okul kıyafeti, yardımcı ders araç gereci ve benzeri farklı mahiyetlerdeki eğitim materyalleri ihtiyaçlarının karşılanması, eğitim kurumlarında asli ve yardımcı ders araç gereçleri ihtiyaçlarının karşılanması vb.) yapılmaktadır.

Kültürel yardım kapsamında ibadethane ve mescit inşası yapılmakta, sağlık alanında da, sağlık tesis ve altyapı (mobil poliklinik ve sağlık otobüsü, yerleşik hastane ve poliklinikler, geçici sağlık çadırları, ilaç ve tıbbi malzeme desteği, sahra çadırları, ambulans destekleri vb.) ile Sağlık Hizmeti Yardımları (katarakt ameliyatları, gönüllü sağlık personelinin bölgelerde istihdamı, bağımlılık yapan madde kullanan gençlerin rehabilitasyonu, AIDS hastalarının rehabilitasyonu, sağlık taramaları, koruyucu hekimlik çalışmaları) yapılmaktadır.

3.3.5. Vakfın Kampanya Örneklere

İHH İnsani Yardım Vakfı, yaptığı araştırmalar neticesinde ihtiyaç sahibi insanların yaşadıkları bölgeleri tepsi etmekte, bu bölgelerde yaşayan insanların öncelikli ihtiyaçlarını belirleyerek çeşitli kampanya ve projeler düzenlemektedir. Bundan başka vakıf (Ramazan, Kurban gibi) belirli dönemlerde rutin kampanyalar düzenlemektedir. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

Kurban Kampanyası

“Kurban yoksula derman, yeryüzüne bayram olsun” sloganıyla yürütölen kurban projesi, vakfa yapılan kurban bağışlarının ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması ile gerçekleştirilmektedir. Belirlenen kurban bedeli vakfa bağışlanmakta, vakıf görevlileri tarafından ihtiyaç sahibi bölgelerden alınan kurbanlar her ay sonunda toplu kesime tabi tutularak ihtiyaç sahiplerine dağıtılmaktadır. Bu anlamda İHH, 2006 yılında yapılan 29.000 kurban hissesine kendi imkanlarıyla yaptığı katkıyla birlikte 32.000 hisse kurban keserek ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır. 2006-2007 kurban çalışmasında ise 37.500 hisse kurban bağışı yapılmış, vakıf bağışların üzerinde kesim ve dağıtım gerçekleştirerek, ölkemizin 57 ili başta olmak üzere, Müslöman nüfusun yaşadığı111

ülke ve bölgede toplam 50 bin kurban kesimi yaparak kesilen kurbanları ihtiyaç sahiplerine ulaştırmıştır.

Vakıf kurban çalışmalarını Sierra Lone, Nepal, Filistin, Bolivya, Kamboçya, Kosova, Mozambik, Malavi, Etiyopya, Endonezya, Tacikistan, Bulgaristan, Kıbrıs, Kırım, Güney Afrika Cumhuriyeti, Ruanda, Ürdün, Moğolistan, Rusya, Küba, Arnavutluk, Tayland, Hindistan gibi ülkeleri kapsayan oldukça geniş bir coğrafyada gerçekleştirmektedir. Ayrıca kesilecek kurbanların ihtiyaç bölgelerinden temin edilmesi de bu bölgelerde küçük de olsa ekonomik hareketliliğe sebep olmaktadır.

Katarakt Kampanyası

Afrika’da sıcak hava, beslenme ve iklim şartları sebebiyle pek çok insan genç yaşta katarakt olarak görme yeteneğini yitirmektedir. Göz doktoru sayısının yetersizliği de buna eklenince özellikle kırsal kesimlerde birçok hasta, ameliyat olamadan karanlığa mahkûm yaşamaktadır. İHH İnsani Yardım Vakfı’nın “Siz görürseniz onlar da görecekler!” sloganıyla, 1 Nisan 2007 itibariyle hayata geçirdiği Katarakt Kampanyası ile Afrika’da yaşayan 100.000 kişinin katarakt ameliyatı olarak tedavi edilerek yeniden görmeye başlaması hedeflenmektedir. Kampanya dahilinde gönüllülerin bağışlarının yanı sıra, tıbbi ekipman ve gönüllü doktor desteği de verilmektedir.

İHH İnsani Yardım Vakfı’nın katarakt kampanyası, Afrika’da toplam 10 ülkede sürmektedir. Bu ülkeler; Mali, Nijer, Burkina Faso, Somali, Etiyopya, Sudan, Gana, Benin, Togo ve Çad’tır. Belirlenen, bir kişilik ameliyat masrafının bağışçılar tarafından vakfa bağışlanması şeklinde gerçekleştirilen kampanyaya Mart 2008 tarihi itibariyle 46.130 kişi bağışta bulunmuştur. Ayrıca kampanya, Sağlık Bakanlığı ve Dayanışma Vakfı işbirliği ile yapılmaktadır.

Yetim Kampanyası

İHH İnsani Yardım Vakfı, bir yandan felakete uğramış insanlara acil yardım ulaştırırken öte yandan insan tacirleri ve organ mafyası tehdidi altında olan yetimlere ulaşmak; yetimleri sağ kalan yakınlarına veya güvenilir yetkin ellere teslim edinceye kadar emin ortamlarda gözetip her tür ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile yetim çalışmaları sürdürmektedir. “Elimi tut yeter” sloganıyla yürütülen kampanyanın temel

amacı, yaşamını tek başına idame ettirmeye gücü yetmeyen yetimlere kendi ayakları üzerinde duracak kapasiteye ulaşınca kadar destek olmak, eğitimlerini sağlamak ve onları hayata hazırlamaktır.

İHH İnsani Yardım Vakfı, savaş, doğal afet, açlık ve yoksulluk bölgelerinde yetim ve korumasız çocukların kendi topraklarında kültürlerinden kopmadan, öncelikle yakınları yanında yaşamasını önemsemektedir. Kimsesi olmayan çocuklar için ise barınma imkanı ve ortamı sağlamaktadır. Bunun için açılan yetimhanelerin aile ortamını andırmasına ve çocukların sevgi, huzur ve şefkat atmosferinde her türlü ihtiyaçlarının en iyi şekilde yerine getirilmesine dikkat edilmektedir. Bu anlamda vakıf, 18 ülkede binlerce yetim çocuğu barındırmakta veya çeşitli şekillerde desteklemektedir.

Su Kuyusu Projesi

İHH İnsani Yardım Vakfı, Afrika'da ve bazı Asya ülkelerinde susuz bölgelere hayat vermek için başlattığı Su Kuyusu Projesi'ne de devam etmektedir. Şu ana kadar Etiyopya, Somali, Nijer, Burkina Faso, Cibuti, Bangladeş ve Afganistan'da toplam 852 su kuyusunun tamamlandığı proje kapsamında halihazırda 56 su kuyusu da tamamlanma aşamasındadır. Tamamlanan su kuyularıyla, bölge insanı en temel ihtiyaç olan temiz su konusunda büyük bir rahatlama yaşamakta, temiz su ile birlikte salgın hastalıkların kısmen de olsa engellenmesi sağlanıyor.

3.3.6. Vakfın İnsani Yardım Örnekleri

İHH, yurtiçinde ve yurtdışında çeşitli sebeplerden ötürü ihtiyaç içerisinde olan insanlara çeşitli yollardan yardım etmektedir. Yardım faaliyetleri incelendiğinde vakfın Türkiye'de de ihtiyaç sahiplerine yardım ettiği görülmekle beraber, daha çok uluslar arası yardımlarda bulunduğu dikkati çekmektedir.

Yurtiçi Yardımları

Samsun'da Ağustos 2007'de meydana gelen sel sebebiyle evlerindeki eşyanın önemli bir kısmını kaybeden ailelere buzdolabı, halı, yatak, battaniye, koltuk takımı ve erzaktan oluşan yardımlar yapılmış, evleri çamurla dolan selzedelere ayrıca temizlik malzemesi verilmiştir.

Erzurum’da 25 ve 28 Mart 2004 tarihlerinde meydana gelen depremlerde mağdur olan halka gıda, giyecek, ilaç ve battaniye götüren İHH ekipleri, 250 aileye gıda, 150 aileye battaniye yardımında bulunurken, onlarca kışlık giyecek ve acil ilaçlar da İHH aracılığıyla ihtiyaç içindekilere ulaştırılmıştır.

İHH İnsani Yardım Vakfı tarafından İstanbul’da bir “Hayır Mağazası” açılmıştır. İstanbul’daki fakir ve yoksulların giyeceği mağazanın açılışının ertesinde 90 Kırgız öğrenci ile 70 böbrek hastasının her türlü giyim ihtiyacı giderilmiştir ve imkanlar dahilinde ihtiyaç sahiplerinin mağazadan faydalanması hedeflenmektedir.

Vakıf 2007 yılı içerisinde, Türkiye’nin 10 farklı bölgesinde bulunan gönüllülerin yardımıyla bir çalışma başlatarak fakir ve ihtiyaç sahibi aileleri belirlemiş, giysi ve battaniye gibi çeşitli tekstil malzemelerinden oluşan 40 bin parça eşyayı bölgeye göndererek, önceden belirlenen ihtiyaç sahiplerine dağıtmıştır.

Farklı alanlarda faaliyet gösteren İHH İnsani Yardım Vakfı, cezaevlerinden gelen kitap talepleri üzerine harekete geçerek, cezaevindeki vatandaşlara kitap göndermek suretiyle mahkûmların rehabilite edilmesinde de rol oynamaktadır.

2008 yılı başında Batman, Diyarbakır, Siirt, Şırnak, Şanlıurfa ve Van’da kış sebebiyle ısınma sıkıntısı yaşayan 600 ihtiyaç sahibi aileye 900 yatak ile 2 bin 900 battaniye dağıtımını yine İHH tarafından gerçekleştirilmiştir.

Ayrıca, 2007 yılı Ramazan ayında, her gün farklı bir ilde fakir ve yoksul vatandaşlara iftar yemeği dağıtmak üzere bir “Gezici Aşevi” hazırlanarak Türkiye’yi dolaşmıştır.

Uluslararası Yardımlar

İHH İnsani Yardım Vakfı’nın faaliyet alanları doğrultusunda dünyanın dört farklı kıtasında (Amerika, Avrupa, Asya ve Afrika) yürütülen çalışmalar kurban ve benzeri projeler için fizibilite çalışmaları yapmaktadır. Yıl içerisinde devam eden projeler ile ihtiyaç bölgeleri belirlenmekte, İHH’nın iletişim içerisinde olduğu partner kuruluşlar aracılığıyla bölgelerdeki yardım ve kalkınma projeleri düzenli olarak takip edilmektedir. Bu çalışmalar doğrultusunda, proje kapsamında yer alan bölgeler ve tespit edilen yeni mağdur coğrafyalar faaliyet programına alınmaktadır.

Vakıf bu anlamda; Sudan’da, katarakt ameliyatları yaptırmakta, ameliyatlar yine İHH tarafından inşa edilen Türk Göz Hastanesi’nde Sağlık Bakanlığına bağlı 4 gönüllü doktor ile 4 gönüllü hemşire tarafından yürütülmektedir. Hastanede günlük 35-40 Sudanlı katarakt hastası ameliyat edilmektedir. Hastanede 1 Eylül 2007 tarihinden beri 2000 bin kişi ameliyat edilerek, bu kişilerin yeniden görmesi sağlanmıştır

İHH İnsani Yardım Vakfı, yoğun misyonerlik çalışmalarının sürdürüldüğü, dünyanın en kalabalık Müslüman nüfusuna sahip kıtası Afrika’da, medrese, okul ve cami projelerinin bölge insanını desteklemek açısından önemli olduğu noktasından hareketle, Afrika’nın çeşitli ülkelerinde eğitim enstitüleri, medreseler ve camiler açarak bölgedeki Müslüman nüfusu desteklemektedir. Vakıf bu anlamda, 15 yıldan beri iç savaşın ve siyasi istikrarsızlığın hüküm sürdüğü Somali’de Müslümanların ibadetlerini yapabileceği cami ve mescitlere olan ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, 2007 yılı içerisinde Somali’de üç cami yaptırmıştır.

İHH İnsani Yardım Vakfı’nın katkılarıyla Afganistan’da gençler için bir kültür merkezi açılmıştır. 16 öğretmenin görev yaptığı Kabil Kültür Merkezi’nde ve bu merkezin şubelerinde, 583 öğrenci eğitim görmektedir.

Yine 2007 yılında Moğolistan’ın batısında yer alan ve Hoton Türklerinin yaşadığı Tarialan kasabasında bir imam hatip lisesi açan İHH, bölgede ayrıca bir ilköğretim okulunun tamir, bakım, badana ve boyasını yaptırarak, okula 5 adet bilgisayar hediye etmiştir. Ayrıca İHH İnsani Yardım Vakfı, Moğolistan İslam Dini İdaresi’yle birlikte aynı bölgede bin 100 öğrencinin istifade ettiği bir yaz eğitim çalışması ile öğrencilere din dersi ve Türk Dili eğitim verilmesini sağlamıştır.

3.3.6. Vakfın Yayın ve Tanıtım Faaliyetleri

İHH İnsani Yardım Vakfı yayın faaliyetleri ile İslam coğrafyasını Türkiyeli Müslümanlara yakınlaştıracak bilgi ve enformasyon akışını sağlamayı hedeflemektedir. “İslam Coğrafyası Serisi” başlığı altında yayımlanan kitaplar ile İslam coğrafyasının farklı beldeleri tarihi ve kültürel geçmişleri, güncel sosyo-politik koşulları ile tanıtılmakta, buralarda gerçekleşen insan hakları ihlalleri ve bu bölgelerde yaşanan sorunlar Türkiye kamuoyunun bilgisine sunulmaktadır. Bu anlamda İHH, 19 adet kitap yayınlamıştır.

İHH İnsani Yardım Vakfı'nın süreli yayınlarından olan ve üç ayda bir yayımlanan "İnsani Yardım" dergisi faaliyet bülteni olarak hazırlanmakta, İHH'nın dünyanın 100 ülke ve bölgesinde sürdürdüğü projeleri hakkında bilgi sunmanın yanı sıra, mağdur coğrafyalara dair iç bakış sunan gözlem ve araştırma yazıları ile de projelerin yürütüldüğü coğrafyalarda yaşanan problemleri görünür kılmaktadır. İnsani Yardım, Türkiyeli hayırseverlerin bağışları sonucunda hayata geçirilen projelerin geri bildirimlerinin yapılmasını ve yeni projelerin kamuyla paylaşılmasını da sağlamaktadır.

İHH'nın bir diğer süreli yayını olan ve aylık olarak yayımlanan "Düşünce Gündem" dergisi ise, insan hakları ihlallerinden yola çıkarak İslam coğrafyasında ve dünyada yaşanan gelişmeleri okuyucuya aktarmakta, yaşanan hak ihlallerini kamuoyuna deşifre ederek ihlallerin giderilmesi konusunda teşvik edici olmayı amaçlamaktadır. Düşünce Gündem, kanaat liderleri arasında kamuoyu oluşturma adına ilim, siyaset ve sivil toplum dünyasının ileri gelenlerine gönderilmektedir.

İHH İnsani Yardım Vakfı, kendi internet sitesinde kurumsal yapısı ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler vermekte, süreli yayınlarını internet üzerinden okuyucuyla buluşturmakta, yine internet üzerinden bağış kabul etmektedir.

Ayrıca vakıf, iki özel radyo ve iki televizyon kanalında yayınlanan dört farklı program ile faaliyetlerini ve projelerini kamuoyuna duyurmaktadır. Vakfın diğer tanıtım araçları ise, yerel ve ulusal gazetelere verilen kampanya tanıtım reklamları, billboard ilanları, faaliyet ve tanıtım CD'leri ve çeşitli internet sitelerinde yer alan reklam ilanları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Vakıf, tüm tanıtım faaliyeti giderlerini sponsorlar aracılığıyla karşılamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde yaşanan savaşlar, ekonomik krizler, siyasi istikrarsızlıklar, doğal afetler gibi olumsuzluklar, artan dünya nüfusu ile birlikte daha çok insanın insani yardım ve sosyal desteğe ihtiyaç duyması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda her geçen gün önemini artıran sivil toplum kuruluşları, ortak dünya vatandaşlığı bilincisiyle, dünyanın neresinde olursa olsun mağdur durumdaki insanlara yardım etme noktasında önemli bir rol oynamaktadır. Sivil toplum kuruluşları faaliyetlerini sadece insanlara değil, hayvanlara ve doğaya yönelik olarak da gerçekleştirmektedir.

Sivil toplum bilinci ve kuruluşları Türkiye’de de son dönemde büyük bir gelişme kaydetmiştir. Ülkemizde eğitim, kültür, sağlık, bilişim, insan hakları, yardımlaşma gibi alanlarda birçok vakıf ve dernek kurulmuştur. Bunların içinde yardım kuruluşlarının yeri oldukça büyüktür.

Türkiye’de muhafazakar çevrelerce kurulan genelde sivil toplum örgütleri, özelde ise yardımlaşma kuruluşları, 1980’li yıllardan sonra ivme kazanan sivil toplum anlayışıyla paralellik göstermektedir. 80’li yıllarda devletin liberal politikaları benimseyerek küçülme sürecine girmesi sivil toplum örgütlerine geniş bir hareket imkanı sağlamıştır. Bu durum muhafazakar çevrelerin sosyal, ekonomik, kültürel vb. alanlarda gelişme kaydetmesine sebep olmuştur. Bu dönemden sonra özellikle dini grupların sivil toplum bağlamında faaliyet alanlarını genişlettikleri görülmektedir. Bunun sonucu olarak da Türkiye’de faaliyet gösteren muhafazakar yardım kuruluşları nicelik ve nitelik olarak büyük gelişme kaydetmiş, faaliyetlerini yerellikten çıkararak, önce ulusal sonra da uluslar arası arenaya taşımışlardır.

Ülkemizde faaliyet gösteren muhafazakar yardım kuruluşları incelendiğinde hemen hepsinin dini gruplar tarafından kurulup idare edildiği görülecektir. Bu durumun avantajları olduğu gibi dezavantajları da vardır. Dini bir grup tarafından kurulup idare edilen bir yardım kuruluşu, faaliyetlerini ortaya çıktığı grup içerisinde sistemli olarak gerçekleştirme imkanına sahip olmakta, en azından kendisine yakın düşünceye sahip olan çevrelerde faaliyet alanı bulabilmektedir. Bununla birlikte bu kuruluşlar, yetişmiş eleman ve finansal destek sağlama noktasında grup içi dayanışma sayesinde çok fazla sıkıntı çekmemektedirler. Dini gruplar tarafından kurulan yardım kuruluşlarının

sadece kendi çevresine hizmet ettiği düşüncesi ise bu tür yardım kuruluşlarının en büyük dezavantajlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum yardım kuruluşlarının toplumun her kesimine ulaşma çabasını (en azından hedefini) olumsuz olarak etkilemektedir. Kısmen de olsa bu yardım kuruluşlarının faaliyet noktasında kısır bir döngü içerisine girmeleri engellenememektedir. Yapılan yardım faaliyetlerinin –alan veren ilişkisi çerçevesinde- belli bir grup içerisinde gerçekleşmesi hizmetlerin verimli bir şekilde gerçekleştirilememesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte bu çıkmazdan kurtulan muhafazakar yardım kuruluşlarının yurt içinde ve yurt dışında gerçekleştirmiş oldukları başarılı yardım faaliyetleri dikkat çekmektedir.

Türkiye’de sivil toplum bilincinin hızla gelişmekte olduğu, buna paralel olarak da sivil toplum kuruluşlarının nicelik ve nitelik olarak büyük bir gelişme kaydettiği görülmekle birlikte, ortak bir sivil toplum anlayışının eksikliği kendisini hissettirmektedir. Bu bağlamda Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarının tam bir koordinasyon içerisinde olmadıkları ve büyük ölçüde birbirlerinden bağımsız hareket ettikleri görülmektedir. Ülkemizde oluşturulacak ortak bir sivil toplum platformu, sorunların tespiti ve çözümüne büyük katkı sağlayacaktır. İnsanların siyasi ve ideolojik düşünceleri bazı yardım kuruluşlarına yakın, bazılarına ise uzak durmalarına sebep olmaktadır. Bu durum sivil toplum kuruluşlarının toplumun her kesiminden destek almalarını güçleştirmektedir. Oluşturulacak bir platform bu sorunun da büyük ölçüde giderilmesini sağlayacaktır. Bu anlamda sivil toplum kuruluşları da toplumun her kesimine hitap ettiklerini etkili bir dille kamuoyuna anlatma gayreti içerisinde olmalıdırlar. Muhafazakar yardım kuruluşları söz konusu olduğunda; bu kuruluşların muhafazakar çevreler tarafından kurulmuş olmakla birlikte, faaliyetlerinde toplumdaki tüm ihtiyaç sahiplerini gözettiklerini ve din, dil, ırk, cinsiyet ayırımı yapmaksızın herkese hizmet götürme gayretinde olduklarını faaliyet örnekleriyle birlikte daha fazla vurgulamalıdırlar. Nitekim bu kuruluşların muhafazakar olmaları, toplumdaki bazı kesimlerce yanlış algılanmalarına neden olmakta, bu da bazı insanların muhafazakar yardım kuruluşlarına mesafeli yaklaşımları sonucunu doğurmaktadır.

Türkiye’de sivil toplum kuruluşlarının, özellikle de yardım kuruluşlarının sayısının hızla artması beraberinde bir takım sorunları da getirmektedir. Bunlardan en önemlisi kontrolsüz büyüme ve doğurabileceği olumsuz sonuçlardır. Nitekim sayıları gittikçe

artan yardım kuruluşlarının denetimi güçlük teşkil etmektedir. Yeterli denetimin yapılmadığı durumlarda, toplanan yardımların amaçları dışında kullanılması, bazı yardım kuruluşlarının bunlardan çıkar elde etmesi gibi olumsuzluklar yaşanabilmektedir. Bu durum da bütün yardım kuruluşlarının töhmet altında kalmasına; en azından insanların yardım kuruluşlarına ön yargıyla yaklaşmasına yol açabilmektedir.

Son yıllarda AB uyum süreci çerçevesinde sivil toplum kuruluşları ile ilgili yapılan yasal düzenlemeler, bu kuruluşlara örgütlenme, yardım toplama ve toplanan yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması noktasında geniş bir alan açmış olsa da, özellikle yardım toplama konusunda resmi prosedürün azaltılmasına yönelik yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

İnsanların yardım kuruluşlarına yaklaşımı yardımlaşma ve dayanışma algıları çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu anlamda yardımlaşma geleneğimizin ve bu geleneği şekillendiren en önemli unsurlardan biri olan İslam dininin dayanışma ve yardımlaşma yaklaşımının önemi oldukça büyüktür. İbadetlerin sosyal boyu söz konusu olduğunda bir takım uygulamaların da olması gereği kaçınılmazdır. Sözgelimi namaz ibadetinin toplumsal fonksiyonunu yerine getirebilmesi için cemaatle ve camide ifa edilmesi gerekir. Bunun gibi İslam'daki mali ibadetlerin de toplumsal fonksiyonlarını icra edilmesi için geniş katılımlı organizasyonlara tabi tutulması gereklidir. Bunların başında şüphesiz zekat ibadeti gelmektedir. Eskiden devletin görevlendirdiği zekat memurları tarafından toplanan ve yine devlet tarafından belirlenen ihtiyaç sahiplerine dağıtımı yapılan zekat gelirlerinin günümüzde bir devlet organizasyonu dahilinde toplanmıyor olması, bu ibadeti yerine getirenlerin bireysel hareket etmelerine sebep olmuştur. Günümüzde ise muhafazakar olsun veya olmasın bir çok yardım kuruluşu zekat ibadetini yerine getirmek isteyenlerden zekat bedellerini toplayarak, gerek ülkemizde gerekse yurtdışında ihtiyaç sahiplerine dağıtmaktadır. Muhafazakar yardım kuruluşları kurban ibadeti içinde büyük organizasyonlar düzenlemekte, her yıl kurban bayramında bağışçılardan toplanan kurban bedelleri ile yurtiçinde ve yurtdışında kurban kesimi yapmakta ve kurban etlerini ihtiyaç sahiplerine dağıtmaktadır. Yine adak kurbanları ve sadaka olarak yapılan bağışlar da yardım kuruluşlarınca ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmak üzere bağışçılardan

toplanmaktadır. Ancak mali ibadetlerin uzun yıllar boyunca büyük çaplı organizasyonlara tabi tutulmamış olması, insanlarda bu ibadetleri bireysel tercihlerle yerine getirme noktasında bir tutum halini aldığından, toplumun büyük çoğunluğunun bu ibadetleri yardım kuruluşları vasıtasıyla gerçekleştirmediği görülmektedir.

Dinin toplumsal boyutu göz ardı edilemeyecek kadar büyük bir öneme sahiptir. Bu anlamda sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasından hareketle yardım kuruluşları ve İslam'daki dayanışma ve yardımlaşma olguları arasındaki ilişki, dini kaynaklı yardımlaşma geleneğimizin günümüzdeki şekli, yoksulluk ve İslam'ın yoksulluğa bakışı ve yoksullukla mücadeleye İslam'ın yaklaşımı gibi hususlar, dinin toplumdaki tezahürlerini inceleyen din sosyolojisi bilimi için araştırılmamış bir alandır. Biz de bu çalışmamızla Türkiye'de ve dünyada önemini gittikçe artıran sivil toplum kuruluşlarını, din ve sosyal yardımlaşma ve sosyal dayanışma bağlamında ele almaya çalıştık.

Öneriler:

1. Yoksulluk konusu tüm boyutlarıyla ele alınıp yoksulluk sorununa kalıcı çözümlerin üretilmesi hedeflenmelidir.
2. Bütün yardım kuruluşlarını insani yardım paydasında buluşturacak bir platform oluşturulmalıdır. Bu platform yardım kuruluşlarının birbirleriyle koordineli bir şekilde çalışmasını sağlayarak yardımların daha organize yapılmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca oluşturulacak böyle bir platform toplumun her kesiminin yardımlaşma faaliyetlerine katılmasına olanak sağlayacaktır. Bununla birlikte sayıları hızla artan yardım kuruluşlarının denetimi de bu sayede daha düzenli bir şekilde, resmi makamların dışındaki sivil bir otorite ile de yapılabilecektir.
3. Türkiye'deki insanların zekat, kurban gibi ibadetlerini yardım kuruluşları tarafından gerçekleştirilen küresel ölçekli organizasyonlar çerçevesinde yapmaları için gerekli bilinç düzeyinin oluşturulmasına yönelik bilgilendirme çalışmalarının daha etkili bir biçimde yapılması gerekmektedir.
4. Genellikle dini guruplar tarafından kurulan ve idare edilen muhafazakar yardım kuruluşları faaliyetlerini sadece içerisinden çıkmış oldukları gurubun üyelerine veya bu

guruba yakın düşünceye sahip çevrelere yönelik olmaktan çıkarmalı; en azından böyle bir izlenim varsa, daha şeffaf olarak kamuoyunda meydana gelebilecek olumsuz düşüncelerin önüne geçmelidirler.

5. Muhafazakar yardım kuruluşları faaliyetlerinde toplumun ihtiyaç sahibi her kesimine hitap ettiklerini kamuoyunun bilgisine daha yoğun bir biçimde sunmalıdırlar. Bununla birlikte insanların kafalarında soru işaretleri oluşturmamak adına kurumsal yapılarında ve faaliyetlerinde son derece şeffaf olmaya özen göstermelidirler.

6. Bu anlamda muhafazakarlık kavramının, insanların zihinlerinde oluşturması muhtemel yanlış anlaşılmalara mahal vermeyecek biçimde tanımlanması gerekmektedir.

7. İslam'ın sosyal yardımlaşma ve dayanışma noktasında ortaya koyduğu ilke ve ibadetler, küreselleşen dünyanın günümüz şartları da düşünülerek yeni açılımlara tabi tutulmalıdırlar.

KAYNAKLAR

- ABAY, Ali Rıza, (2004), Bir Sosyal Politika Olarak Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri, <http://www.denizfeneri.org.tr/icerik.asp?icerik=SIVILTOPLUM2> 17.01.2008
- ACAR, Mustafa ve DEMİR, Ömer, (1992), *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Ağaç Yayınları, İstanbul
- AĞIRMAN, Cemal, (2003), Yoksullukla Mücadelede Ahlaki ve Dini Eylem olarak İnfakın Rolü, *Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1Haziran)*, Cilt: 2, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul
- AĞMANVERMEZ, Ahmet, (2005), Karz-ı Hasen, İlkadım Dergisi, Eylül 2005, <http://www.ilkadimdergisi.com/206/kapak-Ahmet%20Agmanvermez.htm> 14.03.2008
- AHATLI, Erdinç, (2007), Oruç: İrade ve Sabır Eğitimi, *İslam'a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Editör: Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul
- AKAL, Cemal Bali, (1990), *Sivil Toplumun Tanrısı*, Afa Yayınları, İstanbul
- AKDOĞAN, Yalçın, (2003), *Muhafazakar Demokrasi*, AK Parti Yayınları, Ankara
- AKBULUT, Eyüp, Nihan Aytekin, (2007), Deniz feneri Derneği ve Pazarlama İletişimi Stratejileri, Editörler: AKDEMİR, Ali, B. S. Bilgiç, H. Yavaş, M. Görün, A. Benli, T. Çolakoğlu, *IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı "Küresel Yoksulluk" (19-21 Ekim 2007, Çanakkale)*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale
- AKTAN, C. Can, (2002), Yoksulluk Sorununun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara

- AKTAN, C. Can, (2002), Yoksullukla mücadele Stratejileri: Ankara, Hak-İş Konfederasyonu Yayını, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/dorduncu-bol/yoksulluk-nedenleri.pdf> 11.01.2008
- AKTAN, C. Can, Vural, Y.İ., (2002), Yoksulluk: Terminolojisi, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri, *Yoksullukla mücadele Stratejileri*, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara
- AKYÜZ, Niyazi, (2004), Haccın Sosyolojik Yansımaları, Diyanet Avrupa Dergisi, <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/DIYANET/avrupa/2004avrupa/ocak/y04.html> 28.02.2008
- ALKAN, Mehmet Ö., (1998), Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi: Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi, Editörler: A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- ARMAĞAN, Mustafa, (2006), Osmanlı: Bir Vakıf Medeniyeti, Sivil Toplum Dergisi Yıl: 4, Sayı: 15, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&icerik=62&id=570> 17.01.2008
- ARSLAN, Osman, (2001), *Kurumsal ve Tarihsel Aşamalarıyla Sivil Toplum ve Türkiye Gerçeği*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul
- ARSLANTÜRK, Zeki, M.Tayfun Amman, (2001), *Sosyoloji, Kavramlar-Kurumlar, Süreçler-Teoriler*, Çamlıca Yayınları, İstanbul
- ATAY, Tayfun, (2003), Gelenekçilikle Karşı-Gelenekçiliğin Gelgitinde Türk "Gelenekçi" Muhafazakarlığı, Editörler: BORA, T, GÜLTEKİN, M., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 5, Muhafazakarlık*, İletişim Yayıncılık, İstanbul
- AYBAY, Aydın, Rona Aybay, (1991), *Dernek ve Vakıf Kurma Özgürlüğü*, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul
- BARDAKOĞLU, Ali, (2003), Başyazı, Diyanet Aylık Dergi, Kasım 2003, <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/DIYANET/2003aylik/kasim/aylik.htm> 29.01.2008

- BEŞER, Faruk, (1987), *İslam'da Sosyal Güvenlik*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- BİKMEN, Filiz, (2006), Türkiye'de Vakıflar ve Sosyal Yatırımın Geleceği, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 15, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&icerik=62&id=578> 17.01.2008
- BİLGİLİ, A.Emre, İbrahim Altan, (2003), Bir Yardım Yönetimi Modeli: Deniz Feneri Örneği, *Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1Haziran)*, Cilt: 2, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul
- BİLGİSEVEN, A. Kurtgan, (1980), *Sosyoloji*, MEB Yayınları, İstanbul
- BUHARİ, (2003), *Sahih-i Buhari Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih*, Çev: Abdullah Feyzi Kocaer, Hüner Yayınları, Konya
- BULAÇ, Ali, (2007), Ak Parti ve Muhafazakar Demokrasi, *Köprü Dergisi*, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=824> (07.04.2008)
- CEBECİ, Lütfullah, (2003), Kur'an ve Yoksulluk, *Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1Haziran)*, Cilt: 2, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul
- CEVİZCİ, Ahmet, (2000), *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul
- ÇAHA, Ömer, (2000), *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, Gendaş Yayınları, İstanbul
- ÇOBAN, Barış, (2007), Küreselleşme Sürecinde Demokrasi Mücadelesi: Sivil Toplum Kuruluşları ve Yeni Toplumsal Hareketler, Editörler: AKDEMİR, Ali, B. S. Bilgiç, H. Yavaş, M. Görün, A. Benli, T. Çolakoğlu, *IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı "Küresel Yoksulluk" (19-21 Ekim 2007, Çanakkale)*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale
- DDB (T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı), (2008a), Tarihçe, http://www.dernekler.gov.tr/_Dernekler/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=6 14.01.2008

- DDB (T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı), (2008b), Dernekler Kanunu'nun İlgili Maddeleri, http://www.dernekler.gov.tr/_Dernekler/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=21
14.01.2008
- DDB (T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı), (2008c) , Dernek nedir, Nasıl Kurulur, http://www.dernekler.gov.tr/_Dernekler/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=79
14.01.2008
- DDB (T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı), (2008d), Derneklerle İlgili Merak Edilenler, Türkiye genelindeki Dernek İstatistiği, http://www.dernekler.gov.tr/_Dernekler/Web/Gozlem2.aspx?sayfaNo=74
14.01.2008
- DDB (T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı), (2008e), İllere Göre Faal Dernek Sayısı, <http://dernekler.icisleri.gov.tr/Dernekler/Kurum/IlIereGoreDernekSayisi.aspx>
14.01.2008
- Dini Kavramlar Sözlüğü, (2007), Editör: İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- DÖNDÜREN, Hamdi, (1998), *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, Erkam Yayınları, İstanbul
- DÖNDÜREN, Hamdi, (2006), Tarihte ve Günümüzde Vakıf Mallardan Yararlanmanın Ölçü ve Sınırları, Sivil Toplum Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 15, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&icerik=62&id=579> 17.01.2008
- DUMANLI, Recep, (1996), Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları, DPT Yayını Ankara
- DÜLGER, Arif, (2006), Kültür Aktarımında Vakıfların Rolü, <http://www.vakifcilik.org/sdetay.asp?catid=7&did=49> 17.01.2008
- ER, İzzet, (1988), Sosyo-ekonomik Görünümüyle Zekat, Altınoluk Dergisi, Yıl: 1988, Sayı: 27,

http://www.altinoluk.com/makale_detay.php?makale_no=d027s028m1&dergi_sayi=27&key=zekat 04.03.2008

ERDOĞAN, Güzin, (2003), Yoksulluk Ölçümleri ve Avrupa Birliği'nde Yoksulluk, *Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1 Haziran)*, Cilt: 2, Deniz feneri Yayınları, İstanbul

ERDOĞAN, Güzin, (2004), "Yoksulluk Tanımları ve Yoksulluk Araştırmaları" *IV. Aile Şurası "Aile ve Yoksulluk" Bildirileri*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 19-20 Mayıs, Ankara

ERDOĞAN, Mehmet, (1998), *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet yayınları, İstanbul

ERKAL, Mehmet, (1990), İslam'da Sosyal Güvenlik, *Altinoluk Dergisi*, Ocak 1990, http://www.altinoluk.com/makale_detay.php?makale_no=d047s021m1&dergi_sayi=47&key=yardımlaşma 02.03.2008

ERKAL, Mustafa, E., B. Baloğlu, F. Baloğlu, (1997), *Ansiklopedik Sosyoloji Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul

ERUL, Bünyamin, (2007), Hac: Evrensel Buluşma ve Kutsala Yolculuk, *İslam'a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Editör: Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul

Faaliyet Raporu (1998-2006), http://www.denizfeneri.org.tr/belgeler/TR/denizfeneri_faaliyetraporu_1998-2006.pdf 20.03.2008

GÖNEL, Aydın (Proje Yöneticisi), (1998), Önde Gelen STK'lar, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Araştırma Raporu*, Myra Yayıncılık, İstanbul

GÖRMEZ, Mehmet, (2004), Haccın Anlam Haritası, *Yeni Dünya Dergisi*, Mart 2004, http://www.yenidunyadergisi.com/index.php?id1=845&id2=1&sf=arsiv_oku 28.02.2008

- GÖZÜBENLİ, Beşir, (2007), Zekat: Rahmet Getiren Paylaşım, *İslam'a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Editör: Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul
- GÜDER, Nafiz (Editör), (2004), *Sivil Toplumcunun El Kitabı*, Sivil Toplum Geliştirme Programı, Yerel Sivil Girişimler Projesi, Ankara
- GÜNER, Osman, (2003), Geleneksel İslam Düşüncesinde Fakirlik Söylemi: Fakirlik Erdem mi, Esaret mi?, *Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1Haziran)*, Cilt: 2, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul
- GÜL, Hüseyin., C. Ergun, (2003), Mutlak Yoksulluk ve Nedenleri: Ankara Örneği, *Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği İstanbul 2003 Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1Haziran)*, Cilt: 1, Deniz feneri Yayınları, İstanbul
- GÜL, Hüseyin, ARISOY, Alper, AB ve Sivil Toplum Kuruluşları: Uluslararası Düzeyde Etkileşim ve Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası (Ert-European Roundable of Undustrialists) Örneği, <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=116> 04.01.2008
- GÜL, Hüseyin, Songül Sallan Gül, Dilek Memişoğlu, (2007), Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Politikaları, Kentsel Yoksulluk ve Yerel Yönetişim, *Yerel Yönetimler Üzerine Güncel Yazılar-II Uygulama*, Nobel Yayınevi, Ankara
- GÜNAY, Ünver, (2001), *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul
- GÜNGÖR, Zülfikar, (2005), Müslüman Hayatı ve Camilerimiz, Diyanet Dergisi, Camiler Eki, Yıl: 2005 Sayı: 178, <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/DIYANET/2005aylik/ekim/cami/Camiler.html>, 30.01.2008
- GÜRSES, Didem, (2005) , Yoksulluk, “Yapılabilirlik” Yaklaşımı ve Sivil Toplum Kuruluşları, *II. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı*

“Küresel Eşitlik” (15-16 Ekim), Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale

HANÇERLİOĞLU, Orhan, (1986), *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul

HANÇERLİOĞLU, Orhan, (1993), *Toplumbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul

İNSEL, Ahmet, (2005), Yoksulluk, Dışlanma ve STK’lar, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları, No: 6 http://stk.bilgi.edu.tr/docs/insel_std_6.pdf 11.01.2008

İLMİHAL I, İman ve İbadetler, İSAM (İslami Araştırmalar Merkezi) (2000), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

İLMİHAL II, İslam ve Toplum, İSAM (İslami Araştırmalar Merkezi) (2000), Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul

İslam’a Giriş, (2007), Gençliğin İslam Bilgisi, Editör: Hayati Hökelekli, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul

İŞPİRLİ, Mehmet, (2006), Osmanlı’da Vakıfların Tarihi Gelişmesi, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 4, Sayı: 15

KARADAĞ, Ahmet, (2003), “Demokratikleşme ve Sivil Toplum: Liberal Düşünce Topluluğu Örneği”, *Sivil Toplum Dergisi* Yıl:1, Sayı: 4

KARAMAN, Hayrettin, (2002), *İslam’ın Işığında Günün Meseleleri 1-2-3*, İz Yayıncılık, İstanbul

KARATEPE, Umar, (2006), Türkiye’de Yoksulluk ve Büyüme Stratejileri <http://www.sendika.org/arsiv/anametin-2006-11-07.pdf> 30.12.2007

KAYNAK, Muhteşem, (2005), *Kalkınma İktisadi*, Gazi Kitabevi, Ankara

KAZICI, Ziya, (2006), Vakıf Medeniyeti, *Sivil Toplum Dergisi* Yıl: 4, Sayı: 15, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&icerik=62&id=576> 17.01.2008

KEANE, John, (1994) *Demokrasi ve Sivil Toplum*, Çev: Erhan Akın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul

- KELEŞ, Ekrem, (2005), Medeniyetin Başladığı Yere Dair, Diyanet Dergisi, Camiler Eki, Yıl: 2005 Sayı: 178, <http://www.diyamet.gov.tr/turkish/DIYANET/2005aylik/ekim/cami/Camiler.html> 30.01.2008
- KILIÇ, A., Faruk, (2005), *Türkiye’de Din-Devlet İlişkilerinde Yönetici Seçkinlerin Rolü (1920-1960)*, Dem Yayınları, İstanbul
- KIRAÇ, Suna, İnan Kıracı, (1993), XIX. Asrın İlk Yarısında Antalya’da Vakıf Müessesesi, Akdeniz Medeniyetlerini Araştırma Enstitüsü (AKMED), <http://akmed.kaleicimuzesi.com/mak.php?mid=42> 25.01.2008
- KIVILCIM, Fulya, (2007), İnsanın Yaşam Kalitesinin Artırılmasında Sivil Toplum Örgütlerinin Rolünün Türkiye Üzerinden Değerlendirilmesi, *IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı “Küresel Yoksulluk” (19-21 Ekim)*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF
- KOCA, Ferhat, (2007), *İslam’a Giriş, Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, Editör: Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul
- KONGAR, Emre, (1981), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. Remzi Kitabevi, İstanbul
- KOZAK, İ. Erol, (1994), *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*, Sakarya Üniversitesi Matbaası, Adapazarı
- KUR’AN YOLU, Türkçe Meal ve Tefsir, (2007), Cilt: 2, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- KUTLUAY, H.İbrahim, (2002), Farklı Bir İbadet: Hac, Vuslat Dergisi, Yıl: 2002, Sayı: 8, <http://www.vuslatdergisi.com/?vuslat=yazi&id=832&k=8> 28.02.2008
- MARSHALL, Gordon, (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev., Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara
- Meydan Larousse, (1972), “Muhafazakar”, Cilt 9, Meydan Yayınevi, İstanbul

- ONAT, Ümit, (2003), “Yoksulluk ve Sosyal Hizmet” İçinde Yoksulluk, *Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği İstanbul 2003 Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1Haziran)*, Cilt: 2, Deniz feneri Yayınları, İstanbul
- ONBAŞI, Funda, (2005), *Sivil Toplum*, Epoke Yayınları, İstanbul
- OZANKAYA, Özer, (1975), *Toplumbilim Terimler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara
- ÖZDEMİR, Şuayp, (2000), Toplumsal Dayanışmanın Sağlanmasında Camilerin Fonksiyonu, *Diyanet Dergisi*, http://www.diyanet.gov.tr/turkish/DIYANET/aylik_ekim2000/EKIM.HTM, 30.01.2008
- ÖZİPEK, B. Berat, (2003), Muhafazakarlık, Devrim ve Türkiye, Editörler: BORA, T, GÜLTEKİN, M., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt 5, Muhafazakarlık*, İletişim Yayıncılık, İstanbul
- ÖZTÜRK, Nazif, (2003), Yoksulluk ve Sivil Toplum Kuruluşları, *Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği İstanbul 2003 Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1Haziran)*, Cilt: 3, Deniz feneri Yayınları, İstanbul
- ÖZTÜRK, Şinasi, (2004), Küreselleşme, Yeni Dünya Düzeni, Neo-Liberal Ekonomi Politikaları ve Yoksulluk, *IV. Aile Şurası “Aile ve Yoksulluk” Bildirileri*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 19-20 Mayıs, Ankara
- RAYNAUD, Philippe, (2003), *Siyaset Felsefesi Sözlüğü*, Çev.,İsmail Yarguz, N.K. Sevil, E. Ergun, H. Dilli, İletişim Yayınları, İstanbul
- SARI, Bilal, (2006), SYDV’ler, Statüleri ve Sorunları, <http://www.vakifcilik.org/sdetay.asp?catid=7&did=35> 28.01.2008
- SARIBAY, Ali Yaşar, (1994), *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İletişim Yayınevi, İstanbul
- SARIBAY, Ali Yaşar, (1998), *Siyaset, Demokrasi ve Kimlik*, Asa Kitabevi, Bursa

- SAÜ Vakfi, (2008), Vakıf Tarihçesi, <http://www.vakif.sakarya.edu.tr/index.php?pid=tarihce&PHPSESSID=ff538eb9270f6479bf6548788886caa4> 22.01.2008
- SEYİDOĞLU, Halil, (1999), *Ekonomi ve İşletmecilik Terimleri*, Güzem Can Yayınları, İstanbul
- SEYYAR, Ali, (2002), *Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*, Beta Yayıncılık, İstanbul
- SEYYAR, Ali, (2003), *Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele, Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1 Haziran)*, Cilt: 2, Deniz feneri Yayınları, İstanbul
- SEZEN, Yümni, (1993), *Sosyoloji Açısından Din, Dinin Sosyal Müesseseler Üzerindeki Tesirleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul
- SEZEN, Yümni, (2004), *Antropolojiden Psikanalize Kurban ve Din*, İz Yayıncılık, İstanbul
- SÖNMEZLER, Gökhan, M. S. Yürük, S.UZUNOĞLU, (2007), Neo Liberal Düşüncede Sivil Toplum Kuruluşlarının Artan Önemi, Editörler: AKDEMİR, Ali, B. S. Bilgiç, H. Yavaş, M. Görün, A. Benli, T. Çolakoğlu, *IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı "Küresel Yoksulluk" (19-21 Ekim 2007, Çanakkale)*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale
- SUBAŞI, Necdet, (2003), *Yoksulluğun Muğlak Dinselliği, Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1 Haziran)*, Cilt: 2, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul
- SYDGM (T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü), (2008a), *Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu İlgili maddeleri*, <http://www.sydgm.gov.tr/sydtf/web/gozlem.aspx?sayfano=127> 24.01.2008

- SYDGM, (T.C. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü), (2008b), Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yapısı, <http://www.sydgm.gov.tr/sydtf/web/gozlem.aspx?sayfano=106> 24.01.2008
- ŞAHİN, Mehmet, Canan Öykü Dönmez, (1997), Vakıf ve Derneklerle İlgili Mali Konular: Sorunlar ve Öneriler, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 18
- ŞEKER, Mehmet, (2003), *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- ŞENKAL, Abdulkadir, (2005), *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul
- ŞENSES, Fikret, (2003), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, İletişim Yayınları, İstanbul
- ŞENSES, Fikret, (2006), *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul
- TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi), 2008, Türk Medeni Kanunu İlgili Maddeleri, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4721.html> 18.01.2008
- TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) Çalışma Gurubu Raporu: AB ile İlişkilerde STK'ların Rolü, <http://www.tobb.org.tr/abm/raporlaryayinlar/AB%20ile%20iliskilerde%20STK%27larin%20rolu%20calisma%20Grubu%20Raporu.doc> 25.12.2007
- TOSUN, Gülgün, (2001), *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet Sivil Toplum İlişkisi (Türkiye Örneği)*, Alfa Yayınları, İstanbul
- TOSUN, Nihat, (2002), İslam'ın Beşinci Şartı: Hac, *Vuslat Dergisi*, Yıl: 2002, Sayı: 8, <http://www.vuslatdergisi.com/?vuslat=yazi&id=814&k=8> 28.02.2008
- TUNÇAY, Mete, (1998), Sivil Toplum Kuruluşları ile İlgili Kavramlar, Editörler: A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul

- TUNÇAY, Mete, (2003), Sivil Toplum Kuruluşlarıyla İlgili Kavramlar”, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl:1, S.1, <http://www.siviltoplum.com.tr/?ynt=icerikdetay&id=98>, 23.12.2007
- TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu), Haber Bülteni, 2002 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=626&tb_id=9, 30.12.2007
- UĞUR, Suat, (2006), Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Artan Önemi, *III. Sivil Toplum Kongresi Bildiriler Kitabı*, Çanakkale
- ULUDAĞ, Süleyman, (2001), Fakr, *Yenidünya Dergisi*, Şubat 2001, http://www.yenidunyadergisi.com/index.php?id1=1189&id2=9&sf=arsiv_oku 04.03.2008
- ULUDAĞ, Süleyman, (2002), Hac ve Hikmeti, *Yenidünya Dergisi*, Şubat 2002, http://www.yenidunyadergisi.com/index.php?sf=arsiv_oku&id1=1337&id2=14&syf=0 29.02.2008
- USTA, Sefa, Fatma Okur Çakıcı, Türkiye’de Yoksullukla Mücadelede Yerel Derneklerin Rolü: “Günüşiği Karaman Gıda Bankası Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği” Örneği, Editörler: AKDEMİR, Ali, B. S. Bilgiç, H. Yavaş, M. Görün, A. Benli, T. Çolakoğlu, *IV. Uluslararası Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı “Küresel Yoksulluk” (19-21 Ekim 2007, Çanakkale)*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Biga İİBF, Çanakkale
- ÜLKEN, H. Ziya, (1969), *Sosyoloji Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara
- ÜNAL, G., (2004), Türkiye’de Yoksulluk Kavramı ve Yoksulluk Araştırmaları, *IV. Aile Şurası “Aile ve Yoksulluk” Bildirileri*, TC. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 19-20 Mayıs, Ankara
- VGM (T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü), (2008a), Tarihte Vakıflar, <http://www.vgm.gov.tr/menu/tarihce.asp> 24.01.2008

- VGM, (T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü), (2008b), 227 Sayılı Vakıflar Genel Müdürlüğünün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname <http://www.vgm.gov.tr/menu/kanun/227.asp> 24.01.2008
- YAYLA, Atilla, (2003), *Siyasi Düşünce Sözlüğü*, Liberte Yayınları, Ankara
- YAZICI, Nesimi, (2005), Eğitim Merkezi Olma Yönüyle Camilerimiz, Diyanet Dergisi, Camiler Eki, Yıl: 2005 Sayı: 178, <http://www.diyaret.gov.tr/turkish/DIYANET/2005aylik/ekim/cami/Camiler.html> 30.01.2008
- YILDIRIM, İbrahim, (2004), *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- YÜCEKÖK, Ahmet N., (1998), 19. yy. Osmanlı Toplumundan Günümüz Türkiye'sine STK ve Siyaset Sosyolojisi İlişkileri, Editörler: A. N. Yücekök, İ. Turan, M. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da Sivil Toplum Kuruluşları*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- YÜKSEL, Ahmet Turan, (2003), Türk-İslam Medeniyetinde Vakıfların Önemi ve Fonksiyonu, *Yoksulluk; Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yoksulluk Sempozyumu (31 Mayıs- 1Haziran)*, Cilt: 3, Deniz Feneri Yayınları, İstanbul
- World Bank, (2008), What is Urban Poverty, <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTURBANDEVELOPMENT/EXTURBANPOVERTY/0,,contentMDK:20227679~menuPK:473804~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:341325,00.html> 11.01.2008
- ZÜRCHER, E, Jan, (2003), Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakarlık , Editörler: BORA, T, GÜLTEKİN, M., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 5, Muhafazakarlık*, İletişim Yayıncılık, İstanbul

ÖZGEÇMİŞ

1982 yılında Adapazarı'nda dünyaya gelmiştir. İlkokulu Sabihahanım İlkokulu, ortaokul ve liseyi Adapazarı Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde tamamladıktan sonra 2000 yılında girdiği Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2004 yılında mezun olmuştur.